



MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Alfonsas VAIŠNORAS

EUROPOS SAJUNGOS APLINKOS POLITIKA



MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Alfonsas VAIŠNORAS

EUROPOS SAJUNGOS APLINKOS
POLITIKA

Vadovėlis

Vilnius 2011

UDK 504(4)(075.8)
Va-109

Recenzentai:

Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto Politikos
mokslių katedros prof. habil. dr. **Vygandas Paulikas**
Lietuvos žemės ūkio universiteto Vandens tyrimų instituto vyresnysis
mokslo darbuotojas dr. **Kazimieras Gaigalis**

Vadovėlis svarstytas Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto Aplinkos politikos katedros 2010 m. gruodžio 3 d. posėdyje (protokolo Nr. 1PV-19) ir rekomenduotas spausdinti.

Vadovėlis svarstytas Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto Aplinkos politikos katedros 2010 m. gruodžio 2 d. posėdyje (protokolo Nr. 1APK - 5) ir rekomenduotas spausdinti.

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo spaudai komisijos 2011 m. sausio 12 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-10) vadovėlis patvirtintas spausdinti

Visos autoriaus ir leidinio leidybos teisės saugomos. Šio leidinio arba kurios nors jo dalies negalima taisyti, dauginti arba kitaip platinti autoriui ir leidėjui nesutikus

PRATARMĖ

Mykolo Riomerio universiteto Aplinkos politikos katedros dėstytojo parengtas vadovėlis skirtas viešojo administravimo krypties magistro studijų programų studentams. Jis atitinka strateginius universiteto tikslus – vykdyti fundamentinius ir taikomuosius socialinių mokslų tyrimus bei rengti visuomenės lyderius.

Vadovėlio autorius – katedros docentas, turintis ilgametę patirtį aplinkos politikos ir valdymo bei taikomosiose srityse, nuo 1992 m. prisidedantis kuriant Lietuvos aplinkos politiką, paskutinį dešimtmetį gilinasi į Europos Sąjungos aplinkos politikos plėtrą.

Vadovėlio pirmame skyriuje pateikiama bendroji Europos Sąjungos aplinkos politikos plėtros apžvalga. Ji siejama su visuotiniais darnaus vystymosi politikos principais, pagrindinėmis Europos Sąjungos aplinkos politikos plėtros kryptimis ir tendencijomis, susijusiomis ir su Lietuvos, kaip Europos Sąjungos šalies, aplinkos politikos raida bei jos įgyvendinimu. Kalbama apie 2010 m. Europos Komisijos ir Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos aplinkos sektoriaus administravimo pokyčius.

Antrame skyriuje aptariamos vadinamieji horizontalieji aplinkos politikos teisės aktai, apimantys bendruosius aplinkos apsaugos klausimus, pavyzdžiui, poveikio aplinkai vertinimo, informacijos apie aplinką prieinamumo ir kitus, bet nenagrinėjantys konkrečių aplinkos politikos sričių.

Vadovėlio 3–9 skyriuose aptartos konkrečios Europos Sąjungos aplinkos politikos kryptys: vandens apsaugos, atmosferos taršos, atliekų tvarkymo, biologinės įvairovės išsaugojimo, cheminių medžiagų, triukšmo valdymo, pramonės taršos valdymo kontrolės politika. Trumpai apžvelgta, kaip įgyvendinamos šios aplinkos politikos kryptys Lietuvoje. Vadovėlio 10 skyriuje apžvelgiama branduolinė ir radiacinė sauga, problemos, kurias sprendžia Jungtinės Tautos ir Europos Sąjunga, o kartu ir Lietuva. Tai siejama su TATENA ir Eurotomo veiklos kryptimis.

Kiekvieno vadovėlio skyriaus pabaigoje pateikiami kontroliniai klausimai-užduotys studentams, pagrindiniai literatūros šaltiniai, su kuriais studentai turėtų susipažinti. Vadovėlyje nurodomi atitinkami teisės aktai bei internetiniai šaltiniai.

Autorius tikisi, kad vadovėlis bus naudingas ne tik viešojo administravimo specialistams, bet ir visiems, besidomintiems Europos Sąjungos bei Lietuvos aplinkos politikos raida, jos įgyvendinimo ir valdymo problemomis.

TURINYS

1. Europos Sąjungos aplinkos politika.....	7
1.1. Aplinkos politikos reikšmė.....	7
1.2. Europos Sąjungos aplinkos teisė.....	17
1.3. Aplinkos politikos aspektai Lietuvoje.....	19
1.4. Europos Sąjungos aplinkos politikos finansavimas.....	27
1.5. Darnaus vystymosi politika.....	31
2. Horizontalieji teisės aktai.....	41
2.1. Svarbiausi horizontalieji Europos Sąjungos teisės aktai.....	41
2.2. Horizontalieji Lietuvos teisės aktai.....	51
2.3. Poveikio aplinkai vertinimas ir strateginis aplinkos vertinimas.....	51
2.4. Tarptautiniai ir ES poveikio aplinkai vertinimo reikalavimai	52
2.5. Lietuvos įsipareigojimai Poveikio aplinkai vertinimo sektoriuje.....	55
2.6. Poveikio aplinkai vertinimo įgyvendinimas Europos Sąjungoje.....	57
3. Vandens apsaugos politika ir valdymas.....	61
3.1. Vandens apsaugos problemos.....	61
3.2. Europos Sąjungos vandens išteklių naudojimo ir apsaugos politika.....	62
3.3. Vandens naudojimas ir apsauga Lietuvoje.....	70
3.4. Tarptautinis bendradarbiavimas.....	78
4. Atmosferos apsaugos politika ir valdymas.....	81
4.1. Atmosferos ir oro kokybės apsauga tarptautiniais susitarimais.....	82
4.2. Atmosferos ir oro kokybės apsauga Europos Sąjungoje.....	85
4.3. Atmosferos ir oro kokybės apsauga Lietuvoje.....	91

5. Atliekų tvarkymo politika ir valdymas.....	97
5.1. Atliekų tvarkymo politika.....	98
5.2. Atliekų tvarkymo teisės aktų sistema.....	102
5.3. Atliekų tvarkymo politika Lietuvoje.....	109
6. Ekosistemos ir biologinės įvairovės apsauga.....	123
6.1. Tarptautinė politika.....	124
6.2. Europos Sąjungos politika.....	127
6.3. Lietuvos derybos su Europos Sąjunga gamtos ir biologinės įvairovės sektoriuje.....	131
6.4. Gamtos ir biologinės įvairovės apsaugos politika Lietuvoje.....	133
6.4.1. Lietuvos Respublikos teisė.....	136
6.4.2. Saugomos teritorijos.....	138
6.4.3. Biologinės įvairovės išsaugojimo ir saugomų teritorijų finansavimas.....	142
7. Cheminės medžiagos ir genetiškai modifikuoti organizmai.....	145
7.1. Europos Sąjungos politika.....	146
7.2. Cheminės medžiagos Lietuvoje.....	158
7.3. Genetiškai modifikuoti organizmai.....	161
8. Pramonės taršos kontrolė ir rizikos valdymas.....	169
8.1. Europos Sąjungos politika.....	170
8.2. Pramonės taršos kontrolė ir rizikos valdymo įgyvendinimas Lietuvoje.....	187
9. Triukšmo valdymo politika.....	195
9.1. Triukšmo valdymas Europos Sąjungoje.....	196
9.2. Triukšmo mažinimo politika Lietuvoje.....	201
10. Branduolinė ir radiacinė sauga.....	207
10.1. Branduolinė sauga.....	208
10.2. Radiacinė sauga.....	213
10.3. Radioaktyviųjų atliekų tvarkymas.....	218

1. EUROPOS SAJUNGOS APLINKOS POLITIKA

1.1. Aplinkos politikos reikšmė

Žmogus, kaip bet kuris kitas gyvas organizmas, yra sudėtinė gamtos dalis. Šia prasme žmonių bendruomenė yra visiškai priklausoma nuo gamtos dėsnų, tačiau, palyginti su bet kuria kita biologine rūšimi, sąmoninga ir intensyvia veikia žmonės daro didžiausią poveikį gamtai ir juos supančiai aplinkai. Tai turime suvokti ir priimti kaip aksiomą, tuo remdamiesi kalbėti apie poreikį saugoti ir kurti sveiką gyvenamąją aplinką, kuri yra mūsų visų išgyvenimo garantas ir vienas iš svarbiausių Europos Sąjungos (ES) aplinkos politikos tikslų.

Priklausomybę nuo gamtos žmogus suvokė dar gilioje senovėje: esame gamtos vaikai ir mus supanti aplinka yra visos mūsų veiklos, o galiausiai ir sveikatos pagrindas. Deja, ilgus šimtmečius žmonės laikė gamtą paprastu objektu ir stengėsi keisti bei valdyti ją, siekdami kurti savąsias civilizacijas. Nors tokių veiksmų pradžia gali būti laikomas žemės ūkio ir gyvulininkystės atsiradimas, tikrasis tokių beatodairiškų veiksmų antplūdis prasidėjo kartu su XVIII a. pramonės revoliucija ir intensyviu organinio kuro naudojimu. XX a. pabaigoje ėmė aiškėti nerūpestingos industrializacijos padariniai: ūkinės veiklos poveikis pasaulio aplinkai jau peržengė priimtinas ribas. Savo neribota ūkine veikla susikūrėme aibes problemų. Svarbiausiomis iš jų galima įvardyti šias: klimato kaita, nykstantis ozono sluoksnis, katastrofiškai nykstanti miškų ir biologinė įvairovė. Svarbiausia tai, kad dauguma minėtų ir neminėtų procesų yra negrįžtami dėl žmogaus kaltės. Taigi liaudies parlė „nepjauk šakos, ant kurios pats sėdi“ šiuo atžvilgiu turi ir svarios bei sveikos aplinkos išsaugojimo prasmę.

Tiesa, grėsmingos išvados apie „šaką, ant kurios sėdime“ ėmė aiškėti jau XX a. pradžioje, kai anglų filosofas A. N. Whiteheadas, vertindamas to laikotarpio grobuonišką žmogaus veiklą ir itin savininkišką požiūrį į gamtos išteklius, jų niokojimą, suformulavo griežtą teiginį: „Bet kuris fizinis objektas, savo veikla bloginantis savo gyvenamą aplinką, žudo ir patį save“. Turėjo praeiti dar daug laiko, kol tokia padėtis buvo suvokta ir bandyta ją iš esmės keisti. Tam reikėjo didelių mokslo, kultūros žmonių ir visuomenės pastangų. Jungtinių Valstijų mokslininkė Rachel Carson¹ 1962 m. išleido veikalą „Tylusis pavasaris“ (*Silent Spring*). Jame atskleidė neribotos žemės ūkio chemizacijos ir pesticidų žalą gyvajai gamtai bei žmogui: vieną pavasarį ji nebeišgirdo paukščių čiulbėjimo, nes didžioji jų dauguma buvo nunuodyti cheminiais preparatais, naudojamais žemės ūkyje augalams, iš kurių gaminami maisto produktai patiems žmonėms. Ta pačia intencija 1968 m. buvo įkurtas Romos klubas². Į jį susibūrė nemažai įžymių mokslininkų, pramonininkų ir ekonomistų, besirūpinančių švarios aplinkos išlikimo klausimais, iš įvairių pasaulio šalių. 1970 m. Klubas pavedė Jungtinių Valstijų Masačusetso technologijos instituto (MTI) mokslininkams ištirti, kaip aplinkos tarša, didėjantis gyventojų skaičius, sparčiai auganti ekonomika, per intensyviai naudojami gamtos ištekliai ir maisto produktų gamybos tempai sąveikauja tarpusavyje ir kokios bus globalios pasekmės, jei ir toliau tokiais pat tempais didės gyventojų skaičius ir gamybos mastas. 1972 m. MTI tyrinėtojų kolegija išleido studiją „Augimo ribos“, kurioje konstatavo, kad tik priemonių kompleksas gali garantuoti tolesnę žmonijos egzistenciją ir apsaugoti ją nuo žlugimo. Tai gimtamumo ir gamybos apribojimai: naujos technologijos, kurios padėtų tausoti gamtos išteklius, leistų išsaugoti dirbamos žemės plotus, didintų žemės ūkio naudmenų derlingumą ir leistų sumažinti aplinkos taršą. Tai atkreipė visuomenės dėmesį ir labai prisidėjo prie žaliųjų judėjimo plėtros, kuri padarė didelę įtaką aplinkos politikos pokyčiams.

Dar vienas svarbus aspektas, kalbant apie aplinkos degradavimo procesus, yra mažai arba visai tyrinėtojų ir mokslininkų nepabrėžiami neribotai ir neprognozuojamai didėjantys žmonių poreikiai, lemiantys vis didesnę žaliavų naudojimą, pramonės plėtrą ir kitus aplinkai neigiamus reiškinius, tokius kaip atliekos, ypač didėjantis jų kiekis, įvairūs

¹ <http://www.rachelcarson.org/>

² <http://www.clubofrome.org/>

nauji taršos tipai ir kita. Ši problema yra iki galo neįsisąmoninta ir ją spręsti, be abejo, labai sunku, nes kritinė veiksmų riba šiuo atveju tenka ne tik politikams ar gamintojams, kurie, be abejonės, siekdami vis didesnių pelnų, skatina didėti žmonių poreikius, bet ir visuomenės, kuri vis labiau skatinama tapti vartotojiška, sąmoningumui.

Pokario laikotarpiu, galima teigti, Europa tapo tam tikra prasme „bandymų poligonu“. Buvo siekiama stabilizuoti politinius ir ekonominius procesus, ypač Vakarų Europos šalyse. Išgyvenę du didelius pasaulinius karus, žmonės troško taikos ir geresnio gyvenimo. O to be bendrų šalių pastangų nebuvo galima įgyvendinti. Kita problema, dėl ko Vakarų Europos šalys siekė vienytis, buvo pokarinis Europos politinis suskaldymas ir agresyvi Sovietų Sąjungos politika. Pagrindinės iniciatyvos čia priklausė politikams. Tokio vienijimosi pradininku laikomas Prancūzijos užsienio reikalų ministras Robertas Šumanas. 1950 m. gegužės 9 d. jis pateikė Europos vienijimosi deklaraciją ir „kitokios Europos“ koncepciją. 1951 m. šešios Vakarų Europos šalys susivienijo į Anglies ir plieno bendriją. Taip buvo žengtas pirmas žingsnis Europos suvienijimo link.

1957 m. įsteigus Europos atominės energetikos bendriją ir Europos Ekonominę Bendriją dar nebuvo kuriama bendra Europos aplinkos politika. Tuo metu europiečiams rūpėjo kiti dalykai – likviduoti prieš dešimtmetį praūžusio pasaulinio karo pasekmes, aprūpinti Europos gyventojus žemės ūkio produktais bei vienyti Vakarų prieš Rytų grėsmę. Ši Romos sutartis buvo iš esmės ekonomikos atgaivinimo, sukuriant muitų sąjungą ir bendrąją rinką, manifestas. Pagal Romos sutartį Bendrijai nepriklausė rūpintis aplinkos politika – valstybės narės į didėjančią aplinkos užterštumą reaguodavo priimdamos savo apsaugos priemones. Tačiau atskirų valstybių vykdoma politika neleido spręsti pasaulinių aplinkos užterštumo problemų, o aplinkos problemos, kaip ir dabar, dažnai peržengdavo nacionalinių valstybių sienas. Kurti bendrą aplinkos politiką buvo ypač svarbus Europai: kaip geografinis regionas, ji turėjo bendrus upių baseinus, buvo susijusi vandens keliais, naudojo bendrus vandens išteklius apsirūpinti vandeniu ir kt. Be to, vykdant nekoordinuotas aplinkos programas valstybėse narėse, pradėta teigti, kad valstybių narių priimtos aplinkos apsaugos priemonės bei orientuotų į aplinkos apsaugą gaminių standartai trukdo prekybai ir prieštarauja Bendrijos priimtam laisvosios prekybos principui. Todėl pasigirdo ra-

ginimų aplinkos klausimus reguliuoti viršnacionalinėmis priemonėmis.

Europos Sąjungos aplinkos politika yra glaudžiai susijusi ir su tarptautinėmis bei pasaulinėmis aplinkos kokybės blogėjimo problemomis, nes jos neapsiriboja vienos ar net kelių valstybių sienomis. Norint jas išspręsti reikia sutelktų daugelio pasaulio valstybių, ypač ekonomiškai išsivysčiusių, pastangų, didelių finansinių ir žmogiškųjų išteklių. Suvienytos Europos aplinkos politikos pradžia galime laikyti 1972 m. Stokholme įvykusią Jungtinių Tautų konferenciją, kurioje buvo diskutuojama apie pavojingas žmonijai „augimo ribas“. Čia buvo priimta deklaracija dėl žmonijos gyvenamosios aplinkos. Po šios Jungtinių Tautų konferencijos Europos šalių vadovai, susirinkę Paryžiuje, nusprendė parengti Europos Bendrijos aplinkos veiksmų politikos gaires.

Nors ES aplinkos politikos pradžia datuojama 1973 m., kai buvo priimta Pirmoji aplinkos veiksmų programa³, esminių laimėjimų arba persilaužimo laikotarpiu laikomi 1980–1990 m. Devintajame dešimtmetyje keitėsi Europos politinės ir ekonominės sąlygos. Ekonomiškai sutvirtėjusi Europa pradėjo geriau suvokti ekologinę augančios ekonomikos kainą bei aplinkos ekologinio degradavimo reikšmę. 1986 m. Europos Bendrijos (EB) atliktas tyrimas parodė, kad daugiau negu 55 proc. visų EB šalių gyventojų mano, jog aplinkos apsauga yra neatidėliotina ir kuo greičiau sprendtina problema. Tuo pat metu iškilė ir pasaulinės, ir tik Europai būdingos aplinkos problemos.

Globalus atšilimas – tai viena iš didžiausių pasaulinio masto problemų. Ją iš dalies lemia anglies dioksido perteklius, susidarantis masiškai naudojant iškastinį organinį kurą ir negailestingai naikinant tropinius miškus. Regioninės reikšmės problemos – tai Baltijos, Šiaurės ir Viduržemio jūrų užterštumas, rūgštūs lietūs, cheminių atliekų išmetimas į pagrindines Europos upes, radioaktyviųjų nuklidų tarša, kilusi dėl Černobylio atominės elektrinės avarijos. Visi šie duomenys aiškiai rodo, kad didžiosios ekologinės nelaimės nepripažįsta nubrėžtų valstybinių sienų, o Europa, vadovaudamasi bendru interesu, turi imtis priemonių, kad užkirstų tam kelią.

1986 m. Europos bendrajame akte aplinkos politikai buvo suteikta derama teisinė bazė, t. y. skirta speciali Romos sutarties dalis. Aplinkos apsauga tapo integraliąja daugelio kitų Bendrijos politikos sričių daliimi.

³ http://europa.eu/pol/env/overview_lt.htm

1993 m. Maastrichto sutartyje ši nuostata buvo išsakyta griežčiau. Be to, iš įsteigto Sanglaudos fondo ekonomiškai mažiau išsivysčiusiems ES šalims pradėtos kompensuoti išlaidos, atsiradusios įvedus aukštesnio lygio aplinkos standartus. Buvo sukonkretintas ir sprendimų priėmimo šioje srityje procesas: numatyta, kuriose srityse taikoma bendradarbiavimo, kuriose – bendro sprendimo procedūra, o kur reikia vieningai balsuoti.

Ypač svarbi 1999 m. Amsterdamo sutartis, kurioje Maastrichto sutartyje numatytų subsidiarumo ir proporcingumo principų taikymas nustatytas atskiru protokolu.

Subsidiarumo principas padeda atskirti Europos Bendrijų ir valstybių narių kompetenciją, atsako į klausimą, ar tam tikrą tikslą Europos Bendrijos gali pasiekti geriau nei atskiros valstybės narės.

Proporcingumo principas – tai vienas iš Europos Bendrijų teisės bendrųjų principų, pagal kurį valstybių narių ir Europos Bendrijų teisės aktai, vykdomieji aktai bei teismų sprendimai turi atitikti siekiamus ES tikslus, be to, yra būtini šiems tikslams įgyvendinti. Nicos sutartimi (2002 m.) apibrėžti ES plėtros ir funkcijų instituciniai pokyčiai, tarp jų ir aplinkos srityje.

Šiuo metu Bendrijos aplinkos teisyną (*Acquis communautaire*⁴) sudaro per 350 direktyvų, reglamentų, sprendimų ir rekomendacijų, pagrįstų EB steigimo sutarties 95 straipsniu (buvęs 100 a straipsnis) ir XIX skyriaus (buvęs XVI skyrius) nuostatomis, reglamentuojančiomis aplinkos apsaugą. Šie dokumentai iš esmės nustato aplinkos apsaugos kokybės standartus ir teršalų iš įvairių šaltinių emisijos ribinę vertę. *Acquis communautaire* reikalauja nustatyti leidimų išmesti teršalus į aplinką išdavimo procedūras, įgyvendinti taršos mažinimo programas, įdiegti taršos stebėsenos sistemą, teikti informaciją apie taršą ir apsaugos nuo taršos priemones visuomenei ir Europos Sąjungos institucijoms. *Acquis communautaire* taip pat apima branduolinės saugos ir apsaugos nuo radiacijos priemones (pagrįstas Europos atominės energetikos bendrijos (Euratom) steigimo sutarties III dalies 33,35,37 straips-

⁴ *Acquis communautaire* – tiksliausias pažodinis termino vertimas į lietuvių kalbą iš prancūzų kalbos – „Bendrijos įgytis“. Gali būti vartojamas tik terminas *acquis*. *Acquis communautaire* apima rašytinę pirminę (Bendrijų steigimo sutartis) ir antrinę Bendrijų teisę (Bendrijų institucijų teisės aktai: reglamentai, direktyvos, sprendimai), taip pat taisykles, rezoliucijas, pozicijas, nuomones, teisminę praktiką, bendruosius teisės principus, Bendrijų teisės kūrimo techniką ir kt.

niais). Aplinkos apsaugos supratimą ir tokios politikos svarbą rodo ir tai, kad 2009 m. gruodžio 1 d. įsigaliojusioje Lisabonos sutartyje viena iš pagrindinių (vienuolikos) sričių, priskiriamų pasidalijamajai ES ir valstybių narių kompetencijai, yra aplinka.

Atsižvelgiant į dabarties aplinkos aktualijas, į klimato kaitos globalius pokyčius, 2010 m. vasarį Europos Komisijos sprendimu buvo įkurtas naujas Generalinis klimato kaitos direktoratas. Jis perėmė dalį funkcijų iš Generalinio aplinkos direktorato ir išplėtė savo veiklos sritis ES ir tarptautiniu lygmeniu. Šiuo metu aplinkos problemas, be minėtų, sprendžia beveik visi generaliniai direktoratai, labiausiai susiję su švarios ir sveikos aplinkos išsaugojimu, – Žemės ūkio ir kaimo plėtros, Žuvininkystės ir jūrinių reikalų, Energetikos, Sveikatos ir vartotojų.

Praejus beveik 40 metų po priimtos pirmosios Aplinkos veiksmų programos, ES aplinkos politika gerokai pažengė į priekį. Per šį laikotarpį buvo sukurtos šešios aplinkos veiksmų programos, atlikta daug darbų saugant gamtą ir gyvenamąją žmogaus aplinką (1 lentelė).

1 lentelė. Aplinkos veiksmų programos⁵

Eil. Nr.	Programos pavadinimas	Metai	Pagrindinis prioritetas
1.	Pirmoji	1973–1976	Sustabdyti aplinkos taršą
2.	Antroji	1977–1981	Prevencinis EB aplinkos politikos pobūdis
3.	Trečioji	1982–1986	Aplinkos politiką integruoti į kitus sektorius
4.	Ketvirtoji	1987–1992	Siekti, kad būtų praktiškai įgyvendinti aplinkos teisės aktai, ir vykdyti jų kontrolę
5.	Darnios plėtros link	1993–2001	Subsidiarumo principas
6.	Mūsų ateitis – mūsų pasirinkimas	2002–2012	Švelninti klimato kaitą

⁵ http://europa.eu/pol/env/overview_lt.htm

Pirmąją aplinkos veiksmų programą galima vadinti ambicinga pradžia. Ši programa jau tada turėjo keletą požymių, bendrų su vadinamojo *darnaus vystymosi* rodikliais, nustatančiais, kad ekonomikos plėtra ir aplinka yra tarpusavyje susijusios. Pagrindiniai programos tikslai buvo platūs, suformuluoti tikintis, kad jie bus pasiekti ne per nustatytą laikotarpį, o per kelis dešimtmečius, vykdant intensyvią aplinkos politiką. Tačiau realūs veiksmai, atlikti įgyvendinant Pirmąją programą, buvo konkretūs: nustatytos leistinos teršalų emisijos į vandenį, orą, dirvožemį ir kt. Ypač susirūpinta užtikrinti vandens kokybę, atkreiptas dėmesys į atliekų susidarymo problemas.

Antroji aplinkos veiksmų programa pabrėžė taršos prevenciją ir toliau įgyvendino Pirmosios programos iki galo nepasiektus tikslus, šiek tiek juos praplėsdama. Daug dėmesio buvo skiriama gyvosios gamtos apsaugai. Pirmoji ir Antroji programos buvo sutelktos į vandens, ypač geriamojo, ir oro apsaugą, kartu pabrėžiama svarba išsaugoti žmogaus sveikatingumą. Be to, buvo išskirta triukšmo valdymo problema.

Abi programos nebuvo įgyvendinamos labai sėkmingai, nes vykdymo laikotarpis sutapo su 1975–1978 m. ir 1981–1983 m. ekonomikos nuosmukiu.

Trečioji aplinkos veiksmų programa turėjo didesnę įtaką vidaus rinkai, nes buvo nustatyti bendrieji teršalų išmetimo iš stacionarių bei mobilių taršos šaltinių standartai ir limitai, įteisinta atliekų vengimo politika. Buvo pasiekti geresni rezultatai vykdant oro apsaugos, triukšmo valdymo politiką ir kontroliuojant pramonės įmonių projektavimą bei jų veiklos riziką. Tuo laikotarpiu buvo išskirtos Europos Bendrijai (EB) svarbios ir kitos saugotinos gamtos teritorijos. Vykdant šią programą didelę įtaką darė Vokietija. Žalioji jos partija, palaikoma visuomenės, veikė vyriausybę, o ši savo ruožtu darė spaudimą EB priimamiems sprendimams. Programa taip pat pabrėžė būtinybę atsižvelgti į aplinkos politiką kitose ES politikos srityse.

Ketvirtoji aplinkos veiksmų programa (pradėta 1987 m.) dažnai vertinama kaip ES aplinkos politikos persilaužimo momentas, nes nuo tada aplinkos apsauga buvo įteisinta atskiru skirsniu Europos bendrajame akte ir tapo sudėtine kitų politikų dalimi⁶. Priėmus Europos bendrąjį

⁶ Šio akto 130 str. 2 d. sakoma: *Sąjungos veiksmai, susiję su aplinkos apsauga, turi būti grindžiami principais, kad būtų užkertamas kelias aplinkos žalojimui, kad žala aplinkai būtų atitaisyta ir kad teršėjas atlygintų žalą. Aplinkos apsaugos reikalavimai turi būti įtraukti į visas ES politikos sritis.*

aktą, EB buvo suteikti įgaliojimai plėtoti aplinkos politiką. Buvo nustatyti tam tikri principai, vėliau išplėtoti Mastroichto sutartimi:

prevencijos ir vengimo – būtina daryti viską, kad būtų užkirstas kelias aplinkai gresiančiam pavojui, nelaukiant, kol teks šalinti pasekmes;

„teršėjas moka“ – taršos prevencijos ir sumažinimo ar panaikinimo sąnaudas turi padengti teršėjas;

pirminio šaltinio – šalinant pavojų aplinkai pirmenybė teikiama pirminiam taršos šaltiniui;

atsargumo principas – priemonės pateisina jau vien tai, jog manoma, kad jos padės išvengti taršos ar ją sumažinti (netgi jei moksliniai tyrimai nėra išsamiai atskleidę pablėjusios aplinkos būklės priežasčių). Bet kurios priemonės yra priimtinos, jeigu yra tikimybė, kad jos padės išvengti taršos arba ją sumažins, taip pat jeigu moksliniais tyrimais ne iki galo nustatytos aplinkos būklės pažeidimo priežastys;

integravimo principas – kuriant ir įgyvendinant Bendrijos politikos priemones, būtina atsižvelgti į aplinkai keliamus reikalavimus.

Kitaip tariant, visos ES politikos sritys, pavyzdžiui, žemės ūkio, turi apimti ir aplinkos aspektus. Tai nereiškia, kad politikos priemonės, turinčios neigiamą poveikį aplinkai, negali būti įgyvendinamos, tačiau, jeigu jų keliama grėsmė aplinkai yra didelė, būtina tam užkirsti kelią. Šias principines nuostatas papildė **subsidiarumo principas**, kuriuo remdamasi EB imasi veiksmų tik tada, kai norimas tikslas pasiekiamas visos Bendrijos, o ne atskirų valstybių narių lygmeniu. 1987 m. buvo paskelbti *Aplinkos metais*.

Ketvirtoji programa pasižymėjo nauju požiūriu į aplinką, perėjo iš ekonominės dimensijos į *darnaus vystymosi* sistemą. Įgyvendinant Ketvirtąją programą daug dėmesio skirta teisės aktams aplinkos srityje įgyvendinti, naujoms biotechnologijoms diegti, gamtos ištekliams racionaliai naudoti. Dar viena to laikotarpio ypatybė – didėjanti aplinkosaugininkų politinė įtaka daugelyje ES šalių ir pačiame Europos Parlamente. Tuo laikotarpiu parengtas Europos Komisijos pranešimas „Aplinka ir vystymasis“ perskaitytas 1992 m. įvykusioje Jungtinių Tautų konferencijoje Rio de Žaneire. Joje nustatyti pagrindiniai *darnaus vystymosi* principai, pagal kuriuos Europos Sąjunga rengėsi vykdyti, o iš dalies jau ir vykdė savo politiką.

Penktoji aplinkos veiksmų programa „Darnaus vystymosi link“ pabrėžė ne tiek aplinkos saugojimo, kiek šiuos tikslus: palaikyti visuomenės gyvenimo kokybę, tęstinumą naudotis gamtos ištekliais, aplinkos kokybę, darnaus vystymosi politika užtikrinti, kad ateinančios kartos galėtų neribotai tenkinti savo gebėjimus ir poreikius. Tai pasiekti buvo numatoma sukūrus teisinius standartus, ekonominėmis priemonėmis skatinant naudoti aplinkai nekenksmingas žaliavas, medžiagas bei gamybos procesus, taip pat horizontaliomis palaikymo priemonėmis (informacija, mokymas, moksliniai tyrimai) ir finansinėmis palaikymo priemonėmis (fondai). Šios programos įgyvendinimo strategija apėmė penkias, Europos Komisijos (EK) nuomone, svarbiausias veiklos sritis: pramonę, energetiką, transportą, žemės ūkį ir turizmą.

Vykdamas šią programą buvo numatytos pagrindinės septynios temos ir tikslai, kuriems turi būti skirta daugiausia dėmesio: klimato kaita, rūgštėjimo procesai ir oro kokybė, miestų aplinka, pakrantės zonos, atliekų tvarkymas, vandens išteklių valdymas ir gamtos bei biologinės įvairovės apsauga. 1996 m. programos vykdymo ataskaitoje pažymėta, kad daugelis tikslų yra ilgalaikiai, todėl pažanga dėl įvairių priežasčių nėra labai akivaizdi, bet darnaus vystymosi politikoje orientuojamasi į ateities darbus, nes tai yra vienintelis būdas pasiekti ką nors teigiamo.

Šeštoji aplinkos veiksmų programa „Mūsų ateitis – mūsų pasirinkimas“ apibrėžia EB aplinkos politikos dešimties metų (2002–2012) gaires. Kaip sakė Margot Wallstrom, buvusi aplinkos komisarė tuo metu, kai buvo pristatoma ši programa: „Aplinkosaugos politika – viena iš sėkmingų ES veiklos sričių. Tam tikros ES teisinės normos leidžia džiaugtis labai pagerėjusiomis aplinkos sąlygomis, pavyzdžiui, švaresniu geriamuoju vandeniu bei grynesniu oru. Tačiau šioje srityje vis dar lieka neišspręstų svarbių problemų. Piliečiai yra susirūpinę aplinka. Taigi, mes turime skubiai veikti“. Čia galima pridurti, kad Lietuva, kaip ir kitos naujos šalys narės, į ES buvo priimta šios programos laikotarpiu. Suprantant komisarės išsakytas problemas, kurios gali padidėti plėtojant ES, reikės vis daugiau finansinių išteklių ambicingai ES aplinkos politikai ir šiai strateginei programai įgyvendinti. Tai turėtų skatinti įtraukti aplinkos problemas į visas Bendrijos politikos sritis ir padėti siekti darnaus visos dabartinės ir būsimos išplėtos Europos Sąjungos vystymosi. Pažymėtina, kad Šeštoji aplinkos veiksmų programa turėjo apimti 2000–2010 m., tačiau iš naujo įvertinus jos keliamus tikslus,

įgyvendinimo galimybes bei atsižvelgus į darnaus vystymosi politikos įgyvendinimo problematiką ši programa buvo šiek tiek pakeista, atnaujinti prioritetai ir siekiai įgyvendinant aplinkos politiką. Kitaip tariant, ji tapo globalesnė.

Nustatytos šios keturios Šeštosios programos prioritetinės sritys:

1. klimato kaitos ir pasaulinio atšilimo stabdymas;
2. gamtos išteklių ir biologinės įvairovės apsauga;
3. aplinka ir sveikata, gyvenimo kokybė;
4. gamtos išteklių naudojimas ir atliekų valdymas.

Nurodyti kiekvienos iš šių sričių tikslai ir uždaviniai, taip pat veiksmai, padėsiantys pasiekti tikslus ir uždavinius. Be keturių prioritetinių sričių, galima nurodyti dar du papildomus programos tikslus:

- **skirti dėmesio šalims kandidatėms:** ES plėtros procesas turėtų skatinti darnų šalių kandidačių vystymąsi, jų gamtos vertybių apsaugą ir t. t.;
- **bendradarbiauti tarptautiniu mastu sprendžiant aplinkos problemas:** susirūpinimą keliančius aplinkos klausimus įtraukti į Bendrijos užsienio politiką.

Programoje pateikiami penki pagrindiniai strateginių veiksmų būdai, padėsiantys siekti aplinkos apsaugos tikslų:

5. geriau įgyvendinti teisės aktų reikalavimus;
6. įtraukti susirūpinimą keliančius aplinkos klausimus kuriant kitų sričių politiką;
7. skatinti rinką ir aplinkos sanglaudą;
8. skatinti piliečių sąmoningumą, t. y. piliečius kaip vartotojus raginti keisti savo elgseną palankia aplinkai linkme;
9. skatinti geriau naudoti ir valdyti žemę.

Pažymėtina, kad siekiant veiksmingiau vykdyti Šeštąją programą buvo nutarta parengti septynias temines strategijas. Tai viena iš pagrindinių naujovių. Atsižvelgiant į jas buvo nustatyti tikslai bei konkretūs pasiūlymai, kaip spręsti iškilusias problemas šiose srityse:

- oro tarša (priimta 2005 m.);
- atliekų perdirbimas (priimta 2005 m.);
- miestų aplinka (priimta 2006 m.);
- darnus gamtos išteklių naudojimas ir valdymas (priimta 2005 m.);

- jūrų aplinkos apsauga ir gamtos išsaugojimas (priimta 2005 m.);
- dirvožemio apsauga (priimta 2006 m.);
- darnus pesticidų naudojimas (priimta 2006 m.).

Teminės strategijos yra šiuolaikinis sprendimų priėmimo būdas. Išsamiais tyrimais ir konsultacijomis su suinteresuotosiomis šalimis grindžiamos strategijos leidžia gerai suprasti problemą, kartu įvertinti sąveikas su kitomis problemomis bei politikos sritimis, skatina tobulinti teisės aktus bei geriau reglamentuoti jų įgyvendinimą. Vadovaujantis teminėmis strategijomis turi būti įgyvendinti Šeštosios programos tikslai. Kiekviena strategija iš dalies įtraukta į kurią nors iš keturių programos sričių.

Europos Parlamentas savo 2008 m. balandžio 10 d. rezoliucijoje dėl tarpinės Šeštosios aplinkos veiksmų programos peržiūros teigė: „... kad kaip naują procedūros priemonę pasitelkus temines strategijas, padidėjo parengiamojo teisėkūros etapo proceso svarba, atsirado papildomų galimybių įtraukti suinteresuotus subjektus ir įtvirtinti strategiškesnę ES teisėkūros politikos koncepciją; vis dėlto apgailestauja dėl to, kad dėl teminių strategijų pailgėjo aplinkos politikos kūrimo trukmė, nes konkretūs politikos pasiūlymai rengiami ir su jais susijusios priemonės priimamos vėliau.“ Bet tai nenuvertina šio ganėtinai veiksmingo aplinkos politikos instrumento.

Aplinkos veiksmų programos, kaip aplinkos politikos kūrimo instrumentas, neturi privalomos teisinės galios, tačiau pagrindiniai principai į ES šalis gali ateiti per kitus, konkretesnius, pasiūlymus, galinčius įgauti teisinę formą (direktyvas, reglamentus ir kt.), privalomus įgyvendinti kiekvienoje iš ES šalių, taip pat ir Lietuvoje.

1.2. Europos Sąjungos aplinkos teisė

Pirminę Europos Sąjungos teisę, taip pat ir aplinkos teisę, sudaro Europos bendrijų steigimo sutartys, kurios vėliau buvo papildytos ar keistos, taip pat stojimo sutartys. Tai konstitucinio lygio aktai. Priskiriamos joms ir veiksmų programos, taip pat ir anksčiau minėtos aplinkos programos.

Antrinę teisę (ji gali būti vadinama išvestine) sudaro ES institucijų teisės aktai, priimti remiantis pirmine teise, t. y. Tarybos ir Komisijos reglamentai, direktyvos, sprendimai. Sutartys taip pat numato institucijų priimamas nuomones, rekomendacijas, išvadas, pareiškimus, komunikatus, pranešimus, bet jie turi tik politinę, o ne teisinę vertę.

Aplinkos politika vykdoma vadovaujantis daugiau kaip 350 teisės aktų, sugrupuotų į devynis sektorius ir grupes. Grupėje gali būti per 10 susijusių teisės aktų, pradedant pagrindine direktyva, visais jos papildymais ir baigiant antrinėmis direktyvomis. Direktyvos įsigalioja jose nurodytą dieną arba 20-ąją dieną nuo paskelbimo *Official Journal*⁷. Tai įpareigoja valstybes narės suderinti savo teisės normas su šiais teisės aktais.

Direktyvos dažniausiai taikomos ES aplinkos teisėje. Bendrosiose direktyvose bendrieji teisės aktų principai, tvarka ir reikalavimai nustatomi skirtinguose aplinkos sektoriuose. Anksčiau jie buvo nustatyti oro ir atliekų, o 2000 m. – ir vandens sektoriui. Kitos, antrinės, direktyvos turi atitikti visuotinius bendrosios direktyvos reikalavimus. Valstybės narės turi priimti įstatymus, įstatymų įgyvendinamuosius teisės aktus ir tvarką, kad įgyvendintų direktyvą iki nustatytos perkėlimo dienos. Tai paprastai dveji metai nuo ES teisės aktų įsigaliojimo dienos. Jie įsigalioja praktinio taikymo dieną, t. y. perkėlimo dieną, jei pačioje direktyvoje nenurodyta kita konkrečių veiksmų data. Kai kurios direktyvos gali įsigalioti tiesiogiai, jei Valstybė narė jo neperkelia į nacionalinės teisės aktus.

Apie 10 proc. ES aplinkos teisės aktų yra **reglamentai**. Jie tiesiogiai privalomi valstybėms narėms ir yra viršesni už visus šiems dokumentams prieštaraujančius nacionalinius teisės aktus. Valstybės narės negali reglamentų nuostatų perkelti į nacionalinį teisyną, netgi jei nacionaliniai teisės aktai identiški konkrečiam reglamentui. Reglamentai įsigalioja juose nurodytą dieną arba 20-ąją dieną nuo paskelbimo *Official Journal*, taikomi, kai reikia kurti bendras ES šalyse sistemas: fondų, institucijų, savanoriškų ES schemų, tokių kaip gaminio arba prekybos reguliavimo (nykstančios rūšys, atliekų transportavimas). Valstybės narės turi įsteigti reglamente numatytas institucijas ir nustatyti jų veiklos tvarką; jos taip pat turi panaikinti reglamentams prieštaraujančias nacionalines teisės nuostatas. Reglamentai tampa tiesiogiai privalomi

⁷ <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/JOIndex.do?ihmlang=en>

jų įsigaliojimo dieną. Kai kuriuose aplinkos sektoriuose, tokiuose kaip Atliekų ir Cheminių medžiagų, ES aplinkos teisės normos dažnai yra reglamento ir direktyvos derinys.

Sprendimai įsigalioja pranešus tai šaliai arba kelioms šalims, kurioms jie skirti. Sprendimais apibrėžiami smulkūs administraciniai reikalavimai arba atnaujinami techniniai reglamento ar direktyvos aspektai, tad juos taikyti privalu toms šalims, kurioms jie skirti, sprendimų įsigaliojimo dieną. Aplinkos reglamentai ir direktyvos dažnai suteikia Komisijai įgaliojimus priimti sprendimus dėl jų įgyvendinimo.

Priimti Europos Sąjungos aplinkos teisės aktai skirstomi į šias devynias pagrindines grupes:

1. horizontalieji teisės aktai;
2. vandens kokybė;
3. oro kokybė;
4. atliekų tvarkymas;
5. gamtos apsauga;
6. cheminės medžiagos ir genetiškai modifikuoti organizmai;
7. pramoninė tarša;
8. triukšmas;
9. branduolinė ir radiacinė sauga.

1.3. Aplinkos politikos aspektai Lietuvoje

Rūpinimasis gamta, jos apsauga yra glaudžiai susijęs su senovės lietuvių religija. Remiantis įvairių autorių (T. Narbuto, J. Lelevelio, P. Dundulienės) darbais matyti, kad senovės lietuviai turėjo savo dievus, šventyklas, garbino gamtos jėgas. Gamtos kultas pasireiškė atskirų augalų ir gyvūnų garbinimu – totemizmu ir atskirų gamtos objektų įdvasinimu – animizmu. Svarbiausieji dievai lietuvių religijoje buvo Perkūnas (valdė atmosferą ir dangaus vandenį, derlių), Patrimpas – upių ir vandenų dievas. Garbintos ir mitologinės esybės: tai žemės deivė, užtikrinanti derlių, Žemyna, miškų deivė Medeinė, Gabija ir kt.

Senovės lietuviai garbino ir globojo medžius. Buvo garbinami ir šventi miškėliai – alkos. Juose buvo kūrenama šventoji ugnis. Žmonės

labai gerbė ir laikė šventu vandenį, ypač šaltinių ir upelių. Buvo griežtai draudžiama jį teršti.

Feodalizmo laikotarpiu buvo kuriami ir nuolat tobulinami saviti įstatymai – **statutai**. Pirmojo Lietuvos Statuto (1529) devintame skyriuje nustatoma ūkinė veikla giriose, kalbama apie ežerus, drevinius medžius, bebrynus, medžiokles su sakalais ir kt. To paties skyriaus 13 straipsnyje numatytos baudos už nedrevinių ir drevinių medžių žalimą. Miškų apsauga ir naudojimas reglamentuoti ir Valakų reformos įstatyme, išleistame 1557 m.

Aplinkos apsaugos požiūriu svarbus Trečiasis Lietuvos Statutas (1588)⁸. Statute yra straipsnių, kuriuose „nustatomos didelės baudos ir net bausmės už laukinio žvėries nužudymą svetimoje girioje, pavyzdžiui, už stumbrą – 12 rub. ir t. t. Ypač baudžiami drevinių medžių naikintojai ar bičių avilių su medumi vagys. Kiekvienas toks, pagautas nusikaltimo vietoje, „turi būti baudžiamas kaklu“, t. y. mirties bausme. Suprantama, kad Statuto nuostatomis pirmiausia rūpintasi feodalo turto, bet iš dalies buvo saugoma ir gamta.

Po niokojančio, daug nuostolių kraštui padariusio Pirmojo pasaulinio karo, paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, kilo būtinybė atkurti šalies ūkį. Tuo metu aplinka buvo mažai rūpinamasi, tačiau jau tada būrėsi entuziastų grupės, kurios rūpinosi gamtos ir aplinkos apsauga.

Dar 1919 m. prof. Tado Ivanausko pastangomis Kaune įkuriami Gamtos tyrimo stotis ir zoologijos muziejus. 1929 m. T. Ivanauskas Ventės rage įsteigia ornitologijos stotį. Jo iniciatyva 1937 m. įsteigiamas Žuvinto rezervatas, 1938 m. – Kauno zoologijos sodas.

T. Ivanauskas rūpinosi, kad medžiojama fauna būtų išsaugota, gausinama. Šis žmogus pagrįstai laikomas žymiausiu Lietuvos gamtos apsaugos organizatoriumi, gamtos apsaugos idėjų skleidėju. Jo išsakytas *credo* „... pamilti gamtą per jos pažinimą“ to meto gamtos mylėtojus paskatino imtis konkrečių darbų. Kaip žymius gamtininkus galima paminėti miško tipologijos pradininku Lietuvoje laikomą P. Matulionį, Lietuvos vandenų tyrimus skatinusį hidrologą, Kauno universiteto profesorių S. Kolupailą, užsiėmusį mokslinė ir mokslo populiarinimo veikla (jis taip pat laikomas Lietuvos upių hidrologijos pradininku), profesorių V. Lašą – vieną iš Lietuvos gamtininkų draugijos steigėjų (draugija įsteigta 1931 m.) ir kt. Be atskirų entuziastų, pati valstybė pradėjo

⁸ http://lt.wikipedia.org/wiki/Lietuvos_istorijos_datos

atkurti Lietuvos ūkį per konkrečias priemones, susijusias su gamtos ir aplinkos apsauga: miškus, žemdirbystę, civilinę ir pramoninę statybą, medžioklę, žvejybą ir kt.

Jau 1918 m. gruodžio 1 d. Laikinoji Lietuvos vyriausybė įkūrė Miškų departamentą, per kurį ji „paimdama savo globon visus minėtuosius Valstybės miškus įsako visoms valstybės įstaigoms valdininkams, vietiniams laikiniems komitetams, draugijoms ir visiems Lietuvos piliečiams tuojau sustabdyti miškų naikinimą...“⁹. 1922 m. balandžio 3 d. „Valstybės žiniuose“ buvo paskelbtas Žemės reformos įstatymas, pasirašytas Seimo pirmininko J. Staugaičio ir Ministro Pirmininko Galvanausko. Įžanginėje dalyje apie šio įstatymo tikslus pasakyta, kad vienas iš tikslų yra „suvalstybinti tiems žemės turtams, kuriuos valstybė gali tikslingiau naudoti ir saugoti, negu privatiniai asmenys“. 1925 m. priimtas pirmas Medžioklės įstatymas, kurį papildžius 1935 m. jau buvo nustatyta saugomų teritorijų sąvoka, o 1939 m. priimtos „Valstybiniuose ir privatinuose vandenyse meškerioti taisyklės“.

1921 m. priimtas Lietuvos atstatymo komisariato įstatymas. Komisariatas, „gamina... kanalizacijos, vandentakio ... įstatymo projektus“, taigi jis turėjo didelius įgaliojimus kuriant kraštovaizdį. 1939 m. balandžio 13 d. priimtas įstatymas, kuriuo buvo kuriamas Krašto statybos komitetas. Vienas iš jo uždavinių buvo: „Reiškia nuomonę klausimais, liečiančiais krašto statybinio planavimo projektus ir „darnaus vietovaizdžio“ išlaikymą ir sudarymą“. Apibendrinant galima sakyti, kad tarpukario Lietuvoje dar nebuvo nustatytos darnios gamtos ir aplinkos politikos. Kaip ir visoje Europoje, buvo tik jos pradmenys.

Po Antrojo pasaulinio karo, sovietinės okupacijos sąlygomis, aplinkos apsauga nebuvo prioritetinga, vyko krašto industrializacija, masinė melioracija ir gyventojų migracija iš kaimo į miestą. Tokiomis aplinkybėmis, neturint valstybinio savarankiškumo, aplinkos problemos buvo sprendžiamos sunkiai. Vis dėlto 1957 m. įsteigtas Gamtos apsaugos komitetas. 1959 m. buvo priimtas Gamtos apsaugos įstatymas, įkurtos visuomeninės organizacijos. Kaip Lietuvos gamtos apsaugos, Medžiotojų ir žvejų draugijos, jos kartu su Gamtos apsaugos komitetu daug prisidėjo prie visuomenės aplinkosauginio švietimo. Imta galvoti apie specialius retų ir nykstančių rūšių sąrašus. Dėl to 1976 m. buvo įsteigta, o 1981 m. išleista pirmoji Lietuvos raudonoji knyga. 1988 m., sujungus

⁹ LVŽ, 1918.12.29, Nr. 1-4 a., Lietuvos Valstybės teisės aktai. Vilnius, 1996.

kelių ministerijų ir žinybų funkcijas, buvo išplėsta Gamtos apsaugos komiteto kompetencija vandens, atmosferos, žemės, miškų naudojimo ir apsaugos bei kitomis funkcijomis. Tačiau iki 1990 m. Lietuva beveik neturėjo galimybės glaudžiai bendradarbiauti su užsienio valstybėmis, o informacija apie aplinkos būklę (atmosferos taršą, vandens naudojimą, dirvožemio taršą, radiacijos lygį it kt.) visoje buvusioje Sovietų Sąjungoje buvo laikoma valstybine paslaptimi ir buvo skirta tik „tarnybiniam naudojimui“. Tai labai trukdė formuoti vientisos aplinkos politiką, kokią suprantame dabar.

Atkūrus nepriklausomybę 1990 m., kai Lietuvoje buvo pradėtos esminės politinės ir ekonominės reformos, aplinkos apsauga tapo ganėtinai svarbiu sektoriumi. Jau tuo metu imta peržiūrėti aplinkos politikos sritį ir naujai kurti aplinkos apsaugos teisinę, institucinę bei administracinę bazę. Ypač svarbūs buvo nuo 1990 m. prasidėję instituciniai pokyčiai. 1990 m. balandžio 5 d. įstatymu buvo nutarta panaikinti LR valstybinį gamtos apsaugos komitetą ir vietoje jo įsteigti **LR aplinkos apsaugos departamentą** prie LR Atkuriamojo Seimo, kurio pagrindinės funkcijos buvo gamtos išteklių naudojimo reguliavimas ir aplinkos apsaugos kontrolė.

1992 m. priimtoje LR Konstitucijoje¹⁰ gamtos išteklių nuosavybė, aplinkos apsauga ir žmogaus teisė į sveiką ir švarią aplinką įtvirtinta 47, 53 ir 54 straipsniuose, pagal kuriuos aplinkos apsauga tampa savarankiška nacionalinės politikos dalimi.

1994 m. gegužės 19 d. priimto LR įstatymo 27 straipsnio 1 dalyje numatyta nauja – **Aplinkos apsaugos ministerija**. Pagal 1994 m. gegužės 31 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymo įgyvendinimo“ 1 straipsnį Aplinkos apsaugos departamentas nuo 1994 m. birželio 15 d. buvo panaikintas, o pagal 2 straipsnį nuo tos pačios dienos įsteigta Aplinkos apsaugos ministerija. Vėliau įstatymiškai nustatyta, kad valstybinį aplinkos apsaugos valdymą LR vykdo Vyriausybė, Aplinkos apsaugos ministerija, kitos įgaliotos valstybės institucijos; aplinkos apsaugos valdymą savivaldybių teritorijose įstatymų nustatyta tvarka vykdo vietos savivaldos atitinkamos institucijos.

1998 m. įsteigtai **Aplinkos ministerijai** perduotos daugelis Statybos ir urbanistikos ministerijos funkcijų bei Žemės ir miškų ministerijos miškų ūkio reguliavimo funkcijos. Šiuo metu Aplinkos mi-

¹⁰ <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

nisterija yra pagrindinė institucija, kurianti Lietuvos aplinkos apsaugos, miškų ūkio, gamtos išteklių naudojimo, geologijos ir hidrometeorologijos, teritorijų planavimo, statybos, gyventojų apsirūpinimo būstu, butų ir komunalinio ūkio paslaugų valstybės politiką ir koordinuojanti jos įgyvendinimą. Aplinkos ministerijos ir jai pavaldžių institucijų strateginiai tikslai, įvertinus aplinkos stebėjimų duomenis, atsižvelgus į mokslo institucijų išvadas bei visuomenės nuomonę ir vadovaujantis turimais strateginiais dokumentais bei rengiant teisinę bazę, yra¹¹:

- užtikrinti tinkamą aplinkos kokybę Lietuvos gyventojams, sudaryti darnios teritorijų plėtros sąlygas;
- užtikrinti racionalų gamtos išteklių (įskaitant miškus) naudojimą ir tolesnį jų gausinimą, išsaugoti biologinę įvairovę, gamtos paveldo vertybes, kraštovaizdžio savitumą;
- užtikrinti darnų statybos ir būsto sektorių vystymąsi, išplėsti būsto pasirinkimo galimybes visoms socialinėms gyventojų grupėms;
- apsaugoti visuomenės interesus ir prisidėti prie palankių ekonominės plėtros sąlygų tobulinant ir plėtojant nacionalines standartizacijos, metrologijos ir atitikties įvertinimo sistemas.

Išskirtinį vaidmenį aplinkos apsaugos procese turi teisinė bazė.

Lietuvoje priimta nemažai įstatymų, parengta normų ir taisyklių, reguliuojančių antropogeninę veiklą gamtinėje aplinkoje.

Pagrindinis Lietuvos aplinkos apsaugą reglamentuojantis įstatymas – **Aplinkos apsaugos įstatymas**¹² – priimtas 1992 m. Priėmus šį įstatymą imta atnaujinti visus aplinkos apsaugą ir įvairių gamtos išteklių naudojimą reguliuojančius teisės aktus. Aplinkos apsaugos įstatymas ir įvairūs pakeitimai galioja ir šiuo metu. Jis nustato įvairių institucijų pareigas ir atsakomybę aplinkos srityje: funkcijų pasiskirstymą tarp centrinės valdžios ir vietos savivaldos institucijų. Valstybės valdymo institucijos nustato sąlygas ir kontroliuoja, kaip jų laikomasi, o vietos savivaldos institucijos įgyvendina konkrečias aplinkos priemones savo teritorijose. Be to, į šį įstatymą yra perkelta didžioji dalis ES direktyvų reikalavimų dėl atsakingų už aplinką institucijų paskyrimo.

Aplinkos apsaugos įstatymas įtvirtino ir visiškai naujas švarios aplinkos užtikrinimo priemones toliau plėtojantis rinkos ekonomikos santykiams:

¹¹ <http://www.am.lt/VI/>

¹² http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=232279

- ūkinės veiklos planavimo ekologini pagrįstumą, projektų ekologinės ekspertizės būtinumą;
- gamtos išteklių naudojimo mokamumą;
- informacijos apie aplinkos būklę viešumą;
- ekonominių priemonių naudojimą, galimybę atskiras vietas skelbti ekologinio pavojaus ir nelaimės zonomis;
- atsakomybės už aplinkos pažeidimus taikymą ir kt.

1996 m. LR Seimo priimta **Lietuvos aplinkos apsaugos strategija**¹³ tapo vienu iš svarbiausių dokumentų aplinkos politikoje. Ji suformulavo ilgalaikius aplinkos apsaugos tikslus ir prioritetus, parengė Strategijos įgyvendinimo priemonių programą ir numatė lauktinus rezultatus. Strategija nustatė, kad svarbiausios spęstinos problemos yra vandens kokybės, oro kokybės, atliekų tvarkymo ir gamtinių išteklių, kraštovaizdžio bei biologinės įvairovės apsauga. Šios prioritetingos aplinkos sritys atitiko ES reikalavimus. Parengtos veiksmų programos tikslas – nukreipti aplinkos politiką taip, kad būtų išsaugota švari ir sveika gamtinė aplinka, biologinė ir kraštovaizdžio įvairovė, užtikrintas veiksmingas gamtinių išteklių naudojimas. Čia bene pirmą kartą mūsų šalyje oficialiai paminėtas darnaus vystymosi terminas. Taigi, šioje strategijoje buvo numatytos pagrindinės aplinkos politikos vystymosi kryptys, o remiantis suformuluotais darnaus vystymosi principais, parengtos kai kurių sričių strategijos, pvz., Nacionalinė bendrosios klimato kaitos konvencijos įgyvendinimo strategija, Biologinės įvairovės išsaugojimo strategija ir veiksmų planas, Visuomenės aplinkosauginio švietimo strategija, Energetikos strategija ir kt.

Lietuva, remdamasi 2001 m. Geteborge priimta ES darnaus vystymosi strategija bei atsižvelgdama į savo tikslus bei ypatybes, 2003 m. priėmė **Nacionalinę darnaus vystymosi strategiją**¹⁴. Šia strategija Lietuva užsibrėžė pagal ekonominio ir socialinio vystymosi, išteklių naudojimo efektyvumo rodiklius iki 2020 m. pasiekti esamą ES vidutinį lygį, o pagal aplinkos taršos rodiklius – neviršyti ES leistinių normų, laikytis tarptautinių konvencijų, ribojančių aplinkos taršą ir poveikį pasaulio klimatui, reikalavimų. Kartu užsibrėžė siekti, kad šalies gamtinių išteklių būtų sunaudojama du kartus mažiau, nei auga pramonė, gamyba (BVP). Siekdama tapti visateise ir lygiaverte ES nare, kuriai

¹³ <http://www.am.lt/LSP/files/AA-strategija.doc>

¹⁴ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=217644

būdinga savita kultūra, sveika aplinka, tvirtai auganti ekonomika, racionaliai naudojami gamtos ištekliai, darni regionų plėtra, nuolatinis rūpinimasis visuomenės gerove, Lietuva strategijoje išskėlė trijų lygmenų tikslus, užduotis bei priemones šiems tikslams pasiekti. Numatytųjų tikslų bei priemonių įgyvendinimo terminai derinami su pagrindiniais integracijos į ES etapais: trumpalaikiai tikslai apima laikotarpį iki 2005 m., t. y. laikotarpį iki stojimo į ES ir pirmuosius narystės metus, vidutinės trukmės tikslai numatyti iki 2010 m., t. y. iki baigsis dauguma stojimo į ES pereinamųjų laikotarpių, bei ilgalaikiai tikslai – iki 2020 m., t. y. iki šios strategijos įgyvendinimo pabaigos. Atskiras aplinkos sritis reglamentuoja nemažai įstatymų ir kitų teisės aktų: Mokesčio už aplinkos teršimą, Saugomų teritorijų, Žemės gelmių, Triukšmo valdymo, Laukinės gyvūnijos, Medžioklės, Augalų apsaugos, Aplinkos oro apsaugos, Vandens, Miškų, Atliekų tvarkymo ir kiti įstatymai, tiesiogiai susiję su aplinka, jų priskaičiuojama per trisdešimt.

2000 m. vasario 15 d. Lietuva pradėjo derybas dėl narystės ES. Buvo tariamasi dėl pereinamųjų laikotarpių, per kuriuos Lietuva turėjo įgyvendinti ES teisės reikalavimus, skaičiaus ir trukmės. Aplinkos srityje iš aštuonių Lietuvos prašomų pereinamų laikotarpių patvirtinti trys.

Miesto nuotekų valymo direktyvos 91/271/EEB reikalavimai turėjo būti įgyvendinti iki 2010 m. Pagal juos, siekiant atitikti ES normas, iki 2009 m. pabaigos turėjo būti sukurta reikiama miestų nuotekų surinkimo ir valymo infrastruktūra. Kadangi šios srities ES normų įgyvendinimas yra vienas iš brangiausių, pereinamasis laikotarpis leido sumažinti metines investicijas bei išvengti spartaus komunalinių tarifų didėjimo.

Lakiųjų organinių junginių emisijos kontrolės saugant ir paskirsiant benzina terminaluose ir degalinėse direktyvos 97/63/EB reikalavimai – iki 2008 m. Pagal ją ribojamas šių teršalų išsiskyrimas visoje benzino pervežimo ir laikymo grandinėje: terminalai – mobilios pervežimo priemonės (pvz.: benzovežiai, geležinkeliais pervežamos cisternos) – benzino kolonėlės. Pereinamasis laikotarpis buvo naudingas smulkesnėms įmonėms, nes jos turėjo daugiau laiko prisitaikyti prie naujų reikalavimų.

Pakuočių ir pakavimo atliekų direktyvos 94/62/EC reikalavimai – iki 2007 m. Pagal pateiktas sąlygas iki 2006 m. pabaigos reikėjo pasiekti, kad kasmet būtų perdirbama ar kitaip panaudojama ne mažiau kaip

pusė Lietuvoje susidarančių pakavimo atliekų. Pagal direktyvos reikalavimus reikėjo pagerinti šių atliekų surinkimą ir apskaitą bei skatinti perdirbimą ar kitokią panaudojimą, ypač plastmasės ir metalų. Minėto tikslo įgyvendinimas turėjo skatinti stiklo, popieriaus, plastmasės bei metalo perdirbimo pramonės plėtrą, kurti naujas darbo vietas.

Be to, dėl Ignalinos AE uždarymo Lietuvai buvo suteiktas pereinamasis laikotarpis naujai Didelių deginimo įrenginių direktyvai 2001/80/EC įgyvendinti – iki 2015 m., nes nuo 2008 m. ES griežčiau riboja taršą, kurią sukelia didelių deginimo įrenginių, tokių kaip elektrinės ir katilinės, veikla. Pagal šiuos reikalavimus nuo 2008 m. pačioms didžiausioms Lietuvos elektrinėms būtų taikomi septynis kartus griežtesni nei šiuo metu sieros dioksido apribojimai deginant mazutą. Lietuva išsiderėjo galimybę šių reikalavimų taikymą Vilniaus, Kauno ir Mažeikių šiluminėse elektrinėse atidėti iki 2015 m. pabaigos. Pereinamasis laikotarpis leis minėtoms įmonėms geriau prisitaikyti prie naujų reikalavimų.

Vėliau, Lietuvai jau tapus ES nare, buvo suteikti dar du pereinamieji laikotarpiai: direktyvoms 2004/12/EB ir 2005/20/EB dėl pakuočių ir pakuočių atliekų įgyvendinti – iki 2012 m. gruodžio 31 d., direktyvai 2002/96/EB dėl elektros ir elektroninės įrangos atliekų – iki 2008 m. gruodžio 31 d. (vėliau jis buvo pratęstas).

Lietuvai įstojus į ES, pradėtas intensyvus aplinkos teisės aktų derinimo procesas, kuris tebesitęsia ir dabar. Priimtas naujas Triukšmo valdymo įstatymas, perkeltas Bendrosios vandens politikos direktyvos reikalavimus, pakeistas ir papildytas Vandens įstatymas bei daug kitų teisės aktų, siekiant suderinti Lietuvos aplinkos apsaugos teisinę bazę su ES reikalavimais.

Plėtodama tarptautinį bendradarbiavimą aplinkos apsaugos srityje, Lietuva yra prisijungusi arba ratifikavusi konvencijas ir sutartis dėl gamtos ir biologinės įvairovės apsaugos, vandens, oro, dirvožemio apsaugos. 1992 m. Helsinkyje pasirašyta **Baltijos jūros aplinkos apsaugos (Helsinkio) konvencija**¹⁵. Lietuva prisijungė prie šios konvencijos ir pasirašė naująjį 1992 m. konvencijos tekstą. 1993 m. birželio 10 d. Lietuva prisijungė prie tarptautinės reikšmės Šlapžemių konvencijos (Ramsaro konvencija). 1995 m. liepos 3 d. Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo Biologinės įvairovės (Rio de Žaneiro) konvenciją,

¹⁵ http://www.msa.lt/doc/helsinkio_konvencija_1992.pdf

1996 m. birželio 11 d. – Europos laukinės gamtos ir gamtinės apsaugos (Berno) konvenciją. 2001 m. gegužės 22 d. ratifikuotos Nykstančių laukinės faunos ir floros rūšių tarptautinės prekybos (Vašingtono) bei Migruojančių laikinių gyvūnų rūšių išsaugojimo (Bonos) konvencijos. 2001 m. rugsėjo 25 d. Seimas ratifikavo sutartį dėl šikšnosparnių apsaugos Europoje, kuri yra Bonos konvencijos sudėtinė dalis, taip pat labai svarbias konvencijas: Bendrosios klimato kaitos konvenciją (ratifikuotą 1995 m.), Kioto protokolą, Poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste konvenciją (ratifikuotą 1998 m.), Konvenciją dėl avarių pramonės įmonėse tarptautinio poveikio (ratifikuotą 1992 m.), Konvenciją dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimančiam sprendimui ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais (ratifikuota 2002 m.), kitas svarbias tarptautines konvencijas.

1.4. Europos Sąjungos aplinkos politikos finansavimas

Siekiant padėti šalims kandidatėms tinkamai pasirengti stoti į ES, buvo sukurtos struktūrinės paramos finansinės priemonės: PHARE, ISPA ir SAPARD.

PHARE programa sukurta 1989 m. Pirmiausia parama buvo teikiama Lenkijai ir Vengrijai. Iš čia ir yra kilęs šios programos pavadinimas (angl. *The Poland and Hungary Action for Restructuring of the Economy*). Vėliau pagal šią programą parama buvo pradėta teikti ir kitoms, narystei ES besirengiančioms šalims (Bulgarijai, Čekijai, Albanijai, Rumunijai, Estijai, Latvijai, Slovėnijai ir Lietuvai). Lietuvai parama pagal šią programą pradėta teikti nuo 1991 m. Ši parama ilgą laiką buvo pagrindinis ES pagalbos šaltinis. 1993–2003 m. ES Lietuvai skyrė apie 65 mln. eurų. Pagal PHARE programą parama buvo teikiama įvairioms sritims, taip pat institucinei struktūrai kurti, šalies ir regioninei plėtrai skatinti, ekonominei ir socialinei sanglaudai stiprinti, verslui ir žmogiškiesiems ištekliams plėtoti ir kt. Pagrindinė PHARE parama aplinkos sektoriui buvo nukreipta dviem strateginėmis kryptimis: institucinis stiprinimas ir investicijos į vandenvałą. Remiantis PHARE programa buvo kuriamos aplinkos politikos kryptys ir stipri-

namos aplinkos institucijos. Nuo 2004 iki 2006 m. PHARE programą pakeitė Europos Sąjungos parama pagal Pereinamojo laikotarpio institucijų plėtros priemonę (angl. *Transition Facility*).

ISPA (angl. *Instrument for Structural Pre-Accession Aid*) – tai pasirengimo Sanglaudos fondui priemonė. ISPA yra Sanglaudos fondo prototipas, įsteigtas Europos Tarybos 1999 m. birželio 21 d. reglamentu Nr. 1267/1999, parengusiu 2000–2006 m. struktūrinės pasirengimo narystei politikos instrumentą. ISPA fondas skirtas finansiniams ištekliams, susijusiems su ypač svarbių projektų įgyvendinimu, naudoti. Šis finansavimo instrumentas yra skirtas finansuoti transporto ir aplinkos projektams. Kasmet per šį fondą didiesiems aplinkos projektams finansuoti Lietuvai buvo skirta apie 26 mln. eurų.

Pagrindinės ISPA remiamos sritys yra ES aplinkos politikos įgyvendinimas. Yra remiamos aplinkosaugos priemonės, kuriomis šalys kandidatės siekia atitikti Bendrijų aplinkosaugos reikalavimus ir stojimo partnerystės tikslus. Transporto sektoriuje iš ISPA programos lėšų kuriamas transeuropinis transporto tinklas. 1996 m. liepos 23 d. buvo priimtas Europos Parlamento ir Tarybos sprendimas Nr. 1692/96, patiekiantis Bendrijos gaires dėl transeuropinio transporto tinklo plėtros. ISPA lėšos taip pat gali būti naudojamos techninės paramos priemonėms finansuoti, pavyzdžiui, parengiamosioms studijoms rengti, ir taip užtikrinamas projektų parengimas.

ISPA parama gali būti teikiama kaip negrąžintina tiesioginė parama, grąžintina parama ar kita paramos forma. ISPA paramos dalis gali sudaryti ne daugiau kaip 75 proc. projekto vertės. Tik techninės paramos priemonės gali būti finansuojamos iš ISPA lėšų iki 100 proc. jų vertės. ISPA finansuojamų projektų vertė negali būti mažesnė nei 5 mln. eurų. Be to, per ISPA paramos laikotarpį, t. y. 2000–2006 m., turi būti išlaikytas investicijų į aplinkos ir transporto sektorius balansas.

SAPARD prioritetinės sritys, susijusios su vandens apsauga, yra žemės ūkio ir žuvininkystės produkcijos perdirbimo bei stebėsenos gerinimas; kaimų atnaujinimas ir plėtra, kaimo paveldo apsauga ir išsaugojimas, kaimo infrastruktūros plėtra ir tobulinimas, žemės ūkio vandens išteklių tvarkymas. Tačiau akivaizdu, kad pagal šią programą ypač didelio dėmesio vandens apsaugai nebuvo skirta.

Nuo 1994 m. Tarybos reglamento (EB) Nr. 1164/94 sprendimu buvo įsteigtas **Sanglaudos fondas**, finansuojantis aplinkos ir trans-

porto sritis. Tinkamomis paramai gauti laikomos ES valstybės narės, kurių bendrasis nacionalinis produktas (BNP) vienam gyventojui yra mažesnis nei 90 proc. ES vidurkio. Nuo 2004 m. naujai įstojusioms į ES valstybėms jis pakeitė ISPA fondą. Joms priskiriama ir ES narė Lietuva. Iš Sanglaudos fondo gali būti finansuojama iki 80–85 proc. projekto viešųjų ar jas atitinkančių išlaidų. Europos Komisijai dėl paramos iš Sanglaudos fondo teikiamo projekto vertė turi būti ne mažesnė kaip 10 mln. eurų, nes Sanglaudos fondas yra skirtas didelės apimties projektams finansuoti. Kadangi Sanglaudos fondas remia transporto plėtros ir aplinkos projektus, Europos Komisija laikosi nuostatos išlaikyti vienodą Sanglaudos fondo paramos paskirstymą šiems dviem sektoriams. 2004–2006 m. Sanglaudos fondui skirta 15,9 mlrd. eurų. Daugiau kaip pusė lėšų (8,49 mlrd. eurų) teko naujosioms valstybėms narėms.

Parama iš Sanglaudos fondo Lietuvoje teikiama projektams, skirtiems brangiausių ES direktyvų reikalavimams, baseininiam vandentvarkos ūkio tvarkymo ir valdymo principui, regioninėms buitinių atliekų tvarkymo sistemoms, nacionalinei aplinkos strategijai įgyvendinti srityse, atitinkančiose Sanglaudos fondo ir ES struktūrinių fondų reglamentų nuostatas, taip pat užtikrinti, kad būtų įgyvendinti dideli kurų deginančių įrenginių direktyvos reikalavimai uždarius Ignalinos atominę elektrinę.

Lietuvai 2004–2006 m. iš Sanglaudos fondo buvo skirta 614,11 mln. eurų, iš jų apie 307 mln. eurų, t. y. 102 mln. eurų kasmet, teko aplinkos sektoriui.

1975 m. sukurtas **Regioninės plėtros fondas** taip pat deklaruoja paramą aplinkosaugai. Pagal 1999 m. liepos 12 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentą (EB) Nr. 1783/1999 dėl Europos regioninės plėtros fondo parama gali būti teikiama aplinkai gerinti, atsižvelgiant į atšargumo ir prevencinių veiksmų principus augant ekonomikai, taip pat švairiems ir taupiems energijos naudojimo būdams bei atsinaujinančių energijos šaltinių plėtrai, tačiau šios sritys finansuojamos daug mažiau.

Lietuvos 2007–2013 m. ES struktūrinės paramos panaudojimo strategiją įgyvendina veiksmų programos. Aplinkos apsaugai ir jos politikai įgyvendinti skirta **Sanglaudos skatinimo veiksmų programa** atitinka trečiąją Lietuvos 2007–2013 m. ES struktūrinės paramos panaudojimo prioritetą *gyvenimo kokybė ir sanglauda*. Įgyvendinant šią programą, siekiama geriau išnaudoti vietos potencialą, teikti geros ko-

kybės ir prieinamas viešąsias paslaugas, išsaugoti ir gerinti aplinkos kokybę. Šiai programai skirta 39,1 proc. ES struktūrinių fondų lėšų, gaunamų pagal konvergencijos tikslą. Programa finansuojama iš Europos regioninės plėtros fondo ir Sanglaudos fondo (aplinkos apsaugai).

Aplinkos kokybei skirtas 1.3 skyrius, kuriame nurodytos šios paramos kryptys:

- vandens apsauga ir vandentvarkos priemonių įgyvendinimas;
- atliekų tvarkymas;
- oro kokybės išsaugojimas;
- biologinės įvairovės ir kraštovaizdžio apsauga;
- energijos gamybos ir vartojimo efektyvumas bei atsinaujinančių energijos išteklių vartojimo didinimas;
- aplinkos kokybės institucinio valdymo stiprinimas;
- visuomenės informavimas, dalyvavimas priimant sprendimus ir visuomenės švietimas.

Išskirti aplinkos finansavimo prioritetai, nes, kaip pažymėta dokumente, dabartiniame Lietuvos raidos etape itin svarbu laiku įgyvendinti veiksmingas aplinkos priemonės ir mažinti neigiamą energijos ir gamtos išteklių naudojimo bei ūkinės veiklos poveikį aplinkai – susikaupusių aplinkos problemų sprendimas kainuoja daug brangiau nei jų prevencija ir anksčiau ar vėliau pradeda stabdyti patį ekonomikos augimą.

Dar viena programa, dažnai vadinama Šeštąja aplinkos programa, yra **LIFE**. Tai finansinis ES instrumentas, įkurtas 1992 m., išskirtinai remiantis EB aplinkos plėtrą ir jos įgyvendinimą, taip pat papildantis ES struktūrinius fonus. Yra trys LIFE programos raidos etapai: LIFE I (1992–1995), LIFE II (1996–1999) ir LIFE III (2000–2004). Ji buvo pratęsta iki 2006 m. pabaigos. 1992–2004 m. suteikta 3,6 mlr. eurų parama 40 šalių. LIFE III suskirstyta į tris dalis: LIFE – *Nature* (Gamta), LIFE – *Environment* (Aplinka) E ir LIFE – *Third Countries* (trečiosios šalys). LIFE programos prioritetai: klimato kaita, gamta ir biologinė įvairovė – unikalių išteklių apsauga, aplinka ir sveikata, darnus gamtos išteklių naudojimas ir atliekų tvarkymas, aplinkosauginis švietimas, aplinkos teisės stiprinimas ir įgyvendinimas. Šiuo metu rengiami pasiūlymai dėl Europos Parlamento ir Tarybos reglamento Nr. 614/2007, keičiančio reglamentą Nr. 1655/2000 dėl programos LIFE+ pratęsimo nuo 2007 iki 2013 m.

Lietuvai labai svarbi 2007–2013 m. LIFE + programa, nes nuo

2007 m. prasidėjo naujas finansavimo etapas ir keitėsi lėšų administravimo principai: beveik visos lėšos yra administruojamos ne Europos Komisijos, kaip iki tol, o kiekvienos šalies narės atitinkamų struktūrų. Bendrasis LIFE + tikslas – prisidėti prie plėtros, stebėsenos įdiegimo, ES aplinkos politikos ir teisės aktų įvertinimo ir skleidimo skatinant darnų vystymąsi. Visų pirma LIFE + remia Šeštosios aplinkos veiksmų programos, kuria siekiama švelninti klimato kaitą, sustabdyti gamtos ir biologinės įvairovės nykimą, gerinti aplinką, sveikatą ir gyvenimo kokybę, skatinti darniai naudoti ir valdyti gamtos išteklius bei tvarkyti atliekas, skatinti strateginį požiūrį į aplinkos politikos plėtrą, įgyvendinimą, informacijos sklaidą ir sąmoningumo ugdymą. Bendras finansavimas sudaro apie 300 mln. eurų kasmet.

1.5. Darnaus vystymosi politika

Grėsmė aplinkai yra pasaulinė, todėl ją mažinti neužtenka pavienių valstybių pastangų – reikia parengti ir įgyvendinti bendrą visos tarptautinės bendrijos aplinkos politiką bei veiksmų strategiją.

Dar 1789 m. rugsėjo 6 d. Jungtinių Valstijų prezidentas Tomas Džefersonas savo kalboje taip apibūdino darnų vystymąsi¹⁶: „Žemė priklauso kiekvienai žmonijos kartai, tol kol ta karta egzistuoja, ir tai yra jos teisė. Nė viena karta negali išsiskolinti daugiau, nei pati gali sumokėti per savo egzistencijos laikotarpį“. Ši citata svarbi tuo, kad parodo, jog XVIII a. pabaigoje jau buvo keliama darnaus vystymosi idėja, kuri mažai skiriasi nuo šiandien paplitusios darnaus vystymosi koncepcijos.

Darnaus vystymosi koncepcijos pagrindą sudaro trys lygiaverčiai elementai: aplinkos apsauga, ekonomikos bei socialinė plėtra.

Kalbant apie aplinką XXI a. negalima nepaminėti, kad ši sritis tiesiogiai veikia ekonomiką ir socialinę politiką. Taip pat svarbu tai, kad darnus vystymasis ir aplinka tapo prioritetiniu uždaviniu formuojant tarptautinę, regioninę ar nacionalinę politiką. Aplinkos problemos neturi sienų ir dėl to būtina šioje srityje bendradarbiauti. Pirmoji organizacija, užsibrėžusi suvienyti pasaulio valstybių iniciatyvas aplinkos bei darnaus vystymosi srityje, buvo Jungtinių Tautų organizacija, kuri iki

¹⁶ Sąvoka „darnus vystymasis“ atitinka anglišką terminą *sustainable development*.

šiol vaidina labai svarbų vaidmenį formuojant darnaus vystymosi politiką pasauliniu mastu. Aplinkos apsauga ir darnus vystymasis dažnai suvokiami kaip nesuderinami tikslai, todėl plėtra bent vieno iš minėtų tikslų atžvilgiu yra labai sunki¹⁷.

Darnaus vystymosi idėja kilo iš daugelio su aplinka susijusių judėjimų ankstesniais dešimtmečiais, tačiau ši sąvoka buvo apibrėžta tik 1987 m. Brundtland ataskaitoje¹⁸. Tai padarė Pasaulinė aplinkos ir plėtros komisija (*World Commission on Environment and Development*). Ši komisija darnų vystymąsi apibrėžia kaip „vystymąsi, kuris tenkina dabartinius visuomenės poreikius, nemažinant ateinančių kartų galimybės tenkinti savo poreikius¹⁹“. Iš šio apibrėžimo galima aiškiai matyti, kad darnus vystymasis įtraukia daug sričių ir iškelia aplinkos, ekonomikos, socialinės pažangos ir lygybės idėją, tačiau viskas apsiriboja pasauliniais gamtiniais bei ekonominiais ištekliais.

Europos Sąjungos aplinkos politikai darnaus vystymosi srityje didelę įtaką turėjo Brundtland pranešimas, Rio de Žaneiro bei Johanesburgo deklaracijų nuostatos. Bet prieš tai, jau 1972 m., Stokholme buvo nutarta, kad Europos Bendrijos turi imtis veiksmų aplinkos kokybei apsaugoti.

Darnus vystymasis – tai vystymasis, kuris tenkina dabartinius visuomenės poreikius ir nemažina būsimų kartų galimybių tenkinti savus poreikius²⁰. Darnus vystymasis turi būti pagrįstas ne tik ekonominių ir aplinkos interesų derinimu, bet ir garantuoti valstybės vidaus bei tarpvalstybinių santykių socialinį teisingumą. Faktiškai darnaus vystymosi koncepcijos pagrindą sudaro trys lygiaverčiai komponentai:

1. aplinka,
2. ekonominis vystymasis,
3. socialinis vystymasis²¹.

¹⁷ EU Environmental Law: challenges, change and decision-making / Maria Lee. – Oxford and Portland : Oregon, 2005.

¹⁸ World Commission on Environment and Development [1987] Our Common Future [The Brundtland Report]. – Oxford University Press, Oxford; <http://www.un.org/documents/ga/res/42/ares42-187.htm>

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Čekanavičius L., Rinkevičius L., Visuomenė, aplinka ir tvari raida // Žmogaus socialinė raida. Vilnius, 2001.

²¹ <http://www.bmm.lt/straipsnis.cfm?id=2>

Jungtinių Tautų aplinkos ir plėtros konferencijoje Rio de Žaneire dalyvavo 178 valstybės. Šios konferencijos metu buvo priimti darnaus vystymosi plėtrą skatinantys dokumentai:

- Bendroji klimato kaitos konvencija (šiltnamio efektą sukeliančių dujų, išmetamų į atmosferą, mažinimo programa);
- Biologinės įvairovės konvencija (būdai ir priemonės gyvųjų organizmų rūšių genetinei įvairovei išsaugoti);
- Miškininkystės principai (visų tipų miškų tvarkymo, saugojimo ir vystymo nuostatos);
- Darbotvarkė 21 – išsami pasaulinė darnaus vystymosi veiksmų programa.

Dokumentuose buvo pateikiamas galutinis variantas susitarimų, dėl kurių derėtasi dvejus su puse metų. Nors jie neturi tarptautinės teisinės galios, tačiau šių tekstų patvirtinimas reiškia svarbų moralinį įsipareigojimą siekti juos įgyvendinti.

„Darbotvarkė 21 yra pasaulinės veiklos projektas – vyriausybių, JT organizacijų, plėtros agentūrų, visuomeninių organizacijų ir nepriklausomų grupių visose srityse, kuriose žmogaus veikla daro poveikį aplinkai.“²² Darbotvarkę svarbu nagrinėti kartu su Rio deklaracija, nes ji teikia konkrečių jos pasiūlymų ir miškų tvarkymo principų pagrindus.

Šiame susitikime buvo konstatuota, jog „...žmonija priėjo kritinę ribą. Galima ir toliau tęsti dabartinį ekonominį atotrūkį tarp skirtingų gyventojų sluoksnių ir tarp šalių, skatinančių politiką, dėl kurios didėja skurdas, alkis, daugėja ligotų ir neraštingų žmonių, toliau griunama ekosistema, nuo kurios priklauso gyvybė žemėje. Bet galima ir keisti kryptį. Galima imtis veiksmų, kuriais pakeltume skurstančių žmonių gyvenimo lygį. Galima tobuliau valdyti bei saugoti ekosistemą ir sukurti visiems klestinčią ateitį. Jokia valstybė to nepasieks viena. Galima tai padaryti kartu – bendradarbiaujant pasaulio mastu darnaus vystymosi vardan.“²³ Tokiam bendradarbiavimui koordinuoti įsteigta Darnaus vystymosi komisija, sudaryta iš vyriausybių atstovų. Jos tikslas – prižiūrėti, kaip įgyvendinama Darbotvarkė 21 pasauliniu mastu.

Taigi Rio de Žaneire buvo ne tik pabrėžta darnaus vystymosi principo svarba, bet ir priimti dokumentai, numatantys konkrečius veiksmus, kurių reikia imtis siekiant glaudesnio aplinkos, socialinio bei eko-

²² Ten pat.

²³ Ten pat.

nominio vystymosi, bei įsteigta šių veiksmų įgyvendinimą koordinuojanti institucija.

2002 m. Johanesburge (Pietų Afrikos Respublikoje) įvyko dar vienas Pasaulio viršūnių susitikimas darnaus vystymosi klausimais. Šio susitikimo tikslas buvo išsiaiškinti, kaip valstybės įgyvendina Rio de Žaneiro konferencijoje priimtas nuostatas, bei nustatyti, kokie prioritetiniai siekiai visų laukia ateityje. Čia dar kartą buvo patvirtinti darnaus vystymosi įsipareigojimai.

Kalbant apie darnaus vystymosi idėjos plėtrą pasauliniu mastu, svarbu paminėti ir Europos Sąjungos iniciatyvą. Amsterdamo sutartimi darnus vystymasis kaip Europos Bendrijos tikslas bei uždavinys buvo įtvirtinta ES sutarties preambulėje, 2 straipsnyje, taip pat EB sutarties 2 straipsnyje. Darnų vystymąsi bet koku atveju galima laikyti ES aplinkos politikos vadovaujančia idėja bei idealu²⁴. Vienas iš reikšmingiausių žingsnių, susijusių su darnaus vystymosi principo įtvirtinimu, buvo žengtas 1993 m., kai buvo priimta penktoji Europos Bendrijos aplinkos programa „Darnaus vystymosi link“. Šioje programoje pateikiami penki principai, kuriais remiantis kuriamas naujas požiūris į EB aplinkos politiką:

1. globalus požiūris, kad skirtingais užsiėmimais galima paveikti natūralius šaltinius arba užterštą aplinką;
2. noras pakeisti esamą kryptį ir praktiką, kuri daro žalą esamoms ir darys žalą būsimoms kartoms;
3. skatinti socialinio elgesio pokyčius įtraukiant visus žmones (visuomenės veikėjus, piliečius ir kt.);
4. sukurti bendros atsakomybės koncepciją;
5. naudoti naujas aplinkos instrumentus.

ES darnaus vystymosi strategija (ES DVS), priimta 2001 m. Geteborge, buvo žengtas kitas žingsnis reikalaujant kartu su ekonominiais ir socialiniais tikslais siekti svarbiausių aplinkos tikslų ir integruoti aplinkos interesus. Strategijoje pateikiama ilgalaikė vizija, kurioje numatyta suderinti dinamišką ekonomiką ir socialinę sanglaudą bei didelius aplinkos reikalavimus. Dėl to vėl reikia skirti daug dėmesio politikos darnai ir integravimui, kaip pabrėžta 2001 m. Europos Vadovų Tarybos išvadose, kuriomis remiantis priimta ES darnaus vystymosi strategija, kai Taryba buvo paraginta „pabaigti formuoti ir toliau plė-

²⁴ Ragulskytė-Markovienė R. Aplinkos teisė, Vilnius, 2005.

toti sektoriams skirtas aplinkos interesų integravimo į visas susijusias Bendrijos politikos sritis strategijas, kad jos būtų kuo greičiau įgyvendintos“, o tai atliekant „reikėtų atsižvelgti į atitinkamus tikslus, nustatytus būsimajame Šeštojoje aplinkos veiksmų programoje ir darnaus vystymosi strategijoje“.

Europos Sąjungos darnaus vystymosi strategija buvo priimta 2001 m. Goteborge. Taip buvo žengtas kitas žingsnis reikalaujant kartu su ekonominiais ir socialiniais tikslais siekti svarbiausių aplinkos tikslų ir integruoti aplinkos interesus į bendros plėtros tikslus. Strategijoje pateikiama ilgalaikė vizija, kurioje numatyta suderinti dinamišką ekonomiką ir socialinę sanglaudą bei didelius aplinkos reikalavimus. Dėl to vėl reikia skirti daug dėmesio politikos darnai ir integravimui, kaip pabrėžta 2001 m. Europos Vadovų Tarybos išvadose, kuriomis remiantis priimta ES darnaus vystymosi strategija. Taryba buvo paraginta „baigti formuoti ir toliau plėtoti sektoriams skirtas aplinkos interesų integravimo į visas susijusias Bendrijos politikos sritis strategijas, kad jos būtų kuo greičiau įgyvendintos“, o tai atliekant reikėtų atsižvelgti į atitinkamus tikslus, nustatytus Šeštojoje aplinkos veiksmų programoje ir darnaus vystymosi strategijoje.

ES darnaus vystymosi strategijoje nagrinėjamos kelios svarbiausios problemos, nustatyti šie šeši darnaus vystymosi prioritetai:

1. sušvelninti pasaulinę klimato kaitą;
2. mažinti transporto poveikį aplinkai;
3. mažinti pavojų žmonių sveikatai;
4. efektyviau naudoti gamtos išteklius;
5. mažinti skurdo ir socialinės atskirtį;
6. spręsti visuomenės senėjimo problemas.

Beje, jau 2005 m. vasarį, atsižvelgiant į atliktos pažangos vertinimą nuo 2001 m., buvo nutarta, kad daugumoje sričių (svarbiausios iš jų – klimato kaita, visuomenės sveikata, nykstanti biologinė įvairovė, gamtiniai išteklių, skurdas) nėra laikomasi darnaus vystymosi principų, todėl padėtis blogėja ir reikia tobulinti pačią strategiją. 2006 m. birželį buvo patvirtintas patikslintas Europos Sąjungos darnaus vystymosi strategijos variantas.

Darnaus vystymosi Lietuvoje idėjos siejamos su nepriklausomybės atkūrimu. Nors 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nėra tiesiogiai įtvirtinta žmogaus teisė į saugią aplinką, tačiau pareiga saugoti

aplinką paprastai reiškia bent jau reikalavimą išlaikyti esamą gamtos būklę – tai susiję su darnaus vystymosi koncepcijos esme. Tais pat metais parengtoje Aplinkos apsaugos programoje buvo įtvirtintas principas, kad ūkinė veikla turi būti derinama su aplinkos reikalavimais, o 1996 m. parengta Aplinkos apsaugos strategija buvo paremta 1992 m. Rio konferencijos principais. 1997 m. prasidėjo „Vietos darbotvarkės 21“ įgyvendinimo procesas Lietuvos savivaldybėse. 2002 m. Aplinkos ministerija parengė Subalansuotosios plėtros įgyvendinimo nacionalinę ataskaitą.

Lietuvoje svarbus žingsnis link darnaus vystymosi politikos buvo 2003 m. rugsėjo 11 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtinta Nacionalinė darnaus vystymosi strategija. Lietuvos darnaus vystymosi strateginiai tikslai ir uždaviniai suformuluoti atsižvelgiant į darnaus vystymosi prioritetus. Bendrasis darnaus vystymosi tikslas tam tikru laipsniu jau yra apibrėžtas formuluojant pagrindinį Lietuvos siekį ir darnaus vystymosi viziją bei valstybės misiją. Apibendrinant galima teigti, kad bendrasis darnaus vystymosi strateginis tikslas – suderinti aplinkos ir ekonominio bei socialinio vystymosi interesus, užtikrinti švarią ir sveiką aplinką, efektyvų gamtos išteklių naudojimą, visuotinę ekonominę visuomenės gerovę bei stiprias socialines garantijas ir per strategijos įgyvendinimo laikotarpį (iki 2020 m.) pagal ekonominius, socialinius bei gamtos išteklių naudojimo efektyvumo rodiklius pasiekti dabartinį Europos Sąjungos šalių vidutinį lygį, o pagal aplinkos taršos rodiklius neviršyti ES leistinių normatyvų, įgyvendinti tarptautinių konvencijų, ribojančių aplinkos teršimą ir indėlį į globalią klimato kaitą, reikalavimus.

Formuluojant tikslus buvo išskirti trumpalaikiai, vidutinės trukmės ir ilgalaikiai tikslai. Atsižvelgiant į tai, kad strategijoje nagrinėjamoju laikotarpiu Lietuvos vystymuisi didžiausią įtaką turės integracijos į Europos Sąjungą procesai, skirtingos trukmės tikslų laikotarpiai derinami su pagrindiniais šio proceso etapais.

Darnaus vystymosi strategijos įgyvendinimo priemonės buvo nuosekliai orientuotos į strateginių tikslų ir uždavinių įgyvendinimą, vadovautasi pagrindiniais darnaus vystymosi principais. Kaip ir tikslai bei uždaviniai, šios Strategijos įgyvendinimo priemonės suskirstytos į tris pagrindines grupes:

- trumpalaikių tikslų ir uždavinių įgyvendinimo priemonės (iki 2005 m.);
- vidutinės trukmės tikslų ir uždavinių įgyvendinimo priemonės (iki 2010 m.);
- ilgalaikių tikslų ir uždavinių įgyvendinimo priemonės – iki ši strategija bus baigta įgyvendinti (2020 m.). Dalis ilgalaikių tikslų ir uždavinių įgyvendinimo priemonių, be abejo, bus aktualios ir baigus šią strategiją įgyvendinti.

2006 m. buvo parengta pirmoji 2003–2004 m. Nacionalinės darnaus vystymosi strategijos įgyvendinimo ataskaita, po dvejų metų – antroji. Jose pažymima, kad sparčiai augant Lietuvos ekonomikai kyla didelė grėsmė aplinkos kokybei, todėl reikia didinti ekologinį gamybos veiksmingumą. Pažymėti teigiami poslinkiai per ataskaitinius metus ir pagrindinės problemos: atliekų tvarkymas, didėjantis teršalų, išmetamų į atmosferą, kiekis, transporto problemos ir kita.

Tiesą sakant, nagrinėjant tokį trumpą, kelerių metų, laikotarpį argumentuotas išvadas pateikti gana sunku. Pokyčiai, kurie nagrinėjami remiantis ilgu laikotarpiu, galima sakyti, yra savaiminiai, nepriklausantys nuo Darnaus vystymosi tikslų ir teigiami poslinkiai vienoje ar kitoje srityje nulemti bendros ekonomikos raidos. Šiuo metu geriausiu atveju galima įvardyti tik problemas, kurios kyla vykdant Darnaus vystymosi politiką. Jos iš esmės tokios pačios kaip ir visų posovietinės erdvės šalių ES narių, iš dalies ir senųjų ES narių, nes aplinka nėra tapusi prioritetine politikos sritimi. Ypač šiuo metu, kai daug daugiau dėmesio skiriama socialiniam vystymuisi, o tai vis labiau išstumia aplinkos politikos sritį.

Atsižvelgdama į šiandienines aktualijas, nacionalinius interesus, atnaujintus ES darnaus vystymosi strategijos prioritetus, Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2009 m. rugsėjo 16 d. nutarimu patvirtino Nacionalinės darnaus vystymosi strategijos įgyvendinimo pakeitimus, kviesdama savivaldybes dalyvauti ją įgyvendinant. Reikia paminėti, kad atsižvelgiant į naujai iškeltus tikslus aplinkos politikos srityje, 2010 m. pradžioje Aplinkos ministerijoje įvyko tam tikri administraciniai bei funkcijų persikirstymo pokyčiai: buvo sustiprinti Aplinkos apsaugos agentūros įgaliojimai, įkurtas Jūrinių tyrimo departamentas ir kt.

Klausimai

1. *Kas lėmė Europos Sąjungos aplinkos politikos atsiradimą?*
2. *Kada aplinkos politikai buvo suteikta derama teisinė bazė?*
3. *Kada buvo priimta Pirmoji Europos Sąjungos aplinkos veiksmų programa?*
4. *Kiek aplinkos programų vykdė Europos Sąjunga?*
5. *Kelinta Aplinkos programa vykdoma šiuo metu ir koks jos pavadinimas?*
6. *Kokie esminiai skiriamieji paskutinės Aplinkos programos bruožai?*
7. *Kokie pagrindiniai Europos Sąjungos aplinkos teisės ypatumai?*
8. *Į kokias grupes skirstomi aplinkos teisės aktai?*
9. *Kokius pereinamuosius laikotarpius išsiderėjo Lietuva aplinkos srityje?*
10. *Kaip finansuojama Europos Sąjungos aplinkos politika?*
11. *Kokiais finansiniais instrumentais pasinaudojo Lietuva aplinkos srityje prieš tapdama ES nare aplinkos srityje?*
12. *Kokie yra pagrindiniai Sanglaudos fondo skiriamieji bruožai?*
13. *Kokie yra pagrindiniai darnaus vystymosi komponentai?*

Literatūra

1. 2005 m. Aplinkos politikos apžvalga, Komisijos komunikatas Europos Tarybai ir Parlamentui. Briuselis, 2006.
2. Aplinkos būklė. Vilnius, 2009.
3. Bubnienė R., Dudutytė R., Greimas E. ir kt. Europos Sąjungos aplinkos apsaugos politika ir jos įgyvendinimas Lietuvoje. Vilnius, 2002.
4. Čiegis R. Tolydi plėtra ir aplinka: ekonominis požiūris. Vilnius, 2002.
5. EU Funding for Environment, A handbook for the 2007-13 programming period. Frankfurt am Main, 2005.
6. Europos Komisijos pranešimas Jungtinių Tautų konferencijoje „Aplinka ir vystymasis“ Rio de Žaneire 1992. Vilnius, 1998.

7. Isokas G. Lietuvos girių ir medžioklės istorija. Vilnius, 2006.
8. Lietuvos aplinkosaugos raida. Vilnius, 2000.
9. Lietuvos miškų metraštis XX amžius. Vilnius, 2003.
10. Lietuvos valstybės teisės aktai (1918–1940). Vilnius, 1996.
11. McCormic J., *Environmental Policy in the European Union*. N. Y., 2001.
12. Nacionalinė darnaus vystymosi strategija. Vilnius, 2003.
13. Nakrošis V. Europos Sąjungos regioninė politika ir struktūrinių fondų valdymas. Vilnius: Eugrimas, 2003.
14. Ragulskytė-Markovienė R. Aplinkos teisė. Vilnius: Eugrimas, 2005.
15. Schuman R. Už Europą. Vilnius, 2002.
16. Subalansuotosios plėtros įgyvendinimo nacionalinė ataskaita. Vilnius, 2002.
17. Weale A., Pridham G., Cini M. ir kt. *Environmental Governance in Europe*, Oxford University Press, 2003.

2. HORIZONTALIEJI TEISĖS AKTAI

ES antrinė aplinkos teisė buvo kuriama gana ilgai, tačiau be jokios aiškios sistemos. Prireikus sureguliuoti kurią nors sritį, būdavo imama si atitinkamų priemonių. Šiuo metu galiojančios ES antrinės aplinkos teisės aktų yra gana daug. Siekiant aiškumo bandoma juos susisteminti.

ES antrinė aplinkos teisė skirstytina į bendrąją ir specialiąją dalis. Bendrajai daliai priskiriami vadinamieji horizontalieji teisės aktai, reglamentuojantys bendruosius aplinkosaugos klausimus, o ne konkrečius sektorius. Tai „viršsektorinio“ reguliavimo priemonės.

2.1. Svarbiausi horizontalieji Europos Sąjungos teisės aktai

Bendrajam aplinkos apsaugos sektoriui priskiriami devyni teisės dokumentai: šešios direktyvos, du reglamentai ir vienas tarybos sprendimas:

- Poveikio aplinkai vertinimo direktyva 85/337/EEB, galutinai pakeista direktyva 2003/35/EC;
- direktyva 90/313/EEB dėl laisvo prieinamumo prie informacijos apie aplinką, pakeista direktyva 2003/4/EEB;
- Ataskaitų apie aplinkos apsaugos direktyvų įgyvendinimą teikimo direktyva 91/692/EEB;
- Tam tikrų planų ir programų pasekmių aplinkai vertinimo direktyva 2001/42/EB;
- Visuomenės dalyvavimą rengiant tam tikrus su aplinka susijusius planus ir programas nustatanti direktyva 2003/35/EB;
- reglamentas dėl Europos aplinkos apsaugos agentūros, galutinai pakeistas reglamentu Nr. 2010/90;

- reglamentas dėl LIFE programos, galutinai pakeistas reglamentas Nr. 614/2007;
- Tarybos sprendimas dėl Europos aplinkosauginių visuomeninių organizacijų skatinimo veiksmų programos;
- direktyva 2007/2/EC, nustatanti informavimo infrastruktūrą Europos Bendrijoje apie aplinką.

Taip pat svarstoma Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl atsakomybės už žalos aplinkai prevenciją ir žalos atlyginimą bei Direktyva dėl teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais.

Informacijos apie aplinką prieinamumas. Ši sritis itin svarbi veiksmingai įgyvendinant aplinkos teisę. Ji vis tobulinama suteikiant visuomenei kuo daugiau galimybių gauti informacijos apie aplinką. Pirmajai šios srities teisės aktų kategorijai priklauso teisės aktai, užtikrinantys visuomenės narių teisę gauti informaciją apie aplinką, kuria disponuoja ES arba valstybių narių institucijos. Tai reglamentuoja 2003 m. sausio 28 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/4/EB dėl visuomenės galimybės susipažinti su informacija apie aplinką.²⁵ Įsigaliojusi 2005 m. vasario 14 d., ši direktyva panaikino Tarybos direktyvą 90/313/EEB. Ji numato, kad kiekvienas juridinis ar fizinis asmuo, nesvarbu, kokios jis pilietybės, tautybės ar kur jo gyvenamoji vieta, turi teisę susipažinti su informacija, kurią saugo arba renka valstybės institucijos apie aplinką. Šioje direktyvoje nauja tai, kad, be laisvės susipažinti su informacija apie aplinką, taip pat numatoma atitinkama teisė, užtikrinanti informacijos apie aplinką prieinamumą bei aktyvų jos platinimą visuomenėje. Direktyva įpareigoja valstybės institucijas į paklausimus atsakyti per vieną mėnesį, nustatyta didesnė institucijų kontrolė, teisė kreiptis į teismą, jei pareiškėjas negauna informacijos arba, jo nuomone, jos trūksta, ir kiti veiksmai, leidžiantys siekti didesnio skaidrumo aplinkos valdymo srityje.

Kita svarbi yra Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/35/EB, nustatanti visuomenės dalyvavimą rengiant tam tikrus su aplinka susijusius planus ir programas ir iš dalies keičianti Tarybos direktyvas 85/337/EEB ir 96/61/EB dėl visuomenės dalyvavimo ir teisės kreiptis į teismus²⁶.

²⁵ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0004:LT:HTML>

²⁶ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0035:LT:HTML>

Šios direktyvos tikslas – prisidėti prie įsipareigojimų, grindžiamų Orhuso konvencija, įgyvendinimo:

- nustatyti visuomenės dalyvavimą rengiant tam tikrus su aplinka susijusius planus ir programas;
- gerinti visuomenės dalyvavimą ir įtvirtinti nuostatas dėl teisės kreiptis į teismus pagal Tarybos direktyvas 85/337/EEB ir 96/61/EB.

Pagal šią direktyvą valstybės narės turi užtikrinti, kad:

- visuomenė viešais skelbimais arba kitomis tinkamomis priemonėmis, tokiomis kaip elektroninės visuomenės informavimo priemonės, jei jos prieinamos, būtų informuojama apie visus siūlymus rengti planus ar programas arba juos keisti ar peržiūrėti ir kad jai būtų prieinama atitinkama informacija apie siūlymus, įskaitant informaciją apie teisę dalyvauti priimant sprendimus ir apie kompetentingą instituciją, kuriai gali būti pateiktos pastabos ar klausimai;
- visuomenė turėtų teisę pareikšti pastabas ir nuomones, kol visos pasirinkimo galimybės yra galimos dar iki priimant sprendimus dėl tų planų ir programų;
- priimant tuos sprendimus būtų deramai atsižvelgiama į visuomenės dalyvavimo rezultatus;
- išnagrinėjus visuomenės pareikštas pastabas ir nuomones, kompetentinga institucija tinkamai stengtųsi informuoti visuomenę apie priimtus sprendimus ir motyvus bei aplinkybes, kuriais tie sprendimai yra pagrįsti, įskaitant informaciją apie visuomenės dalyvavimą.

Direktyvoje visuomenė, suinteresuota vykdomais planais ir programomis, apibrėžiama kaip „visuomenė, kuriai turėjo ar gali turėti poveikio 2 straipsnio 2 dalyje nurodyta sprendimų aplinkos klausimais priėmimo tvarka arba kuri yra suinteresuota ta tvarka“; šiame apibrėžime visuomeninės organizacijos, skatinančios aplinką ir atitinkančios reikalavimus pagal nacionalinę teisę, yra laikomos „suinteresuotomis“. Taip pat numatomos kontrolės procedūros dėl informacijos tinkamumo, galimybė kreiptis į teismus ir pan.

Kitai kategorijai priskirtinos teisinės priemonės, reguliuojančios ES ir valstybių narių keitimąsi informacija. Tai įvairūs reglamentai, direktyvos ar sprendimai, kuriuose įtvirtinama valstybių narių pareiga

surinkti tam tikrą informaciją ir pateikti ją Europos Komisijai. Ši informacija gali būti susijusi su aplinkos būkle arba su priemonėmis, kurių imtis valstybės narės planuoja arba jau ėmėsi. Tokiems teisės aktams priskiriami 1977 m. gruodžio 12 d. Tarybos sprendimas 77/795/EEB, nustatantis keitimosi informacija apie Bendrijos paviršinio gėlo vandens kokybę bendrą tvarką, 1986 m. kovo 6 d. Tarybos sprendimas 86/85/EEB, sukuriantis Bendrijos informacinę sistemą taršai, atsirandančiai dėl angliavandenilių ir kitų pavojingų medžiagų išsiliejimo į jūrą, kontroliuoti ir mažinti, 1983 m. kovo 24 d. Tarybos direktyva 83/189/EEB, nustatanti informacijos teikimo techninių standartų ir reglamentų srityje tvarką, 1975 m. gruodžio 8 d. Tarybos sprendimas 76/161/EEB, reglamentuojantis bendrą Bendrijos informacijos šaltinių aplinkos klausimais aprašo sudarymo ir jo nuolatinio atnaujinimo tvarką, 1995 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos sprendimas 3052/95/EB, nustatantis keitimosi informacija apie nacionalines priemones, neatitinkančias laisvo prekių judėjimo principo, tvarką Bendrijoje.

1991 m. gruodžio 23 d. Tarybos direktyva 91/692/EEB standartizuoja ir racionalizuoja ataskaitas apie tam tikrą, su aplinka susijusių direktyvų įgyvendinimą.

1994 m. spalio 24 d. Europos Komisija priėmė sprendimą 94/741/EB²⁷, papildantį minėtos ir kitų direktyvų klausimyną dėl ataskaitų rengimo.

Poveikio aplinkai vertinimas. Poveikio aplinkai vertinimas yra susijęs su bendru požiūriu į aplinkos kokybės išsaugojimą, atsisakant atskirų aplinkos objektų (oro, vandens, dirvožemio ir kt.) apsaugos, ir pagrįstas idėja, kad prieš pradėdant įgyvendinti projektus, planus ir programas, galinčius turėti reikšmingą poveikį aplinkai, reikia patikrinti, koks tas poveikis gali būti. Tokios aplinkos politikos pagrindiniai principai buvo įteisintas jau Pirmojoje aplinkos programoje, priimtoje 1973 m.:

- geriausia aplinkos politika yra tokia, kuria siekiama išvengti žalos aplinkai, o ne kovoti su jos padariniais;
- planavimo ir sprendimų priėmimo procese kiek įmanoma anksčiau atsižvelgti į poveikį aplinkai ir galimas pasekmes;
- žalos aplinkai išvengimo ir pašalinimo sąnaudas padengia teršėjas (turi būti įgyvendintas principas „teršėjas moka“).

²⁷ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31994D0741:LT:HTML>

Remdamasi Pirmąja ir Antrąja aplinkos programomis, Europos Komisija parengė pirmą direktyvos projektą dar 1978 m., tačiau tik 1985 m. buvo priimta direktyva 85/337/EEB dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo (PAV)²⁸. Ji buvo taikoma vertinti valstybės ir privatiems projektams, kurie gali daryti reikšmingą poveikį aplinkai. Projektas apibrėžiamas kaip:

- statybos darbus bei kitų objektų ar veiklos planų įgyvendinimas;
- kitoks kišimasis į natūralią aplinką ir gamtovaizdį, įskaitant mineralinių išteklių gavybą.

Direktyvos 3 str. nurodo, kokiems aplinkos komponentams būtina tirti tiesioginį ar netiesioginį poveikį:

- žmonėms, gyvūnijai ir augmenijai;
- dirvožemiui, vandeniui, orui, klimatui ir kraštovaizdžiui;
- pirmajame ir antrajame punktuose nurodytų veiksnių sąveikai;
- materialinėms vertybėms ir kultūros paveldui.

Direktyvoje nurodyti reikiami dokumentai, kuriuos turi pristatyti pateikėjas, atsakingos vertinimo institucijos, ir procedūros, atliekamos vertinimo metu. Be to, direktyva išvardija kriterijus, į kuriuos valstybės narės privalo atsižvelgti nustatydamos minėtas atrankos sąlygas, ir reglamentuoja, kokią informaciją užsakovas turi pateikti vykstant procesui. Šis ES teisės aktas reikalauja užtikrinti, kad visuomenė turėtų galimybę pareikšti savo nuomonę prieš leidžiant vykdyti planuojamą ūkinę veiklą ir kad informacija, surinkta poveikio aplinkai vertinimo metu, bus vieša ir kt. Numatyti poveikio vertinimo etapai: poveikio aplinkai nustatymas (gaunama informacija iš projekto užsakovo, suinteresuotų institucijų ir visuomenės nuomonė), apibūdinimas (išnagrinėjama surinkta medžiaga) ir įvertinimas (remiantis išnagrinėta informacija daroma išvada apie būsimą poveikį aplinkai). Po šių procedūrų priimamas sprendimas dėl leidimo vykdyti planuojamą veiklą.

Kaip parodė direktyvos įgyvendinimo praktika, jos reikalavimai įvairiose šalyse narėse buvo įgyvendinami skirtingai, nes buvo nevienodai traktuojami projektai, galintys turėti poveikį aplinkai, o ir vertinimo rodiklių skaičius labai skyrėsi, be to, paaiškėjo, kad dažnai projektų

²⁸ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31985L0337:LT:HTML>

stadijoje neigiamas poveikis aplinkai yra nustatomas per vėlai. Todėl ši direktyva buvo tobulinama 1997 m. priėmus direktyvą 97/11/EB.

2001 m. birželio 27 d. buvo priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/42/EB dėl tam tikrų planų ir programų pasekmių aplinkai vertinimo²⁹, kurioje PAV procesas buvo nustatytas dar vykstant planavimo darbams. Iš esmės ir projektams, ir planams, ir programoms taikoma tokia pati procedūra. Rengiant planą ar programą ir prieš juos priimant ar pateikiant svarstyti pagal įstatymų leidimo procedūrą, turėtų būti atsižvelgta į aplinkos apsaugos ataskaitą ir atitinkamų valdžios institucijų bei visuomenės nuomonę, taip pat į visų tarpvalstybinių konsultacijų rezultatus.

Direktyvos tikslas – sukurti aukštą aplinkos išlaikymo lygmenį ir padėti į rengiamus ir priimamus planus bei programas įtraukti aplinkos klausimus siekiant skatinti darnų vystymąsi, užtikrinti, kad laikantis šios direktyvos būtų atliekamas tam tikrų planų ir programų, kurių pasekmės gali būti reikšmingos aplinkai, vertinimas. Direktyva siekiama, kad prieš patvirtinant tam tikrus planus ir programas būtų atsižvelgta į jų poveikį aplinkai, o planų rengimo ir tvirtinimo procesas apimtų aplinkos aspektus. Be to, direktyvos nuostatos suteikia galimybę į planų rengimo procesą įsitraukti suinteresuotoms institucijoms ir visuomenei. Svarbi šios direktyvos nuostata yra ta, kad valstybės narės atlieka planų ir programų įgyvendinimo reikšmingų pasekmių aplinkai stebėseną, kad, *inter alia*, laiku nustatytų nenumatytas neigiamas pasekmes ir galėtų imtis tinkamų veiksmų, reikalingų susidariusiai padėčiai ištaisyti. Toks strateginis pasekmių aplinkos vertinimas (SPAV) privalomas rengiant planus ar programas žemės ūkio, miškininkystės, vandentvarkos, telekomunikacijų, turizmo ir žemėnaudos srityse bei planuojant veiklą ES apibrėžtose buveinių teritorijose ir kt.

Šiuo metu Europos Parlamentas svarsto naujos direktyvos projektą dėl atsakomybės už žalą aplinkai. Ji apima dvi sritis, kurioms numatoma skirtingo griežtumo atsakomybė: už žalą, sukeltą atliekant tam tikrus pavojingus darbus, pavyzdžiui, dirbant chemijos gamykloje arba gaminant ir saugant specialias augalų apsaugos medžiagas, bendra atsakomybė tenka verslininkui. Už žalą, padarytą atliekant ne itin pavojingus darbus, bet dėl jų sukėlus pavojų daugeliui gyvūnų ir augalų rūšių,

²⁹ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0042:LT:HTML>

atsakyti turėtų taip pat verslininkas, bet tik tuomet, jei jo veikla buvo tyčinė arba aplaidi³⁰. Taip pat rengiama Teisės kreiptis į teismus aplinkos apsaugos klausimais direktyva.

Europos aplinkos agentūra (Agentūra). Europos aplinkos agentūra³¹ oficialiai buvo įsteigta 1990 m. Europos Ekonominės Bendrijos reglamentu Nr. 1210/90 (vėliau iš dalies pakeistu Europos Bendrijos reglamentu Nr. 933/1999 ir Europos Bendrijos reglamentu Nr. 1641/2003). Reglamentas, kaip ir jame numatyta, įsigaliojo 1993 m. pabaigoje, iškart po to, kai buvo nuspręsta Agentūros būstinę įkurti Kopenhagoje, o Agentūra savo veiklą pradėjo 1994 m. Tuo pačiu reglamentu buvo įkurtas Europos aplinkos informacijos ir stebėjimo tinklas (EIONET).

Europos aplinkos agentūra buvo įsteigta remiantis šiomis prielaidomis:

- aplinkos reikalavimai sudaro bendrosios Bendrijos politikos sudedamąją dalį;
- norint teikti objektyvią, patikimą ir palyginamą informaciją, kuri leistų Bendrijai ir valstybėms narėms imtis būtinų aplinkos apsaugos priemonių, ir norint užtikrinti, kad visuomenė būtų tinkamai informuota apie aplinkos būklę, kyla būtinybė rinkti, apdoroti ir nagrinėti aplinkos duomenis;
- Bendrijoje ir valstybėse narėse jau yra minėtos informacijos ir paslaugų teikimo sąlygos.

Europos aplinkos agentūra yra pagrindinė institucija Europoje, sukurta laiku teikti politikos kūrėjams ir visuomenei tikslingą, atitinkamą ir patikimą informaciją, palaikyti darnų vystymąsi ir siekti reikšmingai ir apčiuopiamai gerinti Europos aplinką. Vykdydama savo veiklą, Agentūra koordinuoja EIONET tinklą ir informacinę sistemą, kurioje kaupiami ir analizuojami visi aplinkos duomenys, gauti iš Europos Komisijos tarnybų, valstybių narių, tarptautinių organizacijų. Jis apima:

- pagrindines nacionalinių informacijos tinklų sudedamąsias dalis;
- pagrindinius nacionalinius informacinius centrus;
- pagrindinius informacinius teminius centrus.

Šie centrai yra atsakingi už nacionalinių tinklų, apimančių daug institucijų, koordinavimą. Svarbiausias pagrindinių nacionalinių centrų

³⁰ <http://www.europarl.europa.eu/highlights/lt/701.html>

³¹ <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/l28019.htm#AMENDINGACT>

uždavinys – padėti nustatyti informacijos poreikius, fiksuoti ir perduoti duomenis, gautus atliekant stebėseną ir kitą veiklą Europos aplinkos agentūros valstybėse narėse, padėti Agentūrai nagrinėti ir naudoti informaciją bei perduoti ją galutiniams vartotojams valstybėse narėse. Valstybės narės taip pat gali nurodyti institucijas ar kitas jų teritorijoje įsteigtas organizacijas, kurioms būtų konkrečiai pavesta bendradarbiauti su Agentūra tam tikromis ypač rūpimomis temomis.

Agentūros teikiama informacija, ataskaitos apie aplinkos būklę padeda ES ir Agentūros šalims narėms priimti tinkamus sprendimus aplinkos gerinimo srityje, įtraukti aplinkos klausimus į ekonomikos politiką ir skatinti darnų vystymąsi. Nors Agentūra yra Europos Sąjungos institucija, jos narėmis gali tapti ES nepriklausančios, tų pačių tikslų siekiančios šalys. Dabar Agentūros informacijos teikėjai ir naudotojai yra 32 šalys narės: dvidešimt septynios ES šalys narės, Islandija, Lichtenšteinas, Norvegija, Šveicarija ir Turkija.

2003 m. lapkričio 25 d. Agentūros valdančioji taryba priėmė 2004–2008 m. strategiją, kuri buvo jau trečioji Agentūros daugiametė darbo programa. Tai numatyta įsteigimo reglamente. Ši strategija yra suderinta su šeštąja aplinkos veiksmų programa. Agentūra dirba keturiose svarbiausiose teminėse srityse:

1. kovos su klimato kaita;
2. kovos su biologinės įvairovės nykimu (erdvinių pokyčių suvokimas);
3. žmonių sveikatos ir gyvenimo kokybės apsaugos;
4. gamtinių išteklių bei atliekų naudojimo ir tvarkymo.

Tolesnė, po 2008 m., Agentūros veikla yra susijusi su Trečiosios darbo programos tobulinimu. 2009–2013 m. strategija numato sukurti Bendrosios aplinkos informacijos sistemą (SEIS).

Kiekviena iš šių sričių turi įtakos daugybei visuomeninių ir atskirų sektorių procesų. Per ateinančius penkerius metus Agentūra įsipareigojo parengti seriją vertinimų, kaip šių klausimų ir įvairių sektorių sąveika veikia aplinką. Informuojant apie sektorių daromą poveikį aplinkai ir ekosistemoms bus remiamasi tam tikrų pagrindinių rodiklių kompleksu.

Lietuvos aplinkos apsaugos agentūra nuosekliai bendradarbiauja, teikia ir keičiasi informacija apie aplinkos būklę su Europos aplinkos agentūra.

Europos Bendrijos programa LIFE (*The Financial Instrument for the Environment*)³² yra finansinis Europos Sąjungos instrumentas, skirtas remti Europos aplinkos apsaugos politiką. Ji sukurta Europos Tarybos reglamentu EEC Nr. 1973/92 dėl finansinio instrumento (LIFE) aplinkai įsteigimo. Ši programa yra viena iš ES aplinkos politikos pirmųjų iniciatyvų. Tai vienintelė ES programa, teikianti paramą išskirtinai aplinkos apsaugai. Ši programa sukurta 1992 m. kaip priemonė aplinkos projektams Europos Sąjungoje ir tam tikrose trečiojoje šalyse, besiribojančiose su Viduržemio ir Baltijos jūromis, kofinansuoti. Be to, tai ES struktūrinius fondus papildanti priemonė. Pati LIFE finansinė programa priskiriama prie tarptautinių fondų. LIFE prisideda prie Bendrijos aplinkos politikos ir teisės aktų įgyvendinimo, plėtojimo ir gerinimo bei prie aplinkos integravimo į kitas ES politikos sritis. LIFE padeda ieškoti naujų ES išskylančių aplinkos problemų sprendimų, ja siekiama įgyvendinti Bendrijos politiką, apibrėžtą Šeštojoje aplinkos veiksmų programoje. Sukurtos 1992 m. LIFE pirmosios programos tikslus 1996 m. pakeitė LIFE antroji programa, o šią 1999 m. – LIFE trečioji programa. Iš pradžių programą ketinta įgyvendinti 2000–2004 m., jos biudžetas buvo 640 milijonų eurų. LIFE III buvo pratęsta iki 2006 m., jai skirtas papildomas 317 milijonų eurų biudžetas. LIFE projektų naudos gavėjai yra mažos, vidutinės, didelės ir tarptautinės įmonės, valstybės ir vietos valdžios institucijos, visuomeninės organizacijos, mokslinių tyrimų institucijos ir tarpvyriausybines organizacijos.

Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1655/2000³³ dėl aplinkos finansinio instrumento (LIFE) nustatė tris teminius finansavimo komponentus:

1. *LIFE gamta*. Konkretus šio komponento tikslas – prisidėti prie 1979 m. balandžio 2 d. Tarybos direktyvos 79/409/EEB dėl laukinių paukščių apsaugos, prie 1992 m. gegužės 21 d. Tarybos direktyvos 92/43/EEB dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos, ypač prie pastarąją direktyva įsteigtos Europos sistemos „Natura 2000“ įgyvendinimo;

³² <http://ec.europa.eu/environment/life/sitemap/index.htm>

³³ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000R1655:LT:HTML>

2. *LIFE aplinka*. Tikslas – prisidėti prie pažangių ir integruotų būdų bei metodų tobulinimo bei tolesnės Bendrijos aplinkos politikos plėtos;

3. *LIFE trečiosios šalys*. Konkretus LIFE trečiųjų šalių komponento tikslas – prisidėti prie aplinkos apsaugos sektoriui bei aplinkosaugos politikos ir veiksmų programų plėtrai reikalingų funkcijų ir administravimo struktūrų sukūrimo trečiojoje šalyje.

Šiuo metu veikia nauja 2007–2013 m. LIFE + programa, kurią finansuoti numatyta Europos Parlamento ir Tarybos reglamentu (EB) Nr. 314/2007 dėl aplinkos finansinio instrumento (LIFE +)³⁴. LIFE + sudaro trys komponentai, kurie skiriasi nuo ankstesnių, nors tikslai panašūs:

LIFE + gamta ir biologinė įvairovė:

- a) prisidėti prie Bendrijos politikos ir gamtos bei biologinės įvairovės teisės aktų, pirmiausia direktyvų 79/409/EEB ir 92/43/EEB įgyvendinimo vietos ir regioniniu lygiu, ir remti tolesnį „Natura 2000“ tinklo, įskaitant pakrančių ir jūros teritorijų buveines ir rūšis, plėtrą ir įgyvendinimą;
- b) prisidėti konsoliduojant žinių bazę Bendrijos gamtos ir biologinės įvairovės politikai ir teisės aktams rengti, stebėti ir vertinti;
- c) remti geresnį aplinkos valdymą, plečiant suinteresuotų šalių, taip pat ir NVO, dalyvavimą konsultuojantis dėl gamtos ir biologinės įvairovės politikos bei teisės aktų ir juos įgyvendinant.

LIFE + aplinkos politika ir valdymas:

- a) prisidėti prie novatoriškų politikos įgyvendinimo būdų, technologijų, metodų ir instrumentų plėtojimo bei jų demonstravimo;
- b) prisidėti konsoliduojant žinių bazę aplinkos politikai ir teisės aktams plėtoti, stebėti ir vertinti;
- c) remti aplinkos būklės ir jai įtakos turinčių veiksmų, poveikio ir atsako į juos stebėsenos bei vertinimo metodų kūrimą ir įgyvendinimą;
- d) palengvinti Bendrijos aplinkos politikos įgyvendinimą, ypač daug dėmesio skirti jai įgyvendinti vietos ir regioniniu lygiu;
- e) teikti paramą geresniam aplinkos valdymui plečiant suinteresuotų subjektų, taip pat ir NVO, dalyvavimą konsultuojantis dėl politikos ir ją įgyvendinant.

³⁴ http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/oj/2007/l_149/l_14920070609-lt00010016.pdf

LIFE + informacija ir ryšiai:

- a) skleisti informaciją ir didinti informuotumą apie aplinkos problemas, įskaitant miškų gaisrų prevenciją;
- b) teikti paramą pagalbinėms priemonėms, tokioms kaip informavimo, ryšių palaikymo akcijos ir kampanijos, konferencijos ir mokymas, įskaitant mokymą miškų gaisrų prevencijos tema.

2.2. Horizontalieji Lietuvos teisės aktai

Už direktyvos 90/313/EEB dėl laisvo prieinamumo prie informacijos apie aplinką nuostatų įgyvendinimą pagal savo kompetenciją yra atsakingos visos valstybės institucijos. Aplinkos ministerija teikia visuomenei informaciją apie aplinką ir rengia bei platina periodines apžvalgas apie aplinkos būklę. Už direktyvos dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo reikalavimų perkėlimą į nacionalinę teisę atsakinga Aplinkos ministerija, o už reikalavimų įgyvendinimą – Aplinkos ministerija ir jos regionų aplinkos apsaugos departamentai. Poveikio aplinkai vertinimo institucinė sistema sukurta dar 1996 m. ir baigta formuoti 2000 m. Nuolat keliama PAV procese dalyvaujančių institucijų specialistų kvalifikacija, organizuojami mokymo seminarai, parengtas nacionalinis Poveikio aplinkai vertinimo vadovas. Aplinkos ministerija yra atsakinga už Ataskaitų teikimo direktyvos reikalavimų suderinimą bei įgyvendinimą.

2.3. Poveikio aplinkai vertinimas ir strateginis aplinkos vertinimas

Poveikio aplinkai vertinimas – tai konkrečios planuojamos ūkinės veiklos potencialaus poveikio aplinkai numatymo, apibūdinimo ir įvertinimo procesas, t. y. poveikio aplinkai vertinimas pagrįstas idėja, kad prieš pradėdant įgyvendinti projektus, planus ir programas, galinčius turėti reikšmingą poveikį aplinkai, reikia patikrinti, koks tas poveikis bus. Poveikio aplinkai vertinimu (PAV) siekiama nustatyti, apibūdinti

ir įvertinti galimą tiesioginį ir netiesioginį planuojamos veiklos poveikį aplinkai ir užtikrinti, kad į aplinkos ypatumus bus atsižvelgta iki šios veiklos vykdymo pradžios. Be to, atliekant PAV pateikiama ir informacija, susijusi ir su pačia ūkine veikla, ir su vieta, kurioje tą veiklą planuojama vykdyti. Optimizuojamas planavimo ir projektavimo procesas, numatomos planuojamos ūkinės veiklos alternatyvos ir galimo neigiamo poveikio aplinkai išvengimo, sumažinimo, atkūrimo ir kompensavimo priemonės. Pagal šiuo metu galiojantį teisinį reguliavimą išskirtinos dvi poveikio aplinkai vertinimo sritys: pirma, projektų poveikio aplinkai vertinimas ir, antra, planų ir programų poveikio aplinkai vertinimas. Pirmąją sritį reglamentuoja 1985 m. birželio 27 d. Tarybos direktyva 85/337/EB dėl tam tikrų valstybės ir privačių projektų poveikio aplinkai vertinimo. Praktikoje paaiškėjus, kad rengiant projektus neigiamas poveikis aplinkai yra nustatomas per vėlai, 2001 m. birželio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/42/EB dėl tam tikrų planų ir programų pasekmių aplinkai vertinimo šis procesas buvo įteisintas dar sudarant planus. Ir projektams, ir planams, ir programoms taikoma iš esmės tokia pati procedūra.

Strateginis aplinkos vertinimas – tai strateginių planavimo dokumentų įgyvendinimo poveikio aplinkai vertinimas. Šis vertinimas palengvina sprendimų priėmimą ir gali taip paveikti strategijų, programų ir planų pakeitimą, kad tolesnė šalies, regiono ar ūkio šakos plėtra būtų palankesnė aplinkai ir atitiktų darnaus vystymosi principus.

2.4. Tarptautiniai ir ES poveikio aplinkai vertinimo reikalavimai

Tarptautiniu mastu poveikio aplinkai vertinimą reglamentuoja Jungtinių Tautų Organizacijos 1991 m. konvencija dėl poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste (Espoo konvencija)³⁵. Lietuva šią konvenciją ratifikavo 1999 m. spalio 7 d. LR Seimo įstatymu Nr. VIII-1351. Jeigu Lietuvoje planuojama ūkinė veikla gali turėti

³⁵ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=89159&p_query=&p_tr2=

didelį neigiamą poveikį užsienio valstybei, kuri yra prisijungusi prie šios konvencijos, poveikis aplinkai turi būti vertinamas vadovaujantis minėta konvencija.

Europos Sąjungoje poveikio aplinkai vertinimo procesą reglamentuoja ES Tarybos direktyva 85/337/EEB dėl tam tikrų privačių ir valstybės projektų poveikio aplinkai vertinimo ir 1997 m. kovo 3 d. Tarybos direktyvos 97/11 EB pataisymai.

Direktyva nustato tik bendrus poveikio aplinkai vertinimo principus, šalys narės gali pačios nustatyti PAV procedūrų detales. Pagrindinis direktyvos reikalavimas – užtikrinti, kad ūkinė veikla, galinti turėti reikšmingą poveikį aplinkai, bus vykdoma tik gavus atsakingos institucijos leidimą, o poveikio aplinkai vertinimas bus atliekamas prieš išduodant tokį leidimą.

Direktyva pateikia planuojamos ūkinės veiklos, kurios poveikį aplinkai vertinti yra privalu, rūšis ir išvardija rūšis veiklos, kai poveikis aplinkai vertinamas tik atsižvelgiant į tam tikras valstybės narės nustatytas atrankos sąlygas. Be to, direktyva išvardija kriterijus, į kuriuos valstybės narės privalo atsižvelgti nustatydamos minėtas atrankos sąlygas, ir reglamentuoja, kokią informaciją užsakovas turi pateikti vykstant procesui. Šis Europos Sąjungos teisės aktas reikalauja užtikrinti, kad visuomenė turėtų galimybę pareikšti savo nuomonę prieš leidžiant vykdyti planuojamą ūkinę veiklą, o informacija, surinkta vykstant poveikio aplinkai vertinimo procesui, bus vieša.

Poveikio aplinkai vertinimas pagal direktyvą 85/337/EEB susijęs tik su vieno projekto pasekmių aplinkai nustatymu, o poveikis aplinkai, kuris atsiranda įgyvendinant daugumą projektų ir planų, dažniausiai lieka neįvertintas. Nurodyti šios direktyvos trūkumai paskatino tobulinti poveikio aplinkai vertinimą kaip vieną iš aplinkos teisės institutų. Inicatyva priimti direktyvą dėl planų ir projektų poveikio aplinkai vertinimo kilo dar dešimtojo dešimtmečio pradžioje, tačiau dėl užtrukusių diskusijų dėl jos taikymo srities ji priimta tik 2001 m. Taigi naujosios Tarybos ir Parlamento direktyvos 2001/42/EB dėl tam tikrų planų ir programų poveikio aplinkai vertinimo pagrindiniai tikslai – siekti aukšto aplinkos apsaugos lygio ir skatinti darnų vystymąsi, šių tikslų siekiant strateginiu požiūriu į aplinkos vertinimą.

Pagal naująją direktyvą *strateginis aplinkos vertinimas (SAV)* – tai strateginių planavimo dokumentų (planų ir programų) įgyvendi-

nimo poveikio aplinkai vertinimas. Plačiau SAV gali būti apibrėžtas kaip formalizuotas, sistemingas ir išsamus procesas, vertinantis strateginių dokumentų (planų ir programų) ir jų alternatyvų įgyvendinimo poveikį aplinkai, parengiant vertinimo ataskaitą, kuria naudojamosi priimanant sprendimus. Strateginis aplinkos vertinimas – tai platesnis PAV lygmuo, kai aplinkos vertinimo metu sudaromas apibendrintas aplinkos poveikių vaizdas. Galima teigti, jog PAV yra sudėtinė SAV dalis, o strateginis aplinkos vertinimas apima ne tik tas ūkines veiklas, kurių PAV jau atliktas, bet ir tas smulkias veiklas, kurių poveikio aplinkai vertinti nereikėjo.

Direktyva 85/337/EEB (ir direktyvų 97/11/EB bei 2003/35/EB patikslinimai) išskiria visuomenės informavimą ir visuomenės dalyvavimą PAV procese. Ji reglamentuoja, kad teisę reikšti pastabas ir nuomones turi tik suinteresuota visuomenės dalis (visuomenė, kuriai turėjo ar gali turėti poveikį direktyvoje nurodyta sprendimų aplinkos klausimais priėmimo tvarka arba kuri yra suinteresuota ta tvarka). Išsamias visuomenės informavimo ir konsultavimosi su suinteresuota visuomene priemonės nustato valstybės narės.

Šiuo metu yra nustatyti tokie pagrindiniai planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo proceso etapai:

- pradinės informacijos atrankai surinkimas;
- sprendimo dėl poveikio aplinkai vertinimo būtinumas, proceso dalyvių informavimas bei pranešimas visuomenei apie priimtą išvadą;
- paties proceso apimties nustatymas – programos rengimas, derinimas ir tvirtinimas;
- poveikio aplinkai vertinimo studijos ir ataskaitos rengimas (poveikio numatymas ir aprašymas, poveikio reikšmingumo nustatymas, poveikio sumažinimo priemonių numatymas), derinimas ir viešas visuomenės supažindinimas;
- sprendimas dėl planuojamos ūkinės veiklos vykdymo galimybių pasirinktoje vietoje, PAV proceso dalyvių informavimas apie priimtą sprendimą.

2.5. Lietuvos išipareigojimai poveikio aplinkai vertinimo sektoriuje

1996 m. rugpjūčio 15 d. LR Seimas priėmė pirmąjį Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo (PAV) įstatymą. Šiame įstatyme neįvardyta institucija, kuri atsakinga už PAV procesą, nors tuometinė Aplinkos apsaugos ministerija šias funkcijas PAV procesuose atlikdavo.

Vyriausybės 1997 m. gegužės 12 d. nutarimu Nr. 456 buvo patvirtintas Planuojamos ūkinės veiklos rūšių ir objektų, kurių turi būti atliekamas poveikio aplinkai išsamus vertinimas, sąrašas. Jame įrašytos energetikos, pramonės, žemės ūkio, transporto ir kitų rūšių veiklos. Kurios veiklos turi būti atliekamas išsamus PAV, priklausė nuo gamybinio pajėgumo ar kito rodiklio, sunaudojamo vandens, susidariusio užteršto vandens, į atmosferą išmetamų teršalų, susikaupusių pavojingų atliekų kiekio.

Vėliau Poveikio aplinkai vertinimo įstatymas buvo keičiamas ir 2000 m. balandžio 18 d. buvo priimta nauja redakcija, kuria į Lietuvos nacionalinę teisę perkeltos direktyvų 85/337/EEB ir 97/11/EB nuostatos. 2005 m. pakeistos ir su direktyva 2003/35/EB suderintos kai kurios ankstesnės redakcijos nuostatos. Šiame PAV įstatyme³⁶ jau yra nustatyti pagrindiniai poveikio aplinkai vertinimo principai, apibrėžtos proceso sudedamosios dalys – atranka, programa, ataskaita bei sprendimo priėmimas, pateikiami du planuojamų ūkinių veiklų sąrašai (privalomo PAV ir atrankos dėl PAV). Čia taip pat reglamentuojama PAV proceso eiga. Pradedant nuo 2004 m. liepos 21 d. nacionalinės, regiono ir vietos valdžios institucijos privalo taikyti strateginio pasekmių aplinkai vertinimo (SPAV) procedūras priimdamos ir rengdamos tam tikrus planus ir programas, kurių pagrindas yra 2001/42/EB direktyva dėl tam tikrų planų ir programų pasekmių aplinkai vertinimo.

Dabar pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis planuojamos ūkinės veiklos, galinčios turėti poveikio aplinkai, vertinimo procedūras bei PAV proceso dalyvių santykius Lietuvoje, yra Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas su visais pakeitimais (paskutiniai pakeitimai – 2010 m.). Šis įstatymas nustato pagrindinius PAV

³⁶ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=259244

principus, apibrėžia sudėtinės proceso dalis (atrankos atlikimą, programos ir ataskaitos parengimą, visuomenės ir valstybės institucijų dalyvavimą bei sprendimo, ar planuojama ūkinė veikla leistina pasirinktoje vietoje, priėmimą), įvardija veiklos rūšis, kurių atranka dėl poveikio aplinkai privalomo vertinimo būtina.

Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo pagrindiniai dalyviai yra:

1. atsakinga institucija (Aplinkos ministerija arba kita Vyriausybės įgaliota institucija),
2. PAV subjektai (valstybinės institucijos, savivaldybės),
3. planuojamos ūkinės veiklos užsakovas,
4. užsakovo įpareigotas poveikio aplinkai vertinimo dokumentų rengėjas.

ES direktyvos nuostatos įpareigoja šalis nares skirti atsakingą instituciją. Lietuvoje šias funkcijas įgaliotos vykdyti Aplinkos ministerija, Aplinkos ministerijos regioniniai aplinkos apsaugos departamentai ir AM Hidrografinio tinklo tarnyba.

Projektų, planų ir programų galimo poveikio aplinkai nustatymo, apibūdinimo ir įvertinimo proceso pobūdis lemia poveikio aplinkai vertinimo tikslus. Pagrindinis planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo tikslas yra užtikrinti, kad atsakinga institucija, priimanti sprendimą dėl veiklos leistinumo pasirinktoje vietoje, disponuotų informacija apie galimą reikšmingą tos veiklos poveikį aplinkai bei šio poveikio sumažinimo galimybes ir būtų susipažinusi su visuomenės nuomone.

Poveikio aplinkai vertinimo apimtis nustatoma rengiant ir tvirtinant PAV programą. Šiame etape nusprendžiama, kas turėtų būti nagrinėjama PAV ataskaitoje, iš daugelio aspektų atrenkant tuos, kurie yra svarbiausi aplinkos apsaugos atžvilgiu, numatant alternatyvas ir neigiamo poveikio sumažinimo ar išvengimo priemones. PAV programą rengia planuojamos ūkinės veiklos PAV organizatorius arba jo įpareigotas planuojamos ūkinės veiklos dokumentų rengėjas, remdamasis Poveikio aplinkai vertinimo programos ir ataskaitos rengimo nuostatais bei LR planuojamos ūkinės veiklos PAV įstatymu.

Sprendimą, ar planuojama ūkinė veikla yra leistina pasirinktoje vietoje aplinkosauginiu požiūriu, priima Aplinkos ministerija arba kita įgaliota institucija, išnagrinėjusi ataskaitą, PAV subjektų išvadas ir argumentuotą visuomenės pasiūlymų įvertinimą.

2.6. Poveikio aplinkai vertinimo įgyvendinimas Europos Sąjungoje

Europos šalys pradėjo taikyti poveikio aplinkai vertinimo procedūras netrukus po to, kai 1969 m. JAV buvo sukurta ir įdiegta pirmoji PAV sistema. Pirmiausia PAV principus pradėjo taikyti labiau išsivysčiusios šalys, tokios kaip Vakarų Vokietija (1975 m.) ir Prancūzija (1976 m.).

Europos Komisija dar 1975 m. pradėjo bendros poveikio aplinkai vertinimo sistemos kūrimą ir parengė pirmąjį PAV direktyvos projektą. Tačiau valstybėms narėms pavyko susitarti ir priimti galutinę direktyvos variantą tik 1985 m.

Europos Komisijos generalinio aplinkos direktorato užsakytu Mančesterio poveikio aplinkai vertinimo centru atliko tyrimus, kurio pagrindinis tikslas – įvertinti valstybių narių PAV sistemų efektyvumą ir jų suderinamumą su ES reikalavimais. Tyrimai parodė, kad dabar PAV srityje toliausiai yra pažengusios Olandija, Jungtinė Karalystė ir kai kurios Skandinavijos šalys.

Palyginti su kitomis naujomis Europos Sąjungos narėmis, Lietuva poveikio vertinimo srityje yra viena toliausiai pažengusių šalių – ir PAV procesą reglamentuojančios teisės, ir jos įgyvendinimo patirties atžvilgiu.

Į Lietuvos aplinkos teisę yra perkelti beveik visi ES reikalavimai dėl planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo, paskirtos atsakingos institucijos, nustatytos atitinkamos procedūros bei visuomenės informavimo ir dalyvavimo tvarka. Be to, parengta rekomendacinio pobūdžio planuojamos ūkinės veiklos PAV atlikimo kokybės įvertinimo atmintinė, kuria siekiama palengvinti atsakingos institucijos, PAV subjektų bei PAV dokumentų rengėjų veiklą.

Atskirų poveikio aplinkai vertinimo dalyvių institucinių gebėjimų lygis labai skiriasi – atsakingos institucijos gebėjimai yra pakankami, o kai kurie PAV subjektai turėtų turėti daugiau žinių apie PAV tvarką ir procedūras.

Lietuvoje per mažai dėmesio skiriama poveikio aplinkai vertinimo metodikoms. Reikėtų parengti konkrečių planuojamos ūkinės veiklos rūšių poveikio aplinkai vertinimo, sąnaudų efektyvumo, alternatyvų nagrinėjimo ir palyginimo, rizikos vertinimo metodų.

Dabar probleminė sritis yra strateginis aplinkos vertinimas.

Lietuvoje jau yra atlikta keletas studijų, kuriose galima išvelgti strateginio aplinkos vertinimo elementų, tačiau į nacionalinę teisę dar neperkelti visi ES strateginio aplinkos vertinimo direktyvos reikalavimai. Naujausias teisės aktas, kuriuo iš esmės vertinami planai ir programos, yra 2004 m. Vyriausybės nutarimas dėl Planų ir programų strateginio pasekmių aplinkai vertinimo tvarkos aprašas.

Klausimai

1. *Kodėl dalis aplinkos teisės aktų vadinami horizontaliaisiais?*
2. *Kokie yra svarbiausi horizontalieji aplinkos teisės aktai?*
3. *Kaip apibrėžiami poveikio aplinkai vertinimo samprata ir tikslai?*
4. *Kokioms aplinkos sritims taikomas poveikio aplinkai vertinimas?*
5. *Kuo skiriasi poveikio aplinkai vertinimas nuo strateginio poveikio aplinkai vertinimo?*
6. *Kurios pirmosios pasaulio šalys pradėjo taikyti poveikio aplinkai vertinimo principus?*
7. *Koks yra pagrindinis vadinamojo strateginio poveikio aplinkai vertinimo bruožas?*
8. *Kokie Europos Sąjungos teisės aktai padeda visuomenei gauti informaciją apie gyvenamosios aplinkos pokyčius?*
9. *Su kokiais sunkumais dažniausiai susiduriama įgyvendinant Poveikio aplinkai vertinimo direktyvą?*
10. *Kaip Lietuvoje įgyvendinami Poveikio aplinkai vertinimo ir Strateginio poveikio aplinkai vertinimo direktyvų reikalavimai?*
11. *Kokios institucijos yra atsakingos už poveikio aplinkai vertinimą Lietuvoje?*
12. *Kokia yra visuomenės informavimo ir dalyvavimo planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo procese tvarka?*

Literatūra

1. Aplinkos politika ir valdymas. Vilnius, 2008.
2. Bubnienė R., Dudutytė R., Greimas E. ir kt. Europos Sąjungos aplinkos apsaugos politika ir jos įgyvendinimas Lietuvoje. Vilnius: Aplinkos apsaugos politikos centras, 2002.
3. EU Environment Policy. Handbook, European Environmental Bureau. Brussels, 2008.
4. Held D., McGrew A. ir kt. Globaliniai pokyčiai. Vilnius, 2002.
5. Juknys R. Aplinkotyra. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005.
6. Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo vadovas. Aplinkos ministerija, 2009.
7. Porter, Flynn, Environmental Governance in Europe, Oxford University Press, 2003.
8. Ragulskytė-Markovienė R. Aplinkos teisė. Vilnius: Eugrimas, 2005.
9. Venckus Z. Aplinkos apsaugos politika ir teisė. Vilnius: Technika, 2007.

3. VANDENS APSAUGOS POLITIKA IR VALDYMAS

3.1. Vandens apsaugos problemos

Visos gyvosios gamtos, taip pat ir žmonijos, egzistavimo pagrindas yra vanduo. Jis sudaro 70 proc. gyvųjų organizmų svorio, yra terpė visiems svarbiems biologiniams procesams. Vanduo yra daugelio gamybos procesų sudedamoji dalis bei verslo veiklos sričių objektas. Vanduo vis intensyviau naudojamas įvairiuose energetikos, chemijos pramonės, žemės ūkio technologiniuose procesuose. Todėl nutekamieji vandenys iš pramonės įmonių ir žemės ūkio gamybinių pajėgumų labiausiai užteršia upių, ežerų, jūrų vandenį kenksmingomis medžiagomis, ardančiomis natūralų biologinį ciklą bei natūralią organizmų aplinką, kenkia žmonių sveikatai ir kelia pavojų gyvybei. Besaikis pesticidų naudojimas užteršė upes, ežerus, pradėjo sekti požeminio vandens – pagrindinio šaltinio, naudojamo geriamojo vandens tiekimui – atsargos, ežeruose ir jūrose prasidėjo eutrofikacija.

Įkurtos Jungtinės Tautos iš karto atkreipė dėmesį į jūrų ir vandenynų taršą. Jau 1954 m. buvo pasirašyta tarptautinė konvencija dėl jūros teršimo nafta prevencijos. Didėjant pasaulinei vandens taršai 1958 m. buvo įkurta Tarptautinė jūrų organizacija, šiuo metu kuruojanti per keturiasdešimt su jūrų tarša susijusių konvencijų dėl:

- 1) jūrų saugos;
- 2) jūrų taršos prevencijos;
- 3) atsakomybės ir kompensavimo, ypač už taršos padarytą žalą.

Mūsų nagrinėjamai temai svarbios yra Tarptautinė konvencija dėl taršos iš laivų prevencijos konvencija, parengta pagal 1978 m. priimtą protokolą (MARPOL 73/78)³⁷, kuris atspindėjo didėjantį pasaulinės

³⁷ http://www.imo.org/Conventions/contents.asp?doc_id=678&topic_id=258

pramonės poveikį aplinkai, 1982 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija (UNCLOS)³⁸, kuri nustatė, kad jūrų ir vandenynų problemos yra tarpusavyje glaudžiai susijusios, todėl turi būti nagrinėjamos kaip visuma, 1974 m. (atnaujinta 1992 m.) Jungtinių Tautų konvencija dėl Baltijos jūros baseino jūrinės aplinkos apsaugos³⁹ – iš miestų, žemės ūkio rajonų, pramonės įmonių upėmis kasmet į jūrą patenka apie 1 mln. tonų įvairių teršalų, Jungtinių Tautų tarpvalstybinių vandentakių ir tarptautinių ežerų apsaugos ir naudojimo konvencija⁴⁰ dėl upių ir ežerų apsaugos, priimta 1992 m. Helsinkyje, nes daugumos didesnių upių baseinai yra tarpvalstybiniai.

Visame pasaulyje ieškoma veiksmingesnių priemonių siekiant sustabdyti vandens taršą, vietovių virtimo dykumomis reiškinius, išmokyti visuomenę racionaliau naudoti vandens išteklius, siekti sumažinti žmonių, kuriems neužtenka vandens išteklių jų reikmėms patenkinti, skaičių bei su tuo susijusių antisanitarinių sąlygų paplitimą. Pagrindinė problema yra ta, kad iki šiol nė viena pasaulio valstybė ar valstybių sąjunga negali pasigirti sukūrusi tobulą sistemą, sugebančią įgyvendinti visus tarptautiniuose dokumentuose užsibrėžtus tikslus.

3.2. Europos Sąjungos vandens išteklių naudojimo ir apsaugos politika

Sparčiai didėjant gyventojų poreikiams ir vis intensyviau naudojant gamtos išteklius, vystantis su aplinkos tarša susijusiai pramonei, reikėjo imtis tam tikrų priemonių, kurios padėtų gerinti aplinkos būklę ir spręsti taršos problemas. Anglija buvo pirmoji EB šalis, kuri pajuto pramonės įtaką vandens kokybei ir 1970 m. pradėjo rūpintis savo įstatymais, susijusiais su vandens apsauga. Vandens sektorius yra ir vienas pirmųjų aplinkos sektorių, kuriam nustatyti ES reikalavimai. Vandens apsaugos sektorių šiuo metu reglamentuoja daugiau nei 25 direktyvos ir sprendimai.

³⁸ http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/closindx.htm

³⁹ <http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=21888>

⁴⁰ <http://www.unece.org/env/water/>

1973 m. priimtoje Aplinkos programoje vandens apsaugos problema jau buvo įvardyta siekiant sustabdyti vandenų taršą, bet tai buvo tik pati politikos pradžia. Vandens apsauga atsakingiau pradėta rūpintis aštuntame dešimtmetyje, kai Europos Komisija ėmėsi apibrėžti vandens apsaugos politikos ribas. Tai vienas pirmųjų aplinkos sektorių ES, kuris buvo reglamentuotas ir kuriam buvo skirta daug dėmesio. Vandens apsaugai buvo suteikta pirmenybė ir dėl to, kad hidrosferos, palyginti su atmosferos ar litosferos, tarša yra daug akivaizdesnė, nes, Europos Komisijos duomenimis, 20 proc. visų paviršinių ES šalių vandenų yra labai užteršti, 60 proc. Europos miestų viršija savo požeminio vandens išteklių naudojimo ribą. Tai labai kenkia jų kokybei, nuolat didėja drėkinamų žemių plotai Pietų Europoje (20 proc. per 20 metų⁴¹) ir kt.

Dėl daugelio priežasčių vandens apsauga iki 1990 m. nebuvo veiksminga. Siekiant padidinti politikos, kuri per porą dešimtmečių nepateisino vilčių, veiksmingumą, visa vandens apsaugos teisinė sistema buvo nuolat svarstoma ir tobulinama. Pagal ES aplinkos apsaugos politikos nustatytus principus vandens ištekliai skirstomi į šias keturias kategorijas: gėlas, jūrų, požeminis ir paviršinis vanduo. Kiekvienos kategorijos vandens apsaugą atskirai reglamentuoja skirtingos direktyvos.

Galima išskirti tris ES vandens apsaugos politikos proceso raidos etapus:

Pirmasis raidos etapas (1975–1980): prioritetai skiriami žmogaus sveikatai.

1. Aplinkos kokybės standartus nustatančios direktyvos: Paviršinio vandens direktyva 75/440/EEC; Gėlavandenių žuvų direktyva 78/659/EEC; Maudyklų direktyva 76/160/EEC; Geriamojo vandens direktyva (šiuo metu 98/83/EC).
2. Emisijų ribines vertes nustatančios direktyvos: Pavojingų medžiagų direktyva 76/464/EEC; Požeminio vandens direktyva 80/68/EEC.

Antrasis raidos etapas (1988–1996): prioritetas teikiamas teršalams mažinti ir riboti. Etapo direktyvos: Miestų nuotekų valymo direktyva 91/271/EEC; Nitratų direktyva 91/676/EEC; Antrinės pavojingų medžiagų direktyvos 82/176/EEC; 83/513/EEC; 84/156/EEC; 84/491/EEC; 86/280/EEC; 88/347/EEC; 90/415/EEC.

Trečiasis raidos etapas (nuo 2000 m. iki dabar): globalūs sprendi-

⁴¹ EK ataskaita, 2002.

mai. Etapo direktyvos: Bendroji vandens politikos direktyva 2000/60/EB⁴².

Po 2000 m. Europos Komisija yra pasiūliusi dvi naujas direktyvas: 2004 m. rugsėjo 19 d. pasiūlė direktyvą dėl gruntinio vandens taršos sumažinimo, kuria siekiama užtikrinti gruntinio vandens kokybės stebėjimą, vertinimą ir taršos priežasčių panaikinimą; 2005 m. rugsėjo 15 d. buvo pasiūlyta Potvynių direktyva, kuria būtų remiamasi kovojant su potvyniais, ieškant veiksmingų priemonių jiems išvengti bei likviduoti jau esamas neigiamus potvynių padarinius. Pažymėtina, kad visos minėtos direktyvos tikslinamos atsižvelgiant į vis naujai kylančias aktualijas – ir vandens, ir kitų aplinkos politikų srityse.

Galima išskirti tris vandens išteklių naudojimo ir apsaugos politikos etapus. **Pirmajame raidos etape** priimtos direktyvos nustatė arba aplinkos kokybės standartus teršiamo vandens telkinio kokybei reguliuoti, arba emisijų ribines vertes į vandens telkinius leidžiamoms teršalų normoms apriboti atitinkamose vandens naudojimo srityse. Pirmosios vandens sektoriaus Europos Tarybos direktyvos 75/440/EEB dėl paviršinio vandens, skirto geriamajam vandeniui tiekti, kokybės valstybėse narėse reikalavimų priėmimas buvo grindžiamas vis didėjančiu geriamojo vandens poreikiu, būtinybe užtikrinti žmonių sveikatos apsaugą bei siekiant pašalinti rinkos iškreipimus, nes esantys kokybės reikalavimų neatitikimai valstybėse narėse gali sudaryti nevienodas konkurencines sąlygas ir tiesiogiai veikti bendrosios rinkos funkcionavimą. Direktyvos tikslas – užtikrinti vandens kokybės apsaugą bei gerinti žmonių gyvenimo kokybę. Be to, direktyva nustatė tokius kokybės reikalavimus, kuriuos turi atitikti paviršinis gėlas vanduo, naudojamas maistui gaminti. Ši direktyva Lietuvai nėra aktuali, nes tam tikslui mes turime pakankamai požeminio vandens išteklių.

Kitos šiame raidos etape priimtos direktyvos buvo:

- direktyva 76/160/EEB dėl maudyklių vandens kokybės, skirta gėlo ir jūros vandenų, kuriuose maudosi daug žmonių, kokybei (fizikiniai, cheminiai, mikrobiologinius rodikliai);
- direktyva 76/464/EEB dėl tam tikrų į Bendrijos vandenį išmetamų pavojingų medžiagų sukeltos taršos įpareigojo valstybes nares imtis priemonių, kad apsaugotų savo vandenį nuo kai kurių kenksmingų medžiagų patekimo;

⁴² http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=15498

- direktyvoje 78/659/EEB dėl gėlavandenėms žuvims skirtų vandenų kokybės pabrėžiama būtinybė ir ekologiniu, ir ūkiniu požiūriu užtikrinti pakankamą žuvų skaičių bei žuvų rūšių išlikimą. Direktyva reikalauja, kad valstybės narės nustatytų gėlo vandens telkinius, kuriems reikalinga apsauga, siekiant palaikyti žuvims palankias sąlygas: „lašišinius“ vandens telkinius, kuriuose turi būti užtikrinta atitinkama vandens kokybė tokioms žuvims kaip lašišos, upėtakiai, kiršliai ir kt., taip pat karpiams, lydekom, ešeriams, unguriams ir kt.;
- direktyva 79/923/EEB dėl jūrų moliuskams skirtų vandenų kokybės skirta vandenų, kuriuose auginami moliuskai kokybei. Ji neaktuali šalims prie Baltijos jūros, nes čia neauginami maistui skirti moliuskai;
- direktyva 80/68/EEB dėl požeminio vandens apsaugos nuo tam tikrų pavojingų medžiagų sukeltos taršos siekiama užtikrinti požeminio vandens apsaugą nuo užteršimo, visų pirma kai kuriomis nuodingomis, tvariomis ir biologiškai besikaučiančiomis medžiagomis;
- direktyva 80/778/EEB dėl žmonėms vartoti skirto vandens kokybės siekiama apsaugoti žmonių sveikatą nuo žalingo poveikio, viešai tiekiant ne itin geros kokybės bei švarumo geriamąjį vandenį. Joje išdėstyti mikrobiologinių, cheminių ir kai kurių fizikinių tiekiamo vandens savybių, stebėsenos ir tyrimo metodų reikalavimai, pateikiamos kai kurių rodiklių, neturinčių neigiamo poveikio žmonių sveikatai (geležies, mangano junginių koncentracijoms, spalvai ir kt.), rekomenduojamos vertės;

Antrojo raidos etapo pradžia sutampa su 1988 m. Frankfurte įvykusi ES šalių narių ministrų, atsakingų už vandens apsaugą, seminaru. Seminare buvo aptarti ES galiojantys vandens apsaugą reglamentuojantys teisės aktai bei nustatyti didžiausi jų trūkumai. Pažymėta, jog pirmajame etape priimtose direktyvose netinkamai apsaugo vandens aplinką – kai kurie taršos šaltiniai netgi nepateko į įstatymų leidybos akiratį. Vienas didžiausių vandens taršos šaltinių – blogai išvalytos miestų nuotekos. Vienoje valstybėje blogai išvalytos nuotekos paprastai teršia ir kitų valstybių vandenį. 1988 m. birželio 28 d. Europos Taryba savo sprendimu dėl Šiaurės jūros ir kitų Bendrijos vandenų apsaugos įpareigojo Europos Komisiją pateikti pasiūlymus dėl miestų nuotekų valymo

problemų sprendimo. Pastebėtiems trūkumams pašalinti buvo priimtos dvi direktyvos, reglamentuojančios taršą iš taškinės ir pasklidusios taršos šaltinių. Pirmoji direktyva – tai direktyva 91/271/EEB dėl miestų nuotekų valymo. Jos tikslas – apsaugoti vandenį nuo žalingo išleidžiamų nuotekų poveikio. Ji reglamentuoja miestų nuotekų surinkimą ir valymą bei nuotekų iš tam tikrų pramonės įmonių valymą. Direktyva sugriežtino miesto nuotekų valymo reikalavimus. Valstybės narės privalėjo nustatyti jautrias zonas (eutrofikacijos paveiktus vandenį ir teritorijas, nuo kurių vanduo į jas suteka) ir jose taikyti antrinę (biologinę) nuotekų valymą, siekiant 75 proc. sumažinti fosforo ir azoto kiekį, nes šios medžiagos ypač didina vandenų eutrofikaciją ir suardo biologinę vandenų pusiausvyrą. Iš didesnių miestų (per 10 tūkst. gyventojų) surinkamos nuotekos, kurios yra išleidžiamos į jautrias zonas, turėjo būti valomos taikant tretinį valymo procesą (azoto ir (arba) fosforo šalinimą). Kitas vandens taršos šaltinis – žemės ūkis taip pat buvo iki tol neįvertintas.

Europos Komisija devintojo dešimtmečio pabaigoje išreiškė susirūpinimą nuolat didėjančiu nitratų kiekiu kai kurių valstybių narių vandenyse, pabrėžė būtinybę reformuoti žemės ūkį, nes pernelyg intensyvi gyvulininkystė, didelis nitratų naudojimas žemės ūkyje yra vienas pagrindinių vandenų taršos šaltinių. Buvo priimta direktyva 91/676/EEB dėl vandenų apsaugos nuo taršos nitratais iš žemės ūkio šaltinių. Ja siekiama apsaugoti gėlus, pakrančių ir jūros vandenį nuo taršos nitratais iš pasklidusios taršos šaltinių. Reikalaujama, kad valstybės narės nustatytų vandenį, kurie yra arba gali būti teršiami nitratais, parengtų ir įgyvendintų jų apsaugos ir veiksmų programas cheminėms trąšoms ir mėšlo naudojimui žemės ūkyje kontroliuoti, tikrintų azoto junginių kiekį vandenyse, užtikrintų priemonių veiksmingumą, teiktų Komisijai reguliarias direktyvos įgyvendinimo ataskaitas. Valstybės narės įpareigtos parengti Geros žemės ūkio praktikos kodeksą, kurio reikalavimų privalo laikytis ūkininkai, ūkininkaujantys nitratų pažeidžiamose zonose, numatyti ūkininkų apmokymo programas ir kt. Valstybės narėms pradėjus įgyvendinti šias, gana brangias direktyvas, Komisija pasiūlė naują direktyvą 96/61/EB⁴³ dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (patvirtintos 1996 m.), skirtą teršalų išmetimui į vandenį ir orą kontroliuoti, bei dviejų galiojančių direktyvų (Geriamojo vandens

⁴³ http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=8101

direktyvos bei Maudyklų direktyvos) pataisymus, o Taryba paprašė persvarstyti Požeminio vandens direktyvos 80/68/EEB) nuostatas, jas sugriežtinti.

1995 m. Europos aplinkos agentūra pateikė pranešimą apie ES šalių aplinkos būklę, kuriame nurodė būtinybę tausoti Bendrijos vandenis ir kiekybiškai, ir kokybiškai, nes padėtis nebuvo labai pasikeitusi. Dėl to kilo mintis persvarstyti ES politikos vandens apsaugos srityje pagrindinius principus (aukšto apsaugos lygio; prevencijos; atsargumo prevencinių veikslių; taršos mažinimo šaltiniuose; principo *teršėjas moka*; aplinkos apsaugos politikos integracijos). Per dvidešimties metų nuo pirmojo etapo direktyvų priėmimo vandens aplinkos kokybė nebuvo pagerėjusi tiek, kiek tikėtasi, o kai kurios direktyvų nuostatos tiesiog paseno. 1996 m. viduryje Taryba pateikė prašymą Komisijai dėl Bendrosios vandens politikos direktyvos (BVPD) parengimo. 2000 m. pabaigoje patvirtinta BVPD iš esmės priskiriama **trečiajam vandens apsaugos politikos raidos etapui**. Ši 2000/60/EB direktyva pertvarkė vandens apsaugą reglamentuojančių teisės aktų sistemą, nustatė naujus pagrindinius vandens valdymo principus. Ji apėmė visas pirmojo etapo direktyvas, išskyrus Geriamojo vandens ir Maudyklų direktyvas.

Pagrindiniai BVPD tikslai – sukurti viso vandens (paviršinio – upių, ežerų, tarpinių, priekrantės bei požeminių) apsaugos sistemą, kuria būtų siekiama saugoti ir pagerinti vandens išteklių būklę, pradėti racionaliai valdyti vandens naudojimą, kad vandens išteklių apsauga taptų ilgalaikė, pagerinti ekosistemų apsaugą mažinant arba nutraukiant prioritetinių pavojingų medžiagų išleidimą į vandens telkinius, užtikrinti pažangų požeminio vandens taršos mažinimą ir tolesnę jų apsaugą nuo teršimo, potvynių ir sausrų padarinių, taip pat kad kaina už vandens tiekimo paslaugą atsipirktų įvairiems vartotojams. Laipsniškai įgyvendinamos šiuos uždavinius, valstybės galėtų tiekti ganėtinai geros kokybės paviršinio ir požeminio vandens, kurio reikia pagrįstoms vandens vartojimo reikmėms, smarkiai sumažinti požeminio vandens taršą, apsaugoti teritorinius ir jūros vandenis. Vadovaujantis direktyvos tikslais galima teigti, kad BVPD siekiama restruktūrizuoti ES vandens apsaugos sistemą. Susidūrus su įgyvendinimo problemomis bei išlaidomis, buvo išplatinti dar keturių vandens apsaugą reglamentuojančių direktyvų projektai.

Nustatyti ilgalaikiai įgyvendinamos BVPD uždaviniai:

- 1) atsieti vandens naudojimo gamyboje didėjimą nuo gamybos augimo ir diegiant pažangias technologijas bei švaresnės gamybos metodus pasiekti, kad vandens naudojimas didėtų apie du kartus lėčiau nei gamyba ir kad gamybinės vandens sąnaudos BVP vienetui neviršytų atitinkamų gamybos šakų dabartinio ES vidurkio;
- 2) užtikrinti, kad 80 proc. užteršto vandens nuotekų, prieš jas išleidžiant į paviršinius vandens telkinius, būtų išvalomos iki ES normatyvų;
- 3) pasiekti, kad atvirų telkinių vandens kokybė atitiktų ES direktyvų reikalavimus;
- 4) gerinti gėlavandenių žuvų neršto sąlygas ir skatinti „lašišinių“ vandens telkinių atkūrimą, gerinti jų apsaugą.

Kitaip nei anksčiau, dabar daugiausia dėmesio vandens apsaugos politikoje yra skiriama vandens telkiniui ir jo bendrai ekologiinei kokybei, o ne vandens, kaip vieno iš gamtos išteklių, naudojimui. Direktyvoje aptariami visi aplinką veikiantys veiksniai: vandens ėmimas iš telkinių, morfologiniai pokyčiai, vandens tarša iš sutelktųjų ir pasklidusių šaltinių. Taip pat joje nustatomi pagrindiniai principai, kuriais vadovaujantis turi būti vykdomas restruktūrizavimo procesas. Tuo tikslu:

- 1) turi būti rengiami viso upės baseino vandens apsaugos valdymo planai ir veiksmų programos;
- 2) tarptautinių baseinų vandens apsaugos valdymo planus, veiksmus ir stebėsenos programas turi koordinuoti suinteresuotos šalys;
- 3) vandens kokybės tikslai bei veiksmų programoje numatomos priemonės turi būti nustatomos susiejant paviršinius, požeminius, pakrančių (jūros) ir tarpinius vandenis;
- 4) vandens telkiniai turi būti skirstomi į jiems būdingus tipus pagal gamtines savybes, įvertinant jiems daromą antropogeninį poveikį, siekiant nustatyti realius aplinkosaugos tikslus;
- 5) vandens kokybė turi būti gerinama kompleksinėmis priemonėmis, skatinant vandens naudojimą ir taršos mažinimą, taikant ribines emisijų vertes kartu su aplinkos kokybės standartais, diegiant geriausius prieinamus gamybos būdus, taip pat ma-

žinant ir nutraukiant pavojingų medžiagų patekimą į vandens telkinius;

- 6) planuodamos ir įgyvendindamos vandens politiką privalo bendradarbiauti įvairių sektorių (aplinkos, sveikatos apsaugos, žemės ūkio, pramonės, rekreacijos ir kt.) bei visų lygių (valstybės, apskrities, savivaldybės) institucijos;
- 7) vandens politikos planavimo ir įgyvendinimo procesuose turi dalyvauti visuomenė ir kitos suinteresuotos šalys.

Siekiant išspręsti šiuos uždavinius, BVDP nustatomi baseininio valdymo įgyvendinimo terminai, privalomi kiekvienai valstybei, Europos Sąjungos narei (2 lentelė):

2 lentelė. Baseininio valdymo įgyvendinimo etapai ir terminai

Baseininio valdymo įgyvendinimas	Įgyvendinimo terminas (metų pabaigoje)
BVDP reikalavimų perkėlimas į nacionalinę teisę	2003 m.
Gamtinių upių baseinų nustatymas	2003 m.
Upių baseinų sujungimas į upių baseinų rajonus	2003 m.
Upių baseinų būklės inventorizavimas	2004 m.
Ūkinės veiklos poveikio nustatymas	2004 m.
Saugomų teritorijų sąrašų sudarymas	2004 m.
Prioritetinių pavojingų medžiagų sąrašų sudarymas	2004 m.
Vandensaugos tikslų nustatymas	2004 m.
Stebėsenos vykdymas	2006 m.
Visuomenės informavimas	2006 m.
Priemonių programų parengimas	2009 m.
Valdymo planų sudarymas	2009 m.
Išlaidų atsiperkamumą užtikrinančios kainų politikos įdiegimas	2010 m.
Veiksmų programų įgyvendinimo pradžia	2012 m.
Vandensaugos tikslų įgyvendinimas	2015 m.

Ilgainiui BVDP turi perimti daugumos dabartinių vandens direktyvų reikalavimus. Iš visų dabartinių direktyvų liks galioti tik geriamojo vandens, nitratų, maudyklų, miestų nuotekų valymo.

Kadangi įgyvendinant BVDP kyla sunkumų, kuriuos patiria visos valstybės narės, buvo parengta bendra įgyvendinimo strategija. Įgyvendinti BVDP – svarbus uždavinys visoms ES šalims.

2010 m. gruodžio 22 d. suėjo lygiai dešimt metų, kai Europos Sąjungoje įsigaliojo Bendroji vandens politikos direktyva 2000/60/EB. Per šį laikotarpį valstybės narės turėjo įgyvendinti paviršinio vandens išteklių baseininio valdymo koncepciją, parengti upių baseinų rajonų valdymo planus, nustatyti vandens telkinius, įvertinti jų būklę ir įvardyti vandensaugos tikslus bei parengti priemonių programas šiems tikslams pasiekti. Kaip paaiškėjo po 2009 m. balandį įvykusios konferencijos „Europos vandenys“, valstybės narės susiduria su kai kuriais sunkumais įgyvendindamos BVPD reikalavimus. Pagrindinė problema ta, kad rengiant Bendrosios vandens politikos direktyvos tikslus neatkreiptas dėmesys į vandens problemas pietinėse valstybėse narėse, todėl šios narės vėluoja įgyvendinti BVPD reikalavimus. Taip pat paminėta, kad skaidrumo vandens kainų srityje dar nepasiekta. Nustatyta, kad iš 110 parengtų Upių basienų rajonų (UBR) valdymo planų projektų Europos Sąjungos teritorijoje vandensaugos tikslų atidėjimo priežastys nebuvo tinkamai argumentuotos nė viename. Taip pat pabrėžta, kad valstybių narių taikomos priemonės „gerai“ vandenių būklei pasiekti neturėtų būti galutinės, kad ir toliau derėtų ieškoti būdų, kaip pasiekti „gerą“ vandenių būklę. Be abejo, reikia paminėti, kad vandensaugos tikslų įgyvendinimas iš esmės priklauso ne tik nuo pasirinktų priemonių „gerai“ vandenių būklei pasiekti. Svarbu šiuo atveju nustatyti tinkamą atskaitos tašką, t. y. tiksliai nustatyti esamą vandens telkinio, kuriam keliami vandensaugos tikslai, būklę. Kaip teigiama Europos Komisijos 2009 m. parengtoje ataskaitoje apie valstybių narių vykdomą vandens būklės stebėseną, iki 2015 m. pabaigos valstybės narės pasieks labai skirtingus vandensaugos tikslus. Pagrindinė priežastis – skirtinga pradinė vandens telkinių kokybės būklė. Dėl to upių baseinų rajonų valdymo planuose užsibrėžiami skirtingo lygio tikslai.

3.3. Vandens naudojimas ir apsauga Lietuvoje

Visa Lietuvos teritorija priklauso Baltijos jūros baseinui. Šalies hidrografinį tinklą sudaro įvairūs vandentakiai (upės, upeliai ir upokšniai, kanalai ir grioviai), ežerai ir tvenkiniai, kiti vandens telkiniai. Lietuva, esanti drėgmės pertekliaus zonoje, turi palyginti daug vandens išteklių.

Čia per metus vidutiniškai iškrinta apie 738 mm kritulių. Iš jų du trečdaliai išgaruoja, trečdalis nuteka žemės paviršiumi arba formuoja požeminius vandenis. Vidutinis daugiametis Lietuvos upių nuotėkis (įskaitant ir tranzitinį) sudaro 26,2 km³. Lietuvos teritorijoje susidarantys ir kasmet atsinaujinantys vandens išteklių sudaro 15,4 km³, o 10,8 km³ vandens atiteka iš Baltarusijos, Lenkijos ir Rusijos. Savo ruožtu dalis Lietuvoje susidarančio nuotėkio išteka į Rusiją, Latviją ir Baltarusiją, todėl nuolat turi būti sudaromos dvišalės ir daugiašalės tarptautinės vandens išteklių valdymo sutartys. Tarptautinio reguliavimo sričiai priskiriami ir kai kurie didieji Lietuvos ežerai, esantys pasienio ruožuose (Drūkšių ir Vištyčio), bei Kuršių marių ir Baltijos jūros teritoriniai vandenys.

Be to, Lietuva – viena iš nedaugelio Europos šalių, galinčių savo gyventojus visiškai aprūpinti požeminiu vandeniu buities poreikiams tenkinti. Potencialūs jo išteklių sudaro apie 2,2 mln. m³ per parą, o ateityje bus maždaug pusantro karto didesni. Sunaudojamo požeminio vandens apskaita rodo, kad kol kas turimi vandens išteklių gerokai viršija sunaudojamo vandens kiekį (2009 m. požeminio vandens buičiai ir gamybai buvo išeikvota apie 140 mln. m³ per metus), todėl galima teigti, kad artimiausiu metu požeminio vandens buities ir gamybos reikmėms tenkinti užteks.

Vanduo, kaip vienas iš gamtos išteklių, yra ir ūkinės veiklos komponentas. Tad, kalbant apie vandenį, kalbama apie socialinius, ekonominius bei ekologinius interesus. Vanduo Lietuvoje intensyviausiai naudojamas buitiniams, gamybos, žuvininkystės, žemės ūkio, energetikos poreikiams tenkinti. Didžiausia problema Lietuvoje, kaip minėjome, yra ne vandens kiekybės, o kokybės, t. y. nutekamųjų vandenių problema – paviršinių ir požeminių vandens telkinių tarša kenksmingomis medžiagomis.

Aplinkos apsaugos agentūros duomenimis, 2009 m. panaudota 5220 mln. m³ paviršinio vandens. Pažymėtina, kad 2009 m. didžiausias paviršinio vandens vartotojas buvo energetikos sektorius. Ignalinos AE kartu su Kruonio HAE ir Lietuvos elektrine bendrai suvartodavo apie 96 proc. viso panaudoto paviršinio vandens. Uždarius Ignalinos AE, šiame sektoriuje suvartojamo vandens kiekis smarkiai sumažėjo. Pramonės ir žuvininkystės sektorių suvartojamo vandens kiekis iš esmės nekito. Požeminio vandens išteklių suvartojimo ūkyje ir buityje bei

pramonės sektoriuje rodikliai taip pat beveik nekinta⁴⁴.

Pagrindiniai vandens išteklių taršos šaltiniai yra lietaus kanalizacijos, ūkio, buities ir pramonės nutekamieji vandenys. Pirmieji jų dažniausiai išleidžiami nevalyti. Ūkio, buities bei gamybinių nuotekų valymas dėl naujų nuotekų valymo įrenginių statybos pastaruoju metu nuolat didėja. Vis dėlto, Aplinkos apsaugos agentūros duomenimis, tik 36 proc. Lietuvos upių, tirtų valstybinio monitoringo vietose pagal cheminius parametrus, vandens kokybė neviršijo didžiausių leidžiamų koncentracijų. Tai aiškinama išsklaidytos taršos iš žemdirbystės laukų bei pavienių taršos šaltinių įtaka vandens kokybei. Taigi vandens, ypač paviršinio, apsauga nuo taršos tebėra labai aktuali.

Vis dėlto Lietuvoje geriamasis vanduo tiekiamas tik iš požemių, didelė Lietuvos kaimo gyventojų dalis vartoja šachtinių šulinių, t. y. gruntinį, vandenį. Šie šuliniai įrengti teritorijose, kur ilgą laiką buvo vykdoma nekontroliuojama žemės ūkio veikla. Tai bene pagrindinė priežastis, kodėl neapsaugotas arba silpnai apsaugotas gruntinis (požeminis) vanduo yra daug kur užterštas. Sveikatos apsaugos ir geologinių organizacijų tyrimų duomenimis, 51 proc. šulinių yra užteršti bakteriologiškai, o 48 proc. – azoto junginiais. Švaraus gruntinio vandens poreikis pastaruoju metu padidėjo. Tai lėmė struktūriniai ekonominiai pokyčiai žemės ūkyje. Ūkininkams per brangu įsirengti gilius gręžinius, todėl jie vartoja gruntinį vandenį. Pastarųjų metų duomenimis, per 950 tūkstančių šalies gyventojų buities reikmėms vartoja šachtinių šulinių vandenį. Apie pusės tirtų šulinių vanduo užterštas nitratais, o įskaitant kitus cheminius ingredientus bei mikrobiologines ir fizines vandens savybes užterštų šulinių yra dar daugiau. Tai didelė problema rūpinantis požeminio vandens išteklių kokybe ir žmonių sveikata.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę buvo sukurta nauja aplinkos apsaugos teisinė sistema, sudaranti ir vandens išteklių valdymo teisinius pagrindus. Teisinį vandens išteklių valdymo pagrindą Lietuvoje sudaro įstatymai ir kiti normatyviniai dokumentai. Įstatymai nustato pagrindinius valdymo principus, o normatyvuose pateikiami išsamūs įstatymų įdiegimo reikalavimai. Aplinkos apsaugos teisės sistema yra grindžiama Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatomis. 54 straipsnyje nurodyta, kad „Valstybė rūpinasi natūralios gamtinės aplinkos, gyvūnijos ir augalijos, atskirų gamtos objektų, ypač vertingų vietovių, apsauga,

⁴⁴ http://www.am.lt/LSP/files/27_62.pdf

prižiūri, kad su saiku būtų naudojami, taip pat atkuriami ir gausinami gamtos ištekliai. Įstatymu draudžiama niokoti žemę, jos gelmes, vandenį, teršti vandenį ir orą, daryti radiacinį poveikį aplinkai bei skurdinti augaliją ir gyvūniją“.

Iki 2003 m. pagrindinis įstatymas, kuriuo buvo reguliuojama vandens apsauga, valdymas, naudojimas ir kuriame nustatyti vandens telkinių savininkai (išskyrus jūros vandenį), vandens naudotojų teisės bei pareigos ir reguliuojami kiti su vandens apsauga ir naudojimu susiję santykiai, buvo Lietuvos Respublikos vandens įstatymas (priimtas 1997 m. spalio 1 d.). Jis pakeitė prieš tai galiojusį Lietuvos Respublikos vandens kodeksą. 2003 m. kovo 30 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Lietuvos Respublikos vandens įstatymo pakeitimo įstatymą⁴⁵, kuris buvo suderintas su ES bendrąja vandens politikos direktyva 2000/60/EB. Pagal šį įstatymą vandens telkiniai (pagal nuosavybės teisę, nuomos ar kitos sutarties pagrindu) naudojami: gyventojų geriamojo vandens poreikiams tenkinti (prioritetinė sritis); rekreacijai ir sportui; žemės ūkio reikmėms; pramonės reikmėms; laivybai; hidrotechnikos statiniams; žuvininkystei, žvejybai ir medžioklei; nuotekoms išleisti; avarijoms ar stichinėms nelaimėms likviduoti. Naujausi vandens įstatymo pataisymai priimti 2010 m. pabaigoje.

Valstybei nuosavybės teise priklausantys paviršinio vandens telkiniai, laikantis teisės aktų nustatytos tvarkos, gali būti naudojami rekreacijai, vandens sportui ir plaukiojimo valtimis su ribotais vidaus degimo varikliais. Laisvai naudoti vandenį galima ir imant jo iki 10 kubinių metrų per parą (išskyrus prekybą vandeniu), taip pat avarijoms ar stichinėms nelaimėms likviduoti. Kitais atvejais vandenį naudoti galima turint gamtos išteklių naudojimo leidimą, kuriame nustatytos vandens naudojimo sąlygos ir apsaugos reikalavimai. Vandens telkinių savininkai vandenį, laikydamiesi teisės aktų nustatytų sąlygų, gali naudoti be gamtos išteklių naudojimo leidimo. Tačiau visais atvejais yra keliamas reikalavimas užtikrinti vandens apsaugą.

2001 m. priimtas Geriamojo vandens įstatymas nustato rinkai tiekiamo, maisto įmonėse ir individualiai asmeniniame namų ūkyje naudojamo geriamojo vandens saugos ir kokybės užtikrinimo sąlygas. Šis įstatymas taip pat reglamentuoja pagrindines valstybės ir savivaldybės institucijų, vandens tiekėjų ir vandens vartotojų funkcijas ir santykius,

⁴⁵ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=233188

susijusius su geriamojo vandens gavyba, tiekimu, naudojimu, individualiu apsirūpinimu juo, bei geriamojo vandens saugos ir kokybės kontrole.

2006 m. priimtas Lietuvos Respublikos geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įstatymas⁴⁶. Jis nustato geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo valstybinio valdymo ir reguliavimo pagrindus ir reglamentuoja vandens tiekėjų bei abonentų / vartotojų teisinius santykius. Jo tikslas – užtikrinti geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo ūkio nenutrūkstamą funkcionavimą, taip pat visuomenės poreikius atitinkančią plėtrą sudarant sąlygas fiziniams ir juridiniams asmenims priimtinomis sąlygomis apsirūpinti tinkamos kokybės geriamuoju vandeniu ir naudotis geros kokybės nuotekų tvarkymo paslaugomis.

Kiti Lietuvos Respublikos teisės aktai ir norminiai dokumentai, susiję su vandens apsauga, yra šie: Aplinkos apsaugos įstatymas, Valstybinė aplinkos apsaugos strategija, Aplinkos monitoringo įstatymas, Saugomų teritorijų įstatymas, Žemės įstatymas, Žemės gelmių įstatymas, Teritorijų planavimo įstatymas, Jūros aplinkos apsaugos įstatymas, Pajūrio juostos įstatymas, Administracinės teisės pažeidimų kodeksas, Vietos savivaldos įstatymas, įstatymų įgyvendinamieji teisės aktai, taisyklės ir kt.

Vandens naudojimas ir nuotekų išleidimas Lietuvoje yra reguliuojamas leidimų sistema. Pagal Gamtos išteklių naudojimo leidimų išdavimo ir gamtos išteklių naudojimo limitų bei leistinos aplinkos taršos normatyvų nustatymo tvarką visi vandens naudotojai, išseikvoję daugiau kaip 10 m³ vandens per parą ir išleidžiantys per 5 m³ per parą nuotekų, privalo gauti gamtos išteklių leidimus bei mokesčius už gamtinių išteklių naudojimą ir aplinkos teršimą. Taršos integruotos prevencijos ir kontrolės leidimai, kurie nuo 2004 m. sausio 1 d. privalomi visoms naujoms įmonėms, taip pat padeda užtikrinti, kad vandens tarša neviršytų geriausiems prieinamiems gamybos būdams nustatytų normatyvų.

Išsklaidytą taršą kontroliuoja normatyvinis dokumentas „Specialios žemės ir miško naudojimo sąlygos“. Šis dokumentas reikalauja įrengti vandens telkinių apsaugos juostas ir zonas. Valstybinė aplinkos monitoringo programa yra Aplinkos monitoringo įstatymo įgyvendinamasis

⁴⁶ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=280587

dokumentas. Jis nustato vandens mėginių ėmimo taškus, dažnumą, paviršinio, požeminio ir pakrantės vandens stebėsenos parametrus ir kt.

Derybose dėl narystės ES Lietuva buvo įsipareigojusi perkelti ES teisės reikalavimus, vandens apsaugos srityje priimti naujus įstatymus ir įstatymų įgyvendinamuosius teisės aktus. Derindama nacionalinę teisės sistemą su ES reikalavimais, Lietuva derina ES direktyvų reikalavimus ir nacionalinius teisės aktus. Dauguma ES direktyvų reikalavimų dėl vandens apsaugos jau perkelta į Lietuvos teisę. Iki 2002 m. pradžios į nacionalinę teisę jau buvo perkeltos Miestų nuotekų valymo, Pavojingų medžiagų, Nitratų, Gėlavandenių žuvų, Geriamojo vandens, Maudyklų direktyvų nuostatos. Į 2003 m. priimtą Vandens įstatymo pakeitimo įstatymą perkelti pagrindiniai BVPD reikalavimai. Aplinkos ministerija, pagrindinė vandenų valdymo valstybinė institucija, paskyrė Aplinkos apsaugos agentūrą, atsakingą už BVPD reikalavimų įgyvendinimą Lietuvoje, kuriais siekiama restruktūrizuoti vandenų valdymą ir pasiekti gerą vandens kokybę iki 2015 m. pabaigos. Šiuo metu jau atlikta nemažai programinių darbų: nustatyti upių baseinų rajonai, paskirstytos Aplinkos ministerijos ir jai pavaldžių institucijų baseininio valdymo funkcijos, atitinkamais teisės aktais užtikrinta, kad Aplinkos ministerija, jai pavaldžios institucijos, kitos valstybinės įstaigos bei vietos savivaldos institucijos keistųsi informacija, reikalinga upių baseinų rajonų valdymo planams, priemonių programoms bei atskaitoms Europos Komisijai rengti ir kt.

Vandens sektoriuje Lietuva išsiderėjo vienintelį pereinamąjį ketverių metų laikotarpį (2005–2009 m. gruodžio 31 d.) dėl miestų nuotekų valymo pagal direktyvos 91/271/EEB reikalavimus su pakeitimais, papildytais direktyva 98/15/EB, kurių įgyvendinimas yra vienas brangiausių. Siekiant, kad atitiktų ES normas bei reikalavimus, įsipareigota, kad iki 2009 m. pabaigos būtų sukurta reikiama miestų nuotekų surinkimo ir valymo infrastruktūra.

Įgyvendinti šios srities ES normas itin brangu, tai susiję su didelėmis finansinėmis investicijomis. Tad šis pereinamasis laikotarpis leido sumažinti metinių investicijų sumas ir taip išvengti komunalinių tarifų šuolio miestuose. Be to, kad įvykdytų šiuos reikalavimus, Lietuva pasinaudojo ir galės pasinaudoti ES didele finansine Sanglaudos, Struktūrinių fondų, kitų programų parama. Ar pavyks sėkmingai įgyvendinti vandens sektoriaus reikalavimus, taip pat priklauso nuo to, ar

efektyviai naudojamos ES lėšos. Pagal suderintą su ES investicinių projektų įgyvendinimo grafiką vandenvals srityje reikės įgyvendinti apie 90 projektų. Iki 2015 m. ES direktyvoms įgyvendinti aplinkos apsaugos sektoriuje Lietuvai prireiks 2,5 mlrd. Lt. Šių investicijų reikia nuotekų valymo įrenginių infrastruktūrai kurti, vandens tiekimo sistemoms, baseiniam valdymui įgyvendinti.

Gamtiniu skirstymo principu yra nustatyti penki upių investiciniai baseinai, kurie apima keletą savivaldybių pagal jų administracines ribas: Nemuno aukštupio, Nemuno žemupio, Nemuno vidurupio, Neries ir Ventos – Lielupės. Investicijos į kiekvieną baseiną siekia apie 200 mln. eurų. Kiekvienas baseinas buvo padalintas į tris investicijų paketus, kurių kiekvieno vertė yra apie 50–60 mln. eurų. Pagal suderintą su Europos Komisija investicijų projektų įgyvendinimo grafiką, siekiant atitikti ES direktyvų reikalavimus nuotekų tvarkymo srityje, iki 2009 m. gruodžio 31 d. reikėjo investuoti apie 320 mln. eurų (1,1 mlrd. litų). 2003 m. buvo užbaigti rengti 20 metų 5 upių baseinų investicijų vandentvarkos planai, įvertintas kiekvienos gyvenvietės, kurioje yra daugiau kaip 500 gyventojų, poveikis baseino vandens kokybei ir investicijų poreikis. Remiantis šiais planais kiekviename baseine sudaromi investicijų paketai, kurie nustatyto prioriteto tvarka bus teikiami Sanglaudos fondo finansavimui gauti. Investicijos apima ne tik nuotekų valymą ir plėtrą, geriamojo vandens gerinimo įrenginių statybą ir rekonstrukciją bei dumblo tvarkymą. Todėl tikėtina, kad investicijų į 5 baseinus poreikis per 20 metų laikotarpį viršys ankstesnį įvertinimą, nes tuo metu skaičiuotas lėšų poreikis apėmė tik gyvenvietes, turinčias daugiau nei 2 000 gyventojų.

Sprendžiant vandens taršos buitinėmis nuotekomis problemą Lietuvoje, 2000–2003 m. pagal ISPA programą buvo skirta 68,9 mln. eurų įgyvendinti aplinkos apsaugos projektams atskirose savivaldybėse. Kitu investicijų laikotarpiu vandens apsaugos sektoriuje daugiausia dėmesio ir toliau bus skiriama ES miesto nuotekų valymo direktyvos ir Žmonėms vartoti skirto vandens kokybės direktyvos reikalavimams įgyvendinti, pereinant prie investicijų projektų kūrimo upių baseinų principu.

Tikimasi, kad įgyvendinus Sanglaudos fondo ir 2007–2013 m. strategiją vandens kokybės ir nuotekų valymo srityje sumažės paviršinio vandens tarša nuotekomis ir pagerės geriamojo vandens kokybė. Taip

pat gyvenvietės, turinčios daugiau kaip 500 gyventojų, bus aprūpintos nuotekų valymo įrenginiais bei centralizuotomis geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų surinkimo sistemomis.

Pagrindinių investicijų poreikį vandens išteklių apsaugos srityje formuoja šie tikslai:

1. pagerinti geriamojo vandens kokybę;
2. sumažinti paviršinio vandens taršą buitinėmis nuotekomis;
3. sumažinti požeminio vandens taršą;
4. sumažinti taršą lietaus nuotekomis;
5. apsaugoti geriamojo vandens išteklius nuo išsekimo ir užteršimo;
6. mažinti pavojingų medžiagų patekimą į vandens aplinką;
7. mažinti vandens taršą miestų nuotekomis;
8. mažinti vandens taršą iš žemės ūkio šaltinių;
9. racionaliai naudoti hidroenergiją;
10. efektyviai naudoti užsienio šalių, ES finansinę paramą bei Lietuvos lėšas įgyvendinant vandens apsaugos priemones;
11. sukurti efektyvią informacijos apie vandens išteklius valdymo ir visuomenės švietimo sistemą.

Dalis vandentvarkos projektų įgyvendinimo išlaidų finansuojama iš šalies biudžeto, tačiau didžiausią finansinės paramos dalį sudaro ES paramos fondai.

Pasirengimo stoti į ES laikotarpiu Lietuvos vandens sektorius gana sėkmingai naudojo PHARE, SAPARD ir ISPA fondų lėšas. Nuo 2004 m. jos gautos iš Sanglaudos fondo bei dviejų Struktūrinių fondų, taip pat dalyvaujant programoje LIFE III+. 2007–2013 m. finansinė ES parama vandens sektoriui turi labai padidėti.

Lietuvoje vandens apsauga pripažįstama prioritetine aplinkos sritimi. Ši nuostata yra įtvirtinta Nacionalinėje darnaus vystymosi strategijoje, Valstybės ilgalaikės plėtros strategijoje, Aplinkos apsaugos strategijoje, Bendrajame programavimo dokumente. Ši nuostata svarbi ir valstybės ekonominėje politikoje. Lietuvos atveju finansiniai instrumentai yra svarbesni net už teisinę bazę įgyvendinant aplinkos apsaugos priemones. Vandens apsaugos sektorius yra brangiausias iš visų kitų aplinkos apsaugos sektorių pirmiausia dėl didelių vandentvarkos ūkio infrastruktūros kūrimo, plėtros, renovavimo sąnaudų. Narystė ES

ir struktūrinių fondų lėšos yra beveik pagrindinis sėkmės garantas, kad Lietuvoje veiks racionalaus vandens išteklių valdymo modelis, jei tinkamai sugebėsime įsisavinti vandens sektoriui skirtas lėšas.

3.4. Tarptautinis bendradarbiavimas

Atkūrusi nepriklausomybę Lietuva glaudžiai bendradarbiauja su kaimyninių Baltijos valstybių bei kitų Europos šalių aplinkosaugos institucijomis. Tačiau Lietuvai įstojus į ES iš esmės pasikeitė tarptautinio bendradarbiavimo aplinkos, taip pat ir vandens išteklių apsaugos srityje prioritetai, forma ir apimtis. Aplinkos problemos kaimyninėse šalyse, ypač ne ES narėse (Rusijoje, Baltarusijoje), smarkiai veikia vandens būklę mūsų šalyje, todėl bendradarbiavimas su jomis sprendžiant aplinkos problemas yra vienas iš pagrindinių tarptautinio bendradarbiavimo prioritetų.

Iš svarbių pasirašytų tarptautinių sutarčių, turinčių įtakos vandens išteklių apsaugai, paminėtinos: Baltijos jūros aplinkos apsaugos konvencija (pasirašyta 1992 m., ratifikuota 1997 m.); Tarpvalstybinių vandentakių ir tarptautinių ežerų apsaugos ir panaudojimo konvencija (pasirašyta 1992 m.); Poveikio aplinkai vertinimo tarpvalstybiniame kontekste konvencija (pasirašyta 1991 m., ratifikuota 1998 m.); Bendrosios klimato kaitos konvencija (pasirašyta 1992 m., ratifikuota 1995 m.); Konvencija dėl pelkių, turinčių tarptautinę reikšmę, ypač vandens ir paukščių pelkių apsaugai (prisijungta 1993 m., ratifikuota 1996 m.); Konvencija dėl avarių pramonės įmonėse tarptautinio poveikio (1992 m.).

Lietuvai įstojus į ES iš esmės pasikeitė bendradarbiavimas su Suomija, Danija, Švedija ir kitomis ES valstybėmis, kurios anksčiau teikė didelę finansinę pagalbą aplinkos projektams įgyvendinti. Dabar bendradarbiavimas su Skandinavijos ir kitomis ES šalimis plėtojamas partnerystės pagrindu, dalyvaujant bendrose ES finansuojamose programose, projektuose, ypač vykdomuose Rusijoje ir Baltarusijoje. Tai ypač svarbu mūsų vandens išteklių apsaugai. Aktyvus bendradarbiavimas su kaimyninėmis valstybėmis, ES narėmis, tarptautinėmis organizacijomis bei tarptautinių įsipareigojimų vykdymas turi įtakos ne

tik tobulinant politinę, teisinę bazę vandens, jūrinės aplinkos ir kitose aplinkos srityse, bet ir sudaro sąlygas spręsti vandens apsaugos problemas ir nacionaliniu, ir regioniniu lygmenimis.

Klausimai

1. *Kas yra pagrindiniai vandens vartotojai?*
2. *Kas yra didžiausias vandens vartotojas Lietuvoje?*
3. *Kada priimta pirmoji su vandens politika susijusi ES direktyva ir kokia?*
4. *Kokie yra vandens politikos raidos etapai ES?*
5. *Kuo ypatinga Bendroji vandens politikos direktyva?*
6. *Kaip vandens išteklių kokybę veikia išsklaidyta tarša?*
7. *Kokia yra „brangiausia“ vandens sektoriaus direktyva?*
8. *Kokių direktyvų nuostatos perkeliamos į Bendrąją vandens politikos direktyvą?*
9. *Kokie yra pagrindiniai baseininio valdymo principai?*
10. *Kokie įstatymai reglamentuoja vandens išteklių naudojimą ir apsaugą Lietuvoje?*
11. *Kokie pagrindiniai ES finansiniai instrumentai lemia sėkmingą Lietuvos vandens politiką?*
12. *Kokios pagrindinės tarptautinės sutartys, saugant vandens išteklius, ratifikuotos Lietuvoje?*

Literatūra

1. Aplinkos būklė 2008. Vilnius, 2009.
2. Aplinkos politika ir valdymas. Vilnius, 2008.
3. Būbnienė R., Dudutytė Z., Greimas E. ir kt. Europos Sąjungos aplinkos apsaugos politika. Vilnius, 2002.
4. Darbotvarkė 21, Jungtinių Tautų RIO veiksmų programa. Vilnius, 2001.

5. Europos Ekonominės Bendrijos steigimo sutartis, Europos Sąjunga: steigimo dokumentų rinktinė. Vilnius, 1998.
6. Europos Komisijos pranešimas Jungtinių Tautų konferencijoje „Aplinka ir vystymasis“. Rio de Žaneiras, 1992. Vilnius, 1998.
7. Gailišis B., Jablonskis J., Kovalenkoviėnė M. Lietuvos upės. Kaunas, 2001.
8. Globali aplinkos kaita. Vilnius, 2007.
9. Gražulevičienė R. Aplinkos politika. Kaunas, 2004.
10. Juknys R. Aplinkotyra. Kaunas, 2005.
11. Kilkus K. Ežerotyra. Vilnius, 2005.
12. Lee M. EU Environmental Law. Oregon, 2005.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
14. Nacionalinė darnaus vystymosi strategija. Vilnius, 2003.
15. Ragulskytė Markoviėnė R. Aplinkos teisė. Vilnius, 2005.

4. ATMOSFEROS APSAUGOS POLITIKA IR VALDYMAS

Atmosferos užterštumu vadinama bet kokių medžiagų, išskyrus vandenį, priemaišos ir joje vykstantys fizikiniai bei cheminiai reiškiniai, darantys žalą gyvybei. Skiriama antropogeninė ir natūrali tarša. Natūrali tarša susidaro dėl išsiveržusių vulkanų, miškų gaisrų, „juodųjų audrų“ ir kitų gamtos reiškinų. Antropogeninė tarša yra žmogaus veiklos žemėje padarinys. Prasidėjus intensyviai žmogaus veiklai, pamažu didėja antropogeninė tarša. Ypač grėsminga padėtis pradėjo klostytis nuo XIX a. vidurio, vadinamosios pramoninės revoliucijos. Apskaičiuota, kad šiuo metu kasmet į orą patenka apie 2 milijardai tonų dujų, suodžių ir dulkių.

Oro tarša⁴⁷ – tai į atmosferą dėl žmogaus veiklos tiesiogiai ar netiesiogiai patenkančios medžiagos ar energija, sukeliančios tokius žalingus padarinius, kurie kelia pavojų žmonių sveikatai, daro žalą gyviesiems ištekliams, ekosistemoms bei materialiam turtui, gadina malonią aplinką ir trukdo ja teisėtai naudotis. Atitinkamai aiškinamas ir terminas „oro teršalai“.

Galima išskirti dvi antropogeninės atmosferos taršos rūšis: oro mechaninį užterštumą (dulkės, dūmai, cheminės medžiagos, kiti aerozoliai) ir fizinį užterštumą (radiacija, elektromagnetiniai laukai, vibracija, triukšmas, šviesa).

Mechaninės oro taršos šaltiniai:

- mobilūs taršos šaltiniai (automobiliai, aviacija, geležinkeliai, jūrų transportas);
- stacionarus taršos šaltiniai (pramonės, energijos gamybos, žemės ūkio įmonės);
- buitiniai taršos šaltiniai (buitiniai sąvartynai, tarša statybų

⁴⁷ JT tolimų oro teršalų pernašų konvencija, <http://www.am.lt/VI/files/0.495123001108388733.htm>

metu, kūrenant krosnis ir deginant šiukšles, šventiniai fejerverkai ir kt.).

Pagal užterštumo mastą atmosferinė oro tarša skirstoma į globalią, regioninę ir vietinę. Dėl pasaulinio užterštumo gali pasikeisti pažemio ir aukštesnių atmosferos sluoksnių sandara ir netgi klimatas.

Visi aiškiai suvokiame, kad oro tarša kenkia ir mūsų aplinkai, ir sveikatai. Sklindančios nuodingos dujos (priežeminis ozonas, anglies monoksidas, anglies dvideginis ir kt.) nepaiso administracinių sienų, todėl atmosferos ir oro taršos problemą turi spręsti visos valstybės, norinčios pagerinti dabartinę padėtį, kai vis daugiau žmonių visame pasaulyje ima sirgti plaučių vėžiu, bronchitu, kitomis kvėpavimo takų ligomis. Taigi atmosferos ir oro taršos problema tampa vis aktualesnė ir skatina valstybes dėti kiek įmanoma daugiau pastangų, kad tarša sumažėtų, bandyti apsaugoti ne tik esamos, bet ir kitų žmonijos kartų sveikatą.

4.1. Atmosferos ir oro kokybės apsauga tarptautiniais susitarimais

Oro teršalų pernašos yra pasaulinė problema, todėl ją turi spręsti visos šalys kartu, norėdamos pasiekti teigiamų rezultatų. Dar 1960 m. mokslininkai pateikė daugybę įrodymų, kad yra tiesioginė priklausomybė tarp sieros išmetimų žemyninėje Europoje ir Skandinavijos ežerų rūgštėjimo. Sprendžiant šį klausimą nutarta pradėti bendradarbiauti tarptautiniu mastu. 1979 m. Ženevoje šalių vyriausybių atstovų susitikime buvo priimta Jungtinių Tautų tolimų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencija (JTTTOTPK), pasirašyta 34 šalių. Ji įsigaliojo 1983 m.

1999 m. Geteborge (Švedija) buvo priimtas JTTTOTPK protokolas dėl rūgštėjimo, eutrofikacijos ir pažemio ozono mažinimo (toliau – Geteborgo protokolas). Pagrindinis šio protokolo reikalavimas – taikyti tam tikras emisijos ribojimo priemones sieros dvideginio, azoto oksidų, amoniako ir LOJ (lakiųjų organinių junginių) išmetimams mažinti. Šiuo protokolu siekiama apriboti rūgštėjimo procesus sukeliančių atmosferos teršalų – sieros dioksido ir azoto oksidų – išmetimus, taip pat mažinti eutrofikaciją ir ozoną lemiančių medžiagų išmetimus

į atmosferą. Išmetimai ribojami siekiant pagerinti aplinkos ir žmonių sveikatos apsaugą bei neviršyti kritinių apkrovų ir kritinių teršalų lygių.

Pagal protokolą šalys vėliausiai iki 2010 m. turi sumažinti metinius išmetimus šių teršalų⁴⁸: sieros dioksido (SO₂), azoto oksidų (NO_x), lakiųjų organinių junginių (LOJ), amoniako (NH₃). Tai pagrindinė konvencija, kuria remdamosi susitariančios valstybės nustato tolimų oro teršalų pernašų keliamas problemas, parengia konkrečių teršalų protokolus. Šios konvencijos šalys siekia bendradarbiauti tolimųjų teršalų pernašų srityje, mažinti aplinkos rūgštingumą, eutrofikaciją.

Kita svarbi, jau visiškai suvokta problema – tai nykstantis ozono sluoksnis. Pats ozonas aukštesniuose atmosferos sluoksniuose trukdo pasiekti žemės paviršių kenksmingam ultravioletiniam spinduliavimui, kuris žmonėms gali sukelti odos vėžį ir kataraktą. Nuo jo kenčia augalinis planktonas, mažiau dera maistiniai augalai ir kt. Tad 1985 m. buvo pasirašyta Vienos konvencija dėl ozono sluoksnio apsaugos. Šiuo dokumentu šalys įsipareigojo⁴⁹ vykdyti tyrimus ir mokslinius stebėjimus, susijusius su fiziniais ir cheminiais procesais, galinčiais turėti įtakos ozono sluoksnio būklei; ozono sluoksnio kitimo poveikį klimatui; tirti, kaip naudojamos alternatyvios medžiagos ir technologijos; spręsti su tuo susijusias socialines ir ekonomines problemas, taip pat:

- imtis atitinkamų priemonių, suderintų su šios konvencijos nuostatomis ir tais galiojančiais protokolais, prie kurių jos yra prisijungusios, siekiant saugoti žmonių sveikatą ir aplinką nuo neigiamų padarinių, galinčių kilti dėl žmonijos veiklos, kuri turi arba gali turėti įtakos ozono sluoksniui;
- bendradarbiauti sistemingų stebėjimų, tyrimų ir informacijos mainų lygiu, siekiant geriau suprasti ir įvertinti žmonių veiklos poveikį ozono sluoksniui ir ozono sluoksnio būklės kitimo poveikį žmonių sveikatai ir aplinkai;
- imtis reikiamų teisinių ir administracinių priemonių ir bendradarbiauti derinant projektus, kuriant suderintas priemones, kurių tikslas yra kontroliuoti, riboti, mažinti arba visiškai nutraukti ozono sluoksniui žalingą žmonių veiklą.

⁴⁸ JT tolimų oro teršalų pernašų konvencija, <http://www.am.lt/VI/files/0.495123001108388733.htm>

⁴⁹ Vienos konvencija dėl ozono sluoksnio apsaugos// <http://www.am.lt/LSP/files/VIENA-MONREAL.pdf>

Po dvejų metų buvo priimtas Vienos konvencijos Monrealio protokolas dėl ozono sluoksnį ardančių medžiagų, kuris buvo pataisytas ir papildytas 1990 m. Londone vykusiame šalių pasitarime, 1991 m. susitikime Nairobyje, 1992 m. susitikime Kopenhagoje, 1997 m. – Monrealyje, 1999 m. – Pekine.

1980-aisiais, padaugėjus mokslinių įrodymų apie galimą pasaulinį klimato atšilimą, kilo visuomenės susirūpinimas. Iki 1990 m. ne vienoje tarptautinėje konferencijoje buvo priimti nutarimai, raginantys skubiai sudaryti tarptautinę sutartį šiai problemai nagrinėti. Deryboms dėl sutarties rengti JT Generalinė asamblėja 1990 m. sudarė Bendrosios klimato kaitos konvencijos Tarpyvyriausybinių derybų komitetą, kuris parengė Bendrosios klimato kaitos konvencijos projektą ir su ja susijusius dokumentus. Derybų delegatai iš daugiau kaip 150 šalių nuo 1991 m. vasario iki 1992 m. gegužės susitiko 5 posėdžiuose. 1992 m. gegužės 9 d. JT būstinėje Niujorke jie priėmė Jungtinių Tautų bendrąją klimato kaitos konvenciją. Šią konvenciją po Jungtinių Tautų aplinkos ir plėtros konferencijos 1992 m. birželį pasirašė 155 šalys. (1992 m. birželį pasaulio šalių vyriausybių atstovai susirinko į tarptautinę konferenciją Rio de Žaneire.) Ši konferencija pabrėžė, kad veiksminga aplinkos apsauga įmanoma tik tuomet, kai bus pašalinti turtingų ir ekonomiškai neišsivysčiusių šalių prieštaravimai, nes pastarosiose socialinės problemos sprendžiamos neatsižvelgiant į aplinkos kokybę arba gamtai daromą žalą.

Žemės klimato kaita ir šio proceso daromas neigiamas poveikis yra bendra visos žmonijos problema. Visos šalys, ypač besivystančios, įskaitant mažiausiai išsivysčiusias bei mažų salų besivystančias valstybes, susiduria su didėjančia rizika, kad klimato kaita gali turėti katastrofišką poveikį. Todėl skurdui, dirbamos žemės nykimui, vandens bei maisto prieinamumui, sveikatos problemoms pasaulis skiria daugiausia dėmesio. Jungtinių Tautų bendroji klimato kaitos konvencija⁵⁰ yra svarbiausias dokumentas, skirtas visuotinį susirūpinimą keliančiai klimato kaitos problemai. Susitariančios šalys siekia stabilizuoti šiltnamio dujų (CO₂, CH₄, N₂O, chlorflorangliavandenilių) koncentracijas atmosferoje iki tokio lygio, kuris užkirstų kelią pavojingam antropogeniniam kišimuisi į klimato sistemą ir leistų ekosistemoms natūraliai prisitaikyti prie klimato pokyčių, užtikrinti, kad nekiltų pavojus maisto gamybai ir

⁵⁰ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=241643

kad vyktų darni ekonominė plėtra pagal bendrą, tačiau diferencijuotą šalių atsakomybę ir gebėjimus.

1997 m. gruodžio 11 d. buvo pasirašytas Bendrosios klimato kaitos konvencijos Kioto protokolas⁵¹, kuriame susitariančios šalys, siekdamos skatinti darnų vystymąsi ir stengdamosi laikytis nustatytų įsipareigojimų riboti ir mažinti išmetamus teršalus, vykdo energijos taupymo atitinkamuose šalies ūkio sektoriuose, šiltnamio efektą sukeliančių dujų, kurioms Monrealio protokolas netaikomas, absorbentų ir kaupiklių apsaugos ir gerinimo politiką, atsižvelgdamos į savo įsipareigojimus pagal tarptautinius aplinkos susitarimus, skatina tvarios miškininkystės praktiką, naujų ir atsinaujinančių energijos šaltinių, anglies dioksido absorbavimo technologijų, pažangių, ekologiškai saugių technologijų tyrimus, plėtrą ir kt. Ypač pabrėžiamas bendradarbiavimas su kitomis šalimis siekiant stiprinti atskiros ir bendros politikos bei priemonių veiksmingumą. Šalys keičiasi patirtimi ir informacija apie tokią politiką ir priemones bei ieško būdų joms sugriežtinti, padaryti skaidresnes ir veiksmingesnes. Susitariančios šalys, veikdamos atitinkamai per Tarptautinę civilinės aviacijos organizaciją ir Tarptautinę jūrų organizaciją, siekia riboti ir mažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų, kurioms Monrealio protokolas netaikomas, išmetimus iš orlaivių ir jūrų laivų degalų talpyklų.

4.2. Atmosferos ir oro kokybės apsauga Europos Sąjungoje

Europos Sąjungos oro kokybės valdymo politika pradėta kurti tik 1980 m., kai pasirodė pirmosios oro kokybę reglamentuojančios ES direktyvos. Teršalų išmetimų kontrolė siejama su oro kokybės tikslais. Oro kokybės valdymo strategiją valstybėse narėse išsamiai apibūdina Bendroji aplinkos oro kokybės direktyva 1996/62/EB, o konkrečių teršalų reikalavimai reglamentuojami atitinkamomis antrinėmis direktyvomis.

⁵¹ Jungtinių Tautų bendrosios klimato kaitos konvencijos Kioto protokolas // http://www.am.lt/VI/article.php3?article_id=434

Aplinkos atmosferos ir oro kokybės apsaugą reglamentuojantys teisės aktai yra glaudžiai susiję su reikalavimais sveikatos apsaugos, žemės ūkio, transporto, energetikos ir kitomis pramonėmis bei ES politikos sritimis.

ES valstybės narės yra pasirašiusios anksčiau aptartas tarptautines konvencijas ir turi laikytis jose numatytų nuostatų, siekdamos darnaus vystymosi, subalansuotai naudoti gamtos išteklius, vykdyti taršos prevenciją ir valdyti atliekas.

Pagrindiniai ES reikalavimai, keliami aplinkos oro kokybės normoms, stebėsenai, vertinimui ir valdymui, yra nustatyti toliau aptariamuose ES teisės aktuose.

Bendroji aplinkos oro kokybės direktyva (toliau – BAOKD), vadinama pagrindine, nustato bendrą oro kokybės problemų sprendimų politikos struktūrą, tačiau priemonės įgyvendinamos per antrines direktyvas, skirtas konkrečioms teršalams, nustato jų pavojaus slenksčius (t. y. aplinkos oro užterštumo lygis, kurį viršijus net dėl trumpalaikio poveikio kyla pavojus žmonių sveikatai ar aplinkai ir kuriam esant atsakingos institucijos turi imtis skubių priemonių), ribines vertes (t. y. mokslinėmis žiniomis pagrįstas oro užterštumo lygis, nustatytas siekiant išvengti, užkirsti kelią ar sumažinti kenksmingą poveikį žmogaus sveikatai ir aplinkai ir kuris turi būti pasiektas per tam tikrą laiką, o pasiektas neturi būti viršijamas), koncentracijų matavimo kriterijus ir metodus⁵². Daugiausia dėmesio BAOKD skiriama oro kokybei palaikyti ir gerinti, oro taršos poveikiui aplinkai ir žmogui. Ši direktyva nustato pagrindinius oro kokybės valdymo bendros strategijos principus, kuriais valstybėse narėse yra stengiamasi sudaryti ir palaikyti gerą aplinkos kokybę, išvengti ir mažinti pavojingas taršos padarinius.

BAOKD reikalauja, kad valstybės narės įdiegtų oro kokybės vertinimo sistemas, pagrįstas bendra metodika ir kriterijais. Pagal direktyvą turi būti kontroliuojamas 13 rūšių teršalų kiekis aplinkos ore: sieros dioksido, azoto dioksido, kietųjų dalelių (suodžių), suspenduotų kietųjų dalelių, švino, ozono, benzeno (benzolo), anglies monoksido, aromatiinių angliavandenių, kadmio, arseno, nikelio, gyvsidabrio⁵³.

⁵² Bubnienė R., Dudutytė Z., Greimas E. Europos Sąjungos aplinkos apsaugos politika ir jos įgyvendinimas Lietuvoje. Vilnius, 2002.

⁵³ ES Tarybos direktyva 96/62/EB dėl aplinkos oro kokybės vertinimo ir valdymo // <http://www3.lrs.lt/c-bin/eu/preps2>

ES Tarybos direktyva 1999/30/EB dėl sieros ir azoto oksido, azoto oksido, suspenduotų dalelių ir švino ribinių verčių aplinkos ore – nustato sieros dioksido, azoto oksidų, suspenduotų dalelių ir švino ribines ir siektinas užterštumo ribas, pavojaus slenksčius ir leistinus nuokrypius (t. y. procentinė ribinės vertės dalis, kuria leidžiama viršyti šią ribinę vertę normose nustatytais sąlygomis).

ES Parlamento ir Tarybos direktyva 2000/69/EB dėl benzeno ir anglies monoksido ribinių verčių aplinkos ore – nustato anglies monoksido ir benzeno ribines ir siektinas užterštumo vertes, pavojaus slenksčius ir leistinus nuokrypius. Šios abi direktyvos skirtos žmonių sveikatos ir ekosistemų apsaugai, o reikalavimai šioms direktyvoms pagrįsti BAOKD išdėstytais nuostatomis ir reikalavimais.

Direktyvoje 2002/3/EB dėl oro taršos, ozono sluoksnį ardančiomis medžiagomis reikalaujama, kad valstybės narės vykdytų ozono kiekio aplinkos ore stebėseną, teiktų duomenis atsakingoms institucijoms, keistųsi informacija tarpusavyje ir informuotų gyventojus tuomet, kai oro užterštumas ozonu pasiekia ribą, kurią viršijus kyla pavojus žmonių sveikatai. Šioje direktyvoje ir yra nurodomos tos ozono aplinkos ore ribinės vertės.

Direktyva 2001/81/EB dėl tam tikrų išmetamų į atmosferą teršalų nacionalinių limitų reglamentuoja, kad šalys narės vėliausiai iki 2010 m. turi sumažinti metinius kiekius šių išmetamų teršalų: sieros dioksido, azoto oksidų, lakiųjų organinių medžiagų (toliau – LOJ) ir amoniako.

Direktyva 2001/80/EB, papildanti direktyvą 88/609/EEC, reglamentuoja teršalų išmetimą iš daug kuro sudeginančių gamyklų (stacionarių šaltinių). Valstybės narės turi sumažinti išmetamų teršalų, tokių kaip sieros dioksidas, azoto oksidas, dulkės, kiekį iš jau esančių ir numatyti šių teršalų iš naujų gamyklų ribas (teršalų išmetimų kiekis ir jo mažinimas iš didelių kuro gamyklų valstybėse narėse pateiktas 3 priede).

Direktyva 85/203/EEB dėl nustatytų azoto dioksido oro kokybės normų reglamentuoja oro kokybės normas, nustato azoto dioksido ribinę vertę ore, ypač siekiant apsaugoti žmones nuo azoto dioksido poveikio aplinkai. Direktyva netaikoma tais atvejais, kai poveikis būna darbo vietoje ar pastatų viduje.

Atmosferos oro apsaugą **nuo atliekas deginančių gamyklų taršos** reglamentuoja direktyvos 89/429/EEC ir 89/369/EEC. Jose yra nustaty-

ti reikalavimai gamykloms, deginančioms atliekas, deginimo sąlygos, ribinės teršalų vertės. Tačiau pirmiausia turėtų būti perdirbama kuo daugiau atliekų ir taip išvengiama didelio teršalų kiekio jas deginant, taip pat tausojami išteklių, deginamos tik tos, kurių jau neįmanoma perdirbti.

Pavojingų atliekų deginimą reglamentuoja direktyva 94/67/EEC, kurioje reikalavimai tokias atliekas deginančioms gamykloms yra dar griežtesni.

Tarybos direktyva 96/61/EC dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės – labai svarbi kalbant apie taršą iš stacionarių šaltinių⁵⁴. Šios direktyvos tikslas – pasiekti integruotą taršos, kurią sukelia visos išvardytos stacionarių taršos šaltinių taršos formos, prevenciją ir kontrolę. Ji nustato priemones, įskaitant ir atliekų tvarkymo priemones, skirtas atmosferos, vandens ir žemės taršai dėl anksčiau nurodytos veiklos nutraukti, arba, jei tai neįgyvendinama, mažinti taršą siekiant aukšto aplinkos apsaugos lygio.

Teršalų, išmetamų iš mobilių taršos šaltinių, ribinės vertės nustatytos keliuose ES direktyvose. Jos nustato oro apsaugos priemones nuo automobilių išmetamųjų dujų taršos, nuo taršos iš automobilių, varomų varikliais, naudojančiais skirtingą kurą, taip pat priemones, skirtas taršai iš vidaus degimo variklių, naudojamų ne kelių transporto mobiliuose mechanizmuose, mažinti. Šios direktyvos apima ir automobilių techninės apžiūros reikalavimus, šių direktyvų techniniai reikalavimai keliami ir automobilių bei variklių gamintojams.

Viena iš mobilių taršos šaltinių rūšių yra automobilių išmetami teršalai. Daugėjant automobilių valstybėse narėse iškilo poreikis reglamentuoti šiuos taršos kiekius, nes būtent didesniąją dalį, beveik 70 proc., aplinkos oro taršos sudaro automobilių tarša.

Tarybos direktyva 70/220/EEC dėl valstybių narių įstatymų, reglamentuojančių priemones, kurių būtina imtis oro apsaugai nuo motorinių transporto priemonių išmetamųjų teršalų, suderinimo su pataisymais ir papildymais tolesnėse direktyvose nustato aplinkosauginius benzinių, dujinių ir dyzelių variklių reikalavimus: išmetamų teršalų ribines vertes, išmetamas medžiagas.

⁵⁴ Tarybos direktyva 96/61/EC dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės // <http://www.ueanet.com/facts/directive/doc/lituanien/ftxtdirective%20on%20ippc-lt.pdf>

Techninius automobilių su dyzeliniais varikliais **emisijų matavimo metodų reikalavimus** reglamentuoja ES direktyva 72/306/EEC ir direktyvos 97/20 pataisymai. Čia taip pat reikalaujama, kad kiekvienas automobilio variklis būtų pažymėtas sutartiniu ženklu, nurodant išmetamųjų dujų absorbcijos koeficiento reikšmę. Jei šių reikalavimų nesilaikoma, turi būti atsisakoma suteikti ES arba nacionalinį tipo pripažinimo sertifikatą.

Variklių, naudojamų ne kelių transporto mobiliuose priemonėse (mobiliuose kranuose, sniego valymo mechanizmuose, gręžimo įrenginiuose), teršalų ribines vertes nustato direktyva 97/68/EC. Direktyva reikalauja numatyti tokių variklių tipo pripažinimo procedūrą.

Techninės apžiūros procedūros reikalavimai reglamentuojami direktyvoje 96/96/EC. Joje numatyti techninės transporto priemonės būklės administraciniai, techniniai reikalavimai. Atskirai išdėstyti išmetamųjų dujų reikalavimai.

Mažinant oro užterštumą automobilių išmetamosiomis dujomis svarbi kuro kokybė. Todėl labai daug dėmesio skiriama švino ir sieros kiekiui naftos produktuose.

Švino kiekį benzine reglamentuoja direktyva 85/210/EEC, kuria siekiama sumažinti švino junginių kiekį benzino sudėtyje arba gaminti bešvinį benziną, nebloginant benzino kokybės. Leidžiama prekiauti tik tokiu benzinu, kuris atitinka direktyvoje numatytus aplinkosauginius reikalavimus. Taip pat siekiama uždrausti naudoti šviną ne tik gaminant benziną, bet ir kitose pramonės šakose, pvz., gaminant kulkas.

Direktyva 1999/32 dėl sieros kiekio mažinimo tam tikrų rūšių skystame kure reglamentuoja sieros kiekį, kad kuo mažiau sieros dioksido patektų į atmosferą. Direktyvoje nustatyta, kiek įvairių rūšių skystame kure gali būti sieros. Direktyva netaikoma tepalams, esantiems laivų, lėktuvų ar automobilių, kertančių trečiosios šalies ir ES valstybės narės sieną, kuro, skirto perdirbti prieš galutinį deginimą, bakuose. Direktyva draudžia naudoti mazutą, kurio sudėtyje yra daugiau negu 1 proc. sieros, ir dyzeliną, kurio sudėtyje yra daugiau nei 0,2 proc. sieros, o nuo 2008 m. – dyzeliną, kurio sudėtyje yra daugiau nei 0,1 proc. sieros⁵⁵.

Siekis sumažinti LOJ išmetimą iš įrenginių, transporto priemonių ir laivų, kuriuose laikomas benzinai, skirtas cisternoms papildyti ir

⁵⁵ Tarybos direktyva 1999/32 dėl sieros kiekio sumažinimo tam tikrų rūšių skystame kure http://www.lsta.lt/data/sys_dokumentai/1999%2032%20EC.doc

benzinui gabenti iš vieno terminalo į kitą arba iš terminalo į degalinę, reglamentuojamas direktyvoje 94/63/EC dėl išmetamų lakiųjų organinių junginių, susidarantių laikant talpyklose ir gabenant benzina iš terminalų į degalines. Ši direktyva nustato benzino saugojimo, pakrovimo, iškrovimo įrenginių techninius reikalavimus terminaluose, degalinėse. Tačiau ji netaikoma transporto priemonėms pildyti degalinėse.

ES Tarybos direktyva 99/13/EC dėl lakiųjų organinių junginių, susidarantių naudojant organinius tirpiklius tam tikroje veikloje ar tam tikruose įrenginiuose, išmetimo mažinimo reikalauja, kad būtų įgyvendintos priemonės ir procedūros, reikalingos tiesioginio ar netiesioginio LOJ išmetimo į aplinką, ypač orą, poveikio prevencijai ar tokiam poveikiui mažinti. Direktyva reguliuoja daugelį veiklos sričių, tokių kaip spaustuvės, cheminės valyklos, automobilių dažymas, baldų lakavimo veikla, jei tokios veiklos metu tirpiklių naudojimas viršija nustatytas ribas. Veiklos vykdytojai pagal konvenciją turi vykdyti stebėseną ir apie padėtį informuoti atsakingas institucijas.

Miškams nuo rūgščių lietu, kurie susidaro sieros dioksidui susijungus su garais, apsaugoti taikoma keletas ES reglamentų: reglamentas Nr. 1696/87, reglamentas Nr. 2278/99, kuriuose nustatyti miškų būklės stebėsenos, informacijos kaupimo ir keitimosi informacija kriterijai, taršos prevencijos priemonės.

Išteklių švaistymas, neatsinaujinančių žaliavų, tokių kaip nafta, anglis, dujos ir kt., naudojimas yra labai neatsakingas elgesys prieš ateities kartas. Kiekvienas esame atsakingas ne tik už savo kartos problemas. Išeikvoti materialiniai ištekliai, išnaikintos augalų ir gyvūnų rūšys yra nebesugrąžinami. Todėl labai svarbus yra reglamentas Nr. 646/2000 dėl atsinaujinančių energijos šaltinių, kuriame numatyti reikalavimai, jog valstybės narės iki 2015 m. turės gaminti apie 15 proc. visos energijos iš atsinaujinančių, neteršiančių aplinkos natūralių šaltinių: vėjo, saulės, vandens, biokuro. Kalbama ir apie biotepalų, ir biodegalų naudojimą vietoj įprastų naftos, dujų produktų.

4.3. Atmosferos ir oro kokybės apsauga Lietuvoje

Pagrindiniai atmosferos taršos šaltiniai Lietuvoje yra transportas. Jis sudaro apie 65 proc., pramonė – 20–25 proc., energetika – 10–15 proc. oro užterštumo. Dalį teršalų atmosferos pernašos atneša iš kitų šalių. Pagrindiniai taršos šaltiniai yra didžiuosiuose miestuose bei pramonės centruose. Oro priemaišų koncentraciją daugiausia lemia meteorologinės sąlygos.

Aplinkos politiką Lietuvoje vykdo Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Aplinkos ministerija ir kitos kompetentingos institucijos. Už atmosferos ir oro kokybę yra atsakingas Aplinkos ministerijos Aplinkos kokybės departamento Atmosferos skyrius. Šiuo metu naujai įsteigtas Klimato kaitos skyrius.

Pagal Lietuvos aplinkos apsaugos strategiją⁵⁶ atmosferos ir oro apsaugos srityje siekiama:

- mažinti taršą transporto išmetamosiomis dujomis;
- mažinti NO_x, SO₂, CO₂ emisiją iš stacionarių šaltinių;
- mažinti lakių organinių junginių emisiją iš stacionarių šaltinių;
- mažinti ozono sluoksnį ardančių medžiagų naudojimą ir emisiją;
- mažinti taršą kietosiomis dalelėmis;
- mažinti SO₂ ir NO_x pernašas.

Savivaldybės rengia, tvirtina ir įgyvendina aplinkos oro taršos mažinimo programas, kuriose, siekiant apsaugoti žmonių sveikatą ir aplinką esant nepalankioms teršalų išsisklaidymo sąlygoms ar iškilus grėsmei, kad gali būti viršijamos ribinės užterštumo vertės, turi būti numatytos ir ūkinę veiklą ribojančios priemonės. Ūkinės veiklos vykdytojai, statydami naujus objektus arba juos rekonstruodami, planavimo organizatoriai ir planuojamos ūkinės veiklos užsakovai, rengdami ir tvirtindami teritorijų planavimo dokumentus bei planuodami ūkinę veiklą, gamintojai, importuotojai ir prekybininkai privalo užtikrinti, kad būtų laikomasi Aplinkos ministerijos arba savivaldybių reikalavimų dėl aplinkos ir atmosferos oro taršos.

⁵⁶ Lietuvos aplinkos apsaugos strategija // <http://www.am.lt/LSP/files/AA-strategija.doc>

Lietuva derybose stojimo į Europos Sąjungą metu susitarė dėl dviejų pereinamų laikotarpių, susijusių su atmosferos oro taršos kontrole. Tai:

1. Direktyvos 94/63/EC reikalavimai dėl lakiųjų organinių junginių emisijos kontrolės saugant ir paskirstant benzina terminaluose ir degalinėse – iki 2007 m. gruodžio 31 d. Pereinamasis laikotarpis turėjo padėti geriau prisitaikyti prie naujų reikalavimų.

2. Didelių deginimo įrenginių direktyvos reikalavimai – iki 2015 m. gruodžio 31 d. (šio pereinamojo laikotarpio derybų pradžioje nebuvo prašoma, bet jis atsirado Lietuvai pažadėjus uždaryti Ignalinos atominę elektrinę). Nuo 2008 m. ES griežčiau ribos taršą, kurią sukelia didelių deginimo įrenginių (katilinių, elektrinių) emisijos. Pagal tokius reikalavimus Lietuvos elektrinėms būtų taikomi septynis kartus griežtesni sieros dioksido ribojimai deginant mazutą. Lietuva išsiderėjo galimybę šių reikalavimų taikymą trijose didžiausiose elektrinėse (Mažeikių, Kauno ir Elektrėnų) atidėti iki 2015 m. pabaigos.

Pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis oro kokybės apsaugą Lietuvoje, yra LR aplinkos oro apsaugos įstatymas⁵⁷. Į įstatymą perkeliama pagrindiniai ES aplinkos apsaugos oro sektoriaus direktyvų principai ir reikalavimai oro kokybės valdymo ir apsaugos srityse. Jis nustato asmenų teises į švarų orą, pareigas saugoti aplinkos orą nuo taršos, susijusios su žmonių veikla, mažinti jos daromą žalą ir žmonių sveikatai, ir aplinkai. Įstatymas nustato ir priemones, ribojančias aplinkos oro taršą ir mažinančias jos neigiamą poveikį, reglamentuoja visuomeninius santykius aplinkos oro apsaugos ir kontrolės srityse. Tačiau nereglamentuoja radioaktyviosios taršos, taip pat aplinkos oro taršos, galimos dėl gamtos procesų ar dėl teršalų pernašų iš kitų valstybių.

Aplinkos oro monitoringo vykdymą reglamentuoja LR aplinkos monitoringo įstatymas⁵⁸, nustatantis aplinkos monitoringo organizacinę struktūrą, valdymo tvarką ir su tuo susijusią atsakomybę.

Lietuvoje valstybiniu lygiu vykdoma miestų ir foninė oro stebėseną, veikia radiacinio pavojaus ankstyvojo įspėjimo ir radiacinės padėties informavimo sistema. Šiuo metu aplinkos ministro 2007 m. sausio 29 d. įsakymu Nr. D1-62 oro kokybės monitoringą vykdo Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Panevėžio regioniniai aplinkos apsaugos departamen-

⁵⁷ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=90063

⁵⁸ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=

tai, Jūrinių tyrimų centras ir Aplinkos apsaugos agentūra⁵⁹.

Pirmieji sistemingi aplinkos oro užterštumo stebėjimai Lietuvoje pradėti 1967 m. Oro kokybės kontrolės stočių poreikis ir skaičius buvo nustatomas pagal pramonės įmonių išsidėstymą, jų gamybos mastą, transporto intensyvumą, gyventojų tankumą. Kontroliuotinos priemonės buvo parenkamos pagal pramonės specifiką, naudojant išmetimų inventorizacijos duomenis ir skaičiuojant teršalų didžiausios leistinos koncentracijos viršijimo tikimybę ore arba remiantis atitinkamų matavimų rezultatais. Be pagrindinių oro kokybę apibūdinančių priemonių – dulkių, sieros dioksido, azoto dioksido ir anglies monoksido, buvo stebimos ir specifinių teršalų – sulfatų, formaldehido, fenolo, sieros vandenilio, fluoro vandenilio, azoto monoksido, sunkiųjų metalų (Fe, Cu, Ni, Pb, Cr, Zn, V, Mn), benzapireno – koncentracijos. Kiekvienoje oro kokybės kontrolės stotyje buvo matuojami meteorologiniai parametrai (oro temperatūra, atmosferos slėgis, drėgmė, vėjo greitis ir kryptis) ir stebimi atmosferos reiškiniai (lietus, rūkas ir pan.).

Atmosferos oras – labai dinamiška sistema, todėl daugelį parametrų būtina matuoti nenutrūkstamai. Atsižvelgiant į Europos Sąjungos direktyvų reikalavimus ir įgyvendinant Lietuvos valstybinio lokalinio oro taršos monitoringo strategijos uždavinius, 2002 m. miestų oro monitoringo tinklas iš esmės pertvarkytas. Automatinės oro kokybės kontrolės stotys, nepertraukiamai matuojančios teršalų koncentraciją didžiausiuose šalies miestuose ir pramonės centruose, įrengtos taip, kad būtų galima objektyviai įvertinti aplinkos oro kokybę aglomeracijų (tai zona, kurioje yra daugiau nei 250 000 gyventojų arba kurioje dėl gyventojų tankumo (gyventojų skaičiaus kvadratiniam kilometre) būtina vertinti ir valdyti aplinkos oro kokybę)⁶⁰ ir teritorijų, kur sutelkta pramonė, vietose. Matuojamos ne tik oro teršalų koncentracijos, bet ir pagrindiniai meteorologiniai parametrai, o kai kur – ir transporto srauto intensyvumas.

Siekiant optimizuoti aplinkos oro kokybės vertinimą bei valdymą ir įgyvendinant ES direktyvų reikalavimus, remiantis ankstesnių stebėjimų duomenimis bei atsižvelgiant į gyventojų tankumą, Lietuvos teritorijoje išskirtos Vilniaus ir Kauno miestų aglomeracijos bei zona, kuriai priskirta kita šalies teritorija.

⁵⁹ <http://aaa.am.lt/VI/files/0.576146001174656786.doc>

⁶⁰ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=90063

Foninio oro monitoringo sistemos uždavinys – nustatyti bendrą Lietuvos oro baseino užterštumo lygį ir jo pokyčius. Čia įvertinama oro tarša ne tik iš mūsų šalies stacionarių ir mobilių šaltinių, bet ir kokia dalis teršalų atnešama iš kitų Europos regionų. Foninio oro monitoringo tinklas apima oro kokybės stebėjimų stotis, esančias atokiau nuo pramonės centrų ir įmonių tam, kad atspindėtų foninį oro užterštumą ir jo poveikį ekosistemoms.

Radiacinio pavojaus ankstyvojo įspėjimo ir informavimo apie radiacijos padėtį sistema skirta operatyviai informuoti apie esamą radiacijos pavojų ir radioaktyviųjų medžiagų plitimą bei įvertinti apšvitos dozę.

Pagal JT bendrąją klimato kaitos konvenciją Lietuva įsipareigojo iki 2012 m. sumažinti šiltnamio efektą sukeliančių dujų išmetimus 8 proc., palyginti su 1990 m. Nors pastaraisiais metais Lietuvoje, įgyvendinant ES reikalavimus, ir sumažėjo aplinkos oro tarša iš kai kurių stacionarių šaltinių, bet problemų vis tiek dar yra nemažai. Tai lemia po nepriklausomybės atkūrimo pradėjusi atsigausti pramonė, padidėjęs autotransporto priemonių srautas. Palyginti su 2001 m., bendras emisijų kiekis iš stacionarių šaltinių 2005 m. padidėjo daugiau kaip 50 tūkst. tonų (labiausiai didėjo 2004–2005 m.). Kad įgyvendintų įsipareigojimus, Lietuvai reiks nemažai lėšų, kurių ji tikisi gauti iš ES fondų. Tačiau, norint tinkamai pasirengti prisitaikyti prie naujų reikalavimų, reikia ne tik lėšų, laiko, bet ir kvalifikuotų specialistų, kurie galėtų parengti atitinkamus įgyvendinimo projektus.

ES aplinkos atmosferos ir oro apsaugą reglamentuojantys teisės aktai yra perkelti į LR teisės aktus, kurių svarbiausi yra šie⁶¹:

- LR aplinkos ministro 2001 m. gruodžio 12 d. įsakymas Nr. 596 „Dėl aplinkos oro kokybės vertinimo“;
- LR aplinkos apsaugos ministerijos 2001 m. rugsėjo 28 d. įsakymas Nr. 486 „Dėl išmetamų teršalų iš kurų deginančių įrenginių normų LAND 43-2001 nustatymo“;
- ES LOJ emisijos ribojimo direktyva 1999/13 yra perkelta į nacionalinę teisę aplinkos ministro 2002 m. gruodžio 5 d. įsakymu Nr. 620 „Dėl Lakiųjų organinių junginių, susidarančių naudojant tirpiklius tam tikrų veiklos rūšių įrenginiuose, emisijos ribojimo tvarkos patvirtinimo“;

⁶¹ Teisės aktus galima rasti Aplinkos ministerijos tinklalapyje adresu: www.am.lt

- LR aplinkos ministro 2003 m. birželio 25 d. įsakymas Nr. 318 „Dėl Lakiųjų organinių junginių, susidaranciu naudojant tirpiklius tam tikrų veiklos rūšių įrenginiuose, emisijos ribojimo tvarkos patvirtinimo pakeitimo“;
- LR aplinkos ir sveikatos apsaugos ministrų 2000 m. spalio 30 d. įsakymas Nr. 470/581 „Dėl zonų ir aglomeracijų aplinkos oro kokybei vertinti ir valdyti, sąrašo patvirtinimo“. Pagal šį įstatymą aglomeracijos yra Vilniaus miesto aglomeracija, Kauno miesto aglomeracija bei kita Lietuvos dalis kaip viena aglomeracija;
- LR aplinkos ir sveikatos apsaugos ministrų 2000 m. spalio 30 d. įsakymas Nr. 470/582 „Dėl teršalų, kurių kiekis ore vertinamas, sąrašo patvirtinimo ir ribinių aplinkos oro užterštumo verčių nustatymo“;
- LR aplinkos ir sveikatos apsaugos ministrų 2001 m. gruodžio 11 d. įsakymas Nr. 591/640 „Dėl aplinkos oro užterštumo normų nustatymo“. Lietuva, kaip ir kitos ES valstybės narės, įsipareigoja sumažinti dujų, sukeliančių ozono sluoksnio nykimą, šiltnamio efekto susidarymą, rūgščius lietus, emisijas;
- LR aplinkos, ūkio ir susisiekimo ministrų 2001 m. rugpjūčio 31 d. įsakymas Nr. 438/268/266 „Dėl kuro ir degalų kokybės aplinkosauginių rodiklių patvirtinimo“;
- LR aplinkos ministro 2004 m. balandžio 26 d. įsakymas dėl LAND 50-2004 „Ozono sluoksnį ardančių medžiagų tvarkymo reikalavimų“;

Kadangi atmosferos ir oro kokybės apsauga yra integrali kitų aplinkos apsaugos sričių dalis, todėl kai kurios ES oro ir atmosferos kokybės apsaugą reglamentuojančios nuostatos yra perkeltos ir į kitų aplinkos sričių, tokių kaip atliekų tvarkymas, išteklių naudojimas ir apsauga, ir kitų sričių nacionalinius teisės aktus. Kai pagrindinės atmosferos ir oro kokybės apsaugą reglamentuojančios ES teisinės nuostatos yra perkeltos į nacionalinę teisę, svarbiausias uždavinys šiuo metu yra tuos reikalavimus įgyvendinti, veiksmingai panaudoti iš ES fondų gaunamas lėšas.

Klausimai

1. *Kokios yra pagrindinės atmosferos taršos problemos?*
2. *Ką žinote apie oro taršos poveikį žmonių sveikatai?*
3. *Kokios problemos nagrinėjamos Tolimųjų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencijoje?*
4. *Ką žinote apie Jungtinių Tautų bendrąją klimato kaitos konvenciją ir Kioto protokolą?*
5. *Kokie yra pagrindiniai Europos Sąjungos teisės aktai, reglamentuojantys atmosferos apsaugą nuo taršos?*
6. *Kokios Lietuvos institucijos atsakingos už atmosferos taršos mažinimą?*
7. *Kiek ir kokių pereinamųjų laikotarpių Lietuvai buvo suteikta derybose su Europos Sąjunga?*
8. *Kokie yra pagrindiniai Lietuvos teisės aktai atmosferos apsaugos srityje?*
9. *Kokie yra pagrindiniai atmosferos teršėjai Lietuvoje?*
10. *Kokios valstybinės institucijos vykdo oro kokybės monitoringą Lietuvoje?*

Literatūra

1. 2005 m. aplinkos politikos apžvalga. Komisijos komunikatas Europos Tarybai ir Parlamentui. Briuselis, 2006.
2. Aplinkos būklė 2008. Vilnius, 2009.
3. Aplinkos politika ir valdymas. Vilnius, 2008.
4. Biokuro naudotojo žinynas. Vilnius, 2007.
5. Bubnienė R., Dudutytė Z., Greimas E. ir kt. Europos Sąjungos aplinkos apsaugos politika ir jos įgyvendinimas Lietuvoje. Vilnius, 2002.
6. Čiegis R. Tolydi plėtra ir aplinka: ekonominis požiūris. Vilnius, 2002.
7. Globali aplinkos kaita. Vilnius, 2007.
8. Jankevičius K., Stasinas J. Aplinkos oro apsauga // Lietuvos aplinkosaugos raida. Vilnius, 2000.
9. Lietuvos ekologinis tvarumas istoriniame kontekste. Vilnius, 1999.
10. Nacionalinė darnaus vystymosi strategija. Vilnius, 2003.
11. Weale A., Pridham G., Cini M. Environmental Governance in Europe, Oxford, 2003.
12. Wiedlich W. Šiltnamio efektas, ozono skylės ir aplinkos politika. Kaunas, 1999.

5. ATLIEKŲ TVARKYMO POLITIKA IR VALDYMAS

Atliekos yra neišvengiama žmogaus ūkinės veiklos pasekmė. Vystantis civilizacijai, gamybai, atliekų daugėjo, kartu didėjo ir jų pakartotinio panaudojimo, perdirbimo ar galutinio sunaikinimo problemos. Pigi ir prieinama plataus vartojimo produkcija, pažangi gamtinių išteklių gavyba ir perdirbimas kuria vis naujas atliekų rūšis. Netvarkomos jos labai kenkia žmogui ir visai jį supančiai aplinkai. Tad atliekų tvarkymas tapo viena iš prioritetinių aplinkos apsaugos sričių, reglamentuojamų tarptautiniu mastu.

Atliekų kiekis parodo visuomenės vartojimo ir pragyvenimo lygį, nors ekologiškai mąstanti ir besitvarkanti bendruomenė turėtų pagaminti vis mažiau atliekų, o susidariusias stengtis kaip įmanoma efektyviau utilizuoti. Nors auganti ekonomika užtikrina turtingesnį gyvenimą, tačiau tai glaudžiai susiję su vis didėjančiu gamtos išteklių (atsinaujinančių ir neatsinaujinančių) naudojimu ir atliekų kiekiu.

Šiuolaikiniu supratimu atliekos – tai bet kokios medžiagos ar daiktai, kurių atliekų turėtojas nori atsikratyti, atsikrato arba privalo atsikratyti pagal galiojančius teisės aktus. Iš tiesų tai nėra visai tiksli samprata, ją reikia teisiškai patikslinti, nes bendru atveju pagal agregatinę būklę atliekos gali būti kietos, skystos ir dujinės. Bendrojoje aplinkos apsaugos sistemoje atliekų tvarkymo sektoriui priskiriamos ir atliekomis vadinamos tik kietos ir skystos atliekos, išskyrus nuotekas. Nuotekos, atmosferos ir oro teršalai (atliekos), radioaktyviosios ir kitos specifinės atliekos tvarkomos pagal atitinkamų sričių reikalavimus. Tad šiuo nagrinėjamuoju atveju kalbama apie gamybos, komunalinių, žemės ūkio, mineralinių žaliavų gavybos bei statybos ir griovimo atliekų grupes.

Pagal poveikį aplinkai ir žmonių sveikatai atliekos skirstomos į paprastas ir pavojingas. Atliekos priskiriamos pavojingoms pagal tam tikras nustatytas atliekų pavojingumą lemiančias savybes (sprogumą,

degumą, toksiškumą ir kt.) bei pavojingumo kriterijus. Joms tvarkyti keliami daug griežtesni reikalavimai.

5.1. Atliekų tvarkymo politika

Atliekos kiekybiškai yra didžiausia aplinkos problema ES. Europos Komisija 1989 m. paskelbė pranešimą, kuriame numatytos šios programos: atliekų prevencijos, perdirbimo ir pakartotinio naudojimo, surinkimo ir transportavimo, šalinimo ir neutralizavimo.

Netvarios atliekų susidarymo tendencijos ir atliekų politikos klausimai kelia susirūpinimą, nes iš atliekų susidarymo galima spręsti, ar aplinkosaugos požiūriu ištekliai naudojami veiksmingai. Be to, emisija į orą, vandenį ir dirvožemį, triukšmas ir kiti dėl atliekų tvarkymo atsirandantys pažeidimai prisideda prie aplinkos problemų ir lemia ekonomikos sąnaudas.

Kaip sakoma 2005 m. gruodžio 21 d. Europos Komisijos teminėje atliekų prevencijos ir perdirbimo strategijoje, pastaruoju metu ES komunalinės atliekos šalinamos sąvartynuose (49 proc.), deginamos (18 proc.), perdirbamos ir iš jų gaminamas kompostas (33 proc.). Naujosiose valstybėse narėse, kurios dėjo daug pastangų ir daug investavo, siekdamos suderinti nacionalinius teisės aktus su ES, padėtis sparčiai kinta, tačiau vis dar daugiausia atliekų išvežama į sąvartynus. Yra nemažai skirtumų tarp valstybių narių – tų, kurios perdirba mažiausiai atliekų (90 proc. sąvartynai, 10 proc. perdirbimas ir energijos gamyba), ir tų, kurios labiau tausoja aplinką (10 proc. sąvartynai, 25 proc. energijos gamyba ir 65 proc. perdirbimas)⁶².

Bendras atliekų tvarkymo politikos tikslas yra kiek įmanoma labiau sumažinti atliekų poveikį aplinkai. Ši politika siekia pirmiausia mažinti atliekų kaupimąsi, skatinti atliekų perdirbimą bei antrinį panaudojimą ir tik kaip galutinę priemonę – saugų atliekų laidojimą.

Europos Sąjungos atliekų tvarkymo politika apibrėžta Bendrijos atliekų tvarkymo strategijoje. Politikos įgyvendinimą reglamentuoja ES teisės aktai. Bendrosios ES atliekų tvarkymo politikos principai nu-

⁶² <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=-COM:2005:-0666:-FIN:LT:HTM>

statyti Bendrojoje atliekų direktyvoje 75/442/EEB⁶³, ją papildančioje Pavojingų atliekų direktyvoje 91/689 EEB⁶⁴ bei Atliekų vežimo reglamente Nr. 259/93⁶⁵. 2006 m. balandžio 5 d. direktyva 75/442/EEB buvo kodifikuota nauja Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/12/EB⁶⁶.

Šiuos pagrindinius įstatymus papildė dvi antrinių direktyvų grupės. Viena teisės aktų grupė nustato teisinius atliekų šalinimo įrenginių, pvz., deginimo įrenginių ir sąvartynų, reikalavimus. Kita grupė susijusi su specifiniais atliekų, pvz., naudotos alyvos, pakuočių, baterijų, srautais. Visiems šiems teisės aktams taikomas reglamentas dėl atliekų vežimo.

Be šių pagrindinių ES teisės aktų, nustatytus atliekų tvarkymo reikalavimus detalizuoja ir patikslina daugelis kitų direktyvų bei Komisijos sprendimų, reguliuojančių specifinių atliekų srautų tvarkymą bei atliekų tvarkymo įrenginių veiklą. Jie bus apžvelgiami vėliau.

ES atliekų tvarkymo politika atnaujinta 1996 m. Komunikate dėl Bendrijos atliekų tvarkymo strategijos peržiūros. Komunikatas patvirtina 1989 m. Bendrijos atliekų tvarkymo strategijoje nustatytą „principų hierarchiją“, t. y. atliekų susidarymo prevencija yra svarbiausias prioritetas, po jo eina atliekų naudojimas ir galiausiai – saugus atliekų šalinimas. Svarbus vaidmuo atliekų tvarkymo sistemoje tenka atliekų tvarkymui jų susidarymo vietoje – rūšiavimui, saugojimui, galimam antriniam panaudojimui. Išrūšiuotos arba apdorotos atliekos gali būti naudojamos pakartotinai, perdirbamos biologiniais, fizikiniais ar cheminiais būdais arba naudojamos energijai gauti tiesiogiai sudeginant arba išgaunant biodujas. Atliekos, kurių neįmanoma išvengti, turi būti naudojamos pakartotinai, perdirbamos arba naudojamos energijai gauti. Ir tik tos atliekos, kurių neįmanoma panaudoti, gali būti šalinamos arba deponuojamos sąvartynuose, kurie gali būti degių biodujų (metano) šaltinis. Vidutinės trukmės strategijos tikslas – užtikrinti, kad į sąvartynus

⁶³ <http://www3.lrs.lt/c-bin/eu/getfmt?C1=e&C2=3623>

⁶⁴ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991L0689:LT:HTML>

⁶⁵ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31993R0259:LT:HTML>

⁶⁶ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006L0012:LT:HTML>

būtų priimamos tik netinkamos naudoti atliekos ir inertinės atliekos. Kadangi sąvartynai taip pat yra oro, dirvožemio bei gruntinių ir požeminių vandenių taršos šaltinis, būtina juos įrengiant užtikrinti geras užterštų sąvartyno nuotekų surinkimo bei valymo sistemas, uždarytų sąvartynų biodujas panaudoti energijai gauti. Dideli ir turintys geros kokybės dujų surinktuvus sąvartynai biodujas išskiria iki 50 metų.

Europos Sąjungos atliekų tvarkymas grindžiamas šiais penkiais pagrindiniais principais:

- *Atliekų prevencijos principas arba atliekų tvarkymo hierarchija.* Kiekvienos atliekų tvarkymo strategijos tikslas pirmiausia turi būti nukreiptas į atliekų susidarymo ir pavojingumo mažinimą, t. y. į atliekų prevenciją. Jei susidarančių atliekų daugiau sumažinti neįmanoma, atliekos turi būti naudojamos pakartotinai, perdirbamos arba naudojamos kaip energijos šaltinis. Tik tos atliekos, kurių negalima vėl panaudoti arba perdirbti, gali būti šalinamos sąvartynuose arba deginamos negaunant energijos.
- *Atliekų tvarkymo įrenginių pakankamumo principas* Bendrijos mastu ar, jeigu tai įmanoma, kiekvienoje šalyje narėje. Šalys narės, jei reikia, bendradarbiaudamos su kitomis šalimis, turi sukurti integruotą ir pakankamą atliekų šalinimo įrenginių tinklą, tenkinantį ir šalies, ir Bendrijos poreikius.
- *Geriausių prieinamų gamybos būdų taikymo principas.* Atliekų tvarkymo įrenginiai turi būti pastatyti ir eksploatuojami taip, kad bet kokia aplinkos tarša būtų kiek įmanoma sumažinta, o patys įrenginiai dirbtų ekonomiškai efektyviai.
- *Artimumo principas.* Atliekos turi būti apdorojamos ar šalinamos kiek galima arčiau jų susidarymo vietos.
- *Gamintojo atsakomybė arba principas „teršėjas moka“.* Ūkio subjektai, ypač gaminantys produkciją, kuri pasibaigus naudojimo terminui tampa atliekomis, turi prisiimti atsakomybę už visą jų gaminių gyvavimo ciklą ir šių gaminių atliekų tvarkymą. Be to, Bendrijos teritorijoje susidariusios atliekos neturėtų būti šalinamos kitur, o šalinimo išlaidas turi padengti atliekų gamintojai.

Siekiant įgyvendinti šiuos bendruosius principus nustatomi konkretūs tikslai ir priemonės jiems pasiekti:

1. Bendras atliekų apibrėžimas visose šalyse narėse. Bendrojoje atliekų direktyvoje atliekos apibrėžiamos kaip „bet kurios medžiagos ir daiktai, kuriuos turėtojas šalina, nori pašalinti ar privalo pašalinti ir kurie priklauso atliekų kategorijoms, išvardytoms I šios direktyvos priede“. Šis apibrėžimas privalomas visoms šalims narėms ir taikomas visoms atliekoms, nesvarbu, ar jos bus perdirbamos, ar šalinamos. 1994 m. Europos Komisijos 94/3 EEB sprendimu buvo paskelbtas I priedo kategorijoms priklausančių atliekų sąrašas, žinomas kaip Europos atliekų katalogas. Pažymėtina, kad tam tikros medžiagos įtraukimas į sąrašą nebūtinai reiškia, kad ta medžiaga bet kur ir bet kada yra atlieka – tokia medžiaga priskiriama atliekoms tik tada, jei ji atitinka Bendrojoje direktyvoje teikiamą atliekų apibrėžimą. Atliekų sąrašus patvirtinančiuose Europos Komisijos ir Tarybos sprendimuose nurodoma, kad atliekų sąrašai turi būti periodiškai peržiūrimi ir papildomi. 2000 m. paskelbtas Komisijos 2000/532/EB sprendimas, pateikiantis pataisytą bendrą atliekų sąrašą, kuriame išskirtos pavojingos atliekos.

2. Ekologiškai švaresnių gaminių tiekimo skatinimas. Skatinant kurti, gaminti ir vartoti ekologiškai švaresnius gaminius galima sumažinti gaminių poveikį aplinkai per visą jų gyvavimo ciklą. Taip galima sumažinti gamtos išteklių naudojimą bei gamybos procese susidarantį išmetamų teršalų kiekius. Šio tikslo siekiama dviem metodais – **gaminio gyvavimo ciklo vertinimo ir aplinkosauginio ženklinimo**. Vertinant gaminį pagal jo tinkamumo naudoti ciklą tiriamas bendras žaliavų sunaudojimas ir aplinkos tarša kenksmingomis medžiagomis gamybos, prekybos, vartojimo ir susidariusių atliekų tvarkymo metu. Tiriant surenkama informacija, kuria remdamiesi gamintojai gali planuoti ir kurti švaresnius gaminius. Aplinkosauginis ženklinimas suteikia informacijos vartotojui apie veiksmingą energijos ir žaliavų naudojimą per visą gaminio gyvavimo ciklą. Vartotojas gali rinktis ir pirkti aplinkos apsaugos atžvilgiu *švaresnį* gaminį ir taip daryti įtaką gamintojams.

3. Ekonominių svertų naudojimo skatinimas. Ekonominiais svertais veikiant rinkos mechanizmus siekiama skatinti aplinkos apsaugą. Galimos įvairios ekonominės priemonės, pvz., mokesčiai už atliekų susidarymą, vežimą ir šalinimą, apyvartiniai atliekų susidarymo leidimai, užstatai už gėrimų pakuotes ir kt.

4. Tarptautinio atliekų vežimo reguliavimas. Siekiant užtikrinti reikiamą atliekų tvarkymo įrenginių kiekį bei įgyvendinti artimumo

principą, reglamentuojamas tarptautinis atliekų vežimas ir Europos Sąjungos šalyse, ir už jos ES ribų. Taikomos griežtos Atliekų importo, eksporto ir tranzito per ES šalis kontrolės ir priežiūros procedūros.

5. Vidaus rinkos aplinkosauginė politika. Atliekų tvarkymą reguliuojančiais Bendrijos teisės aktais siekiama subalansuoti aplinkos apsaugą ir reguliavimo lygį, užtikrinti sklandų vidaus rinkos funkcionavimą. Tokia politika turi garantuoti Bendrijoje veikiantiems ūkio subjektams vienodas atliekų tvarkymo sąlygas ir taisykles, kartu teisėtą kiekvienos šalies narės norą apibrėžti ir įgyvendinti savo valstybėje nacionalinę atliekų tvarkymo politiką. Tai ypač akivaizdu tarptautinio atliekų pervežimo srityje, nes atliekų eksportas ir importas gali turėti didelę įtaką kiekvienos šalies narės atliekų tvarkymo sistemoms. Vadovaujantis *artimumo principu*, ES teisės aktuose reikalaujama, kad atliekos būtų siunčiamos į artimiausius atliekų šalinimo įrenginius, o šalinimos atliekos gali būti eksportuojamos tik tada, kai šalyje jas sutvarkyti nėra galimybių.

5.2. Atliekų tvarkymo teisės aktų sistema

ES atliekų tvarkymo politika įgyvendinama per teisės aktus – direktyvas, reglamentus ir sprendimus. Europos Sąjungos atliekų tvarkymo apibendrintą teisės aktų sistemą sudaro keturios grupės (1 schema):

I grupė

Bendrosios direktyvos:

Bendroji atliekų direktyva 75/442/EEB
Pavojingų atliekų direktyva 91/689/EEB

II grupė

Atliekų srautai

Pakuočių ir pakuočių atliekų direktyva 94/62/EB
Naudotų alyvų direktyva 75/439/EEB
Titano dioksido atliekų direktyva 78/1786/EEB
PCB ir PCT direktyva 96/59/EB
Baterijų ir akumuliatorių direktyva 91/157/EEB

Nuotekų dumblo direktyva 86/278/EEB
Eksploatuoti netinkamų transporto priemonių direktyva 2000/53/EB
Direktyva 2002/96/EB dėl elektros ir elektroninės įrangos atliekų

III grupė

Atliekų tvarkymo įrenginiai
Atliekų sąvartynų direktyva 99/31/EB
Komunalinių atliekų deginimo direktyva 89/369/EEB
Pavojingų atliekų deginimo direktyva 94/67/EB
Laivuose susidariusių atliekų priėmimo direktyva 2000/59/EB
Taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (TIPK) direktyva 96/61/EB
Direktyvos dėl oro ir vandens apsaugos

IV grupė

Reglamentas dėl atliekų importo, eksporto ir tranzito Nr. 259/93

1 schema. Europos Sąjungos atliekų sektoriaus teisės aktų sistemos struktūra

Pagal Europos Sąjungos atliekų tvarkymo politikos nuostatas tarpusavyje susijusios antra, trečia ir ketvirta teisės aktų grupės yra susijusios tiesiogiai su pirmąja dėl siektinų atliekų tvarkymo politikos įgyvendinimo tikslų.

Pagrindiniai ES atliekų tvarkymo reikalavimai ES šalims narėms ir jų institucijoms siekiant suvienodinti atliekų tvarkymo reikalavimus valstybėse narėse pateikti Bendrojoje atliekų direktyvoje 75/442/EB ir vėlesniuose papildymuose. Direktyva netaikoma: dujų išmetimams į atmosferą; radioaktyvioms atliekoms; atliekoms, susidarantiems žvalgant, išgaunant, tvarkant ir saugant mineralinius išteklius, ir atliekoms iš veikiančių karjerų; kritusiems gyvuliams ir tokioms žemės ūkio atliekoms kaip srutos ir kitos natūraliai nepavojingos medžiagos, naudojamos žemės ūkyje; nuotekoms, išskyrus skystas atliekas; netinkamoms naudoti sprogstamosioms medžiagoms.

Pavojingų atliekų direktyva 91/689/EEC detalizuoja ir sugriežtina kai kuriuos Bendrosios atliekų direktyvos reikalavimus pavojingoms atliekoms. Atliekos laikomos pavojingomis, kai jos atitinka atliekų są-

rašė 2000/532/EB⁶⁷ nurodytas pavojingų atliekų kategorijas. Būtina pavojingų atliekų apskaita, maišyti pavojingas atliekas su nepavojingomis draudžiama, prieš vežant jas reikia supakuoti ir paženklinti, taip pat reikalingas lydraštis.

Šias dvi bendrąsias direktyvas papildoma antra ir trečia direktyvų grupės, kurias santykinai galima vadinti konkrečius atliekų srautus reguliuojančiomis direktyvomis ir atliekų tvarkymo įrenginių reglamentuojančiomis direktyvomis. ES atliekų sektoriaus teisės aktų sistema užbaigia reglamentas dėl atliekų importo, eksporto ir tranzito, kuris išsamiai apibrėžia atliekų importo, eksporto ir tranzito reikalavimus ir procedūras, atitinkančias Bazelio konvenciją. Reglamentas netaikomas atliekų siuntoms valstybės narės viduje. Reglamentas dėl atliekų vežimo nustato pranešimų apie visas atliekų siuntas per valstybių sienas teikimo sistemą ir sutikimo priimti atliekas procedūras – tai priklauso nuo siuntos tipo ir atliekų pristatymo vietos. Siunčiančios ir priimančios šalies atsakingos institucijos atsako už tai, kad atliekos būtų šalinamos arba panaudojamos nekenksmingu aplinkai būdu. Ten taip pat nustatyta atsakomybė už reglamento pažeidimus.

Atliekų sąvartynų direktyvos 1999/31/EB⁶⁸ tikslas – numatyti priemones ir tvarką, padedančias užkirsti kelią arba kuo labiau sumažinti neigiamą sąvartynų poveikį aplinkai ir jų keliamą pavojų žmonėms, kylantį šalinant atliekas sąvartyne ir vėliau per visą sąvartyno veikimo laiką. Direktyvoje nustatyti sąvartynų įrengimo reikalavimai ir atliekų priėmimo kriterijai. Pagal direktyvą visi sąvartynai skirstomi į pavojingų atliekų, nepavojingų atliekų ir inertinių atliekų sąvartynus. Atsižvelgiant į sąvartyno klasę nustatyti atitinkami reikalavimai jiems įrengti ir tvarkyti, nepriimtinių ir priimtinių į sąvartynus atliekų kriterijai.

Direktyvoje siūloma sumažinti į sąvartynus patenkančių biodegraduojančių komunalinių atliekų kiekį (2002 m. – iki 75 proc., 2005 m. – 50 proc., 2010 m. – 25 proc.), palyginti su 1993 m. į sąvartynus atvežtų biodegraduojančių atliekų kiekiu. Metanas iš visų naujų ir esamų sąvartynų turi būti surenkamas ir panaudojamas arba sudeginamas. Prieš išvežant atliekas į sąvartyną, reikalaujama jas preliminariai apdoroti (rūšiuoti, kompostuoti, deginti ir t. t.). Praktikos laikyti komunalini-

⁶⁷ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31993R0259:LT:HTML>

⁶⁸ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/consleg/1999/L/01999L0031-20031120-lt.pdf>

nes ir pavojingas atliekas sąvartynuose pamažu turėtų būti atsisakyta. Numatytas mokestis už atliekų išvežimą į sąvartynus.

2000 m. priimta direktyva 2000/76/EB⁶⁹ dėl atliekų deginimo (laipsniškai pakeitė direktyvas 89/369/EEB ir 89/429/EEB dėl komunalinių atliekų deginimo ir direktyvą 89/429/EB dėl pavojingų atliekų deginimo. (Šioje direktyvoje nustatyti teršalų išmetimų ribiniai dydžiai ir kiti reikalavimai visiems atliekų deginimo įrenginiams, turintiems leidimus, anglies monoksido ir organinių junginių koncentracijų deginimo dujose ribas, apibrėžti mėginių ėmimo ir analizės standartai bei metodikos, nustatyti saugos priemonių bei visuomenės informavimo reikalavimai.)

Laivuose susidariusių atliekų priėmimo uostuose direktyva 2000/59/EB⁷⁰ reikalauja, kad šalys narės įrengtų uostuose atliekų priėmimo iš laivų įrenginius. Uostai turi turėti atliekų priėmimo ir tvarkymo planus, prieš išplaukdami iš Bendrijos šalių uostų laivai privalo palikti atliekas uostų atliekų priėmimo įrenginiuose. Tokie įrenginiai privalo laikytis oro ir vandens taršą reguliuojančių direktyvų reikalavimų. Atliekų surinkimo ir tvarkymo išlaidos turi būti padengiamos iš laivų mokesčio.

Pakuočių ir pakuočių atliekų direktyva 94/62/EB⁷¹ ir iš dalies ją keičianti direktyva 2004/12/EB reikalauja, kad valstybės narės sukurtų panaudotų pakuočių grąžinimo ir (ar) surinkimo ir pakavimo atliekų kartotinio naudojimo bei naudojimo sistemas, kurias reglamentuoja panaudotų pakuočių grąžinimo, surinkimo ir naudojimo, ženklinimo ir identifikavimo bei informacinės sistemos. Direktyvoje taip pat nustatytos pakuotėse leistinos sunkiųjų metalų koncentracijos ribos. Pakuotės turi atitikti tam tikrus esminius reikalavimus – jų svoris ir tūris turi būti mažinami, jos turi būti gaminamos taip, kad būtų galima naudoti kartotinai arba kitais būdais. Direktyvoje nurodoma pakuočių identifikavimo sistema, antrame priede – pakuotės sudėties ir tinkamumo naudoti arba pakartotinai naudoti ir perdirbti esminiai reikalavimai, trečiame – duo-

⁶⁹ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:332:0091:01:LT:HTML>

⁷⁰ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0059:LT:HTML>

⁷¹ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31994L0062:LT:HTML>

menys, kuriuos valstybės privalo įtraukti į savo pakuočių ir pakuočių atliekų duomenų bazes pagal keturias lenteles.

Direktyva 75/439/EEB⁷² dėl naudotų alyvų šalinimo, vėliau pakeista ir papildyta direktyva 87/101/EEB, reikalauja, kad valstybės narės užtikrintų saugų naudotų alyvų surinkimą ir šalinimą. Prioritetas teikiamas naudotų alyvų regeneravimui, jų deginimui direktyvoje nustatytais sąlygomis ir galiausiai jų kontroliuojamam laikymui sandėliuose bei šalinimui. Direktyva draudžia naudotas alyvas išleisti į vandens telkinius ar drenažo sistemas, šalinti ar išpilti ant dirvos ir taip sukelti dirvožemio užteršimo pavojų, nekontroliuojamai šalinti alyvų perdirbimo atliekas, naudotų alyvų perdirbimą, galintį sukelti oro taršą, viršijančią įstatymų nustatytas ribas. Naudotas alyvas šalinančios įmonės privalo gauti leidimus, o naudotas alyvas renkančios įmonės privalo būti registruojamos ir atitinkamai kontroliuojamos. Valstybėms narėms leidžiama kompensuoti naudotų alyvų surinkimo ir šalinimo metu įmonių patirtus nuostolius pagal principą „teršėjas moka“, nepažeisti konkurencijos sąlygų ir nesudaryti prekybos naudotų alyvų produktais kliūčių. Šalys įpareigojamos kas trejus metus parengti ataskaitas apie panaudotų alyvų šalinimo padėtį ir pateikti Komisijai.

PCB ir PCT⁷³ šalinimo direktyva 96/59/EB⁷⁴, panaikinusi anksčiau direktyvą 76/403/EB, nustatė griežtesnę kontrolę, kurios tikslas – iki 2010 m. pabaigos padaryti visiškai nekenksmingas PCB ir PCT. Direktyvoje apibrėžtos kenksmingumo šalinimo sąlygos, nurodyta PCB ir PCT tvarkymo planavimo būtinybė. Valstybės narės privalo per trejus metus sudaryti inventorizuotų įrenginių ir juose esančių PCB ir šalinimo planus. Priede nurodoma, kaip turi būti ženklinamos nebekeksmingos įrangos. PCB ir PCT šalinimą taip pat reglamentuoja direktyva 76/769/EEB dėl pavojingų medžiagų prekybos ir naudojimo.

Baterijų ir akumuliatorių direktyva 91/157/EEB⁷⁵ taikoma tik baterijoms ir akumuliatoriams, kuriuose yra tam tikrų pavojingų medžiagų,

⁷² <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31975L0439:LT:HTML>

⁷³ Polichlorintų bifeniilų ir polichlorintų terfenilų

⁷⁴ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31996L0059:LT:HTML>

⁷⁵ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991L0157:LT:HTML>

ja siekiama sumažinti naudotų baterijų ir akumuliatorių keliamos taršos lygį, joje nustatyti apribojimai gyvsidabrio, kadmio ir švino kiekiams juose, reikalaujama išseikvotas baterijas ir akumulatorius surinkti atskirai nuo kitų atliekų, tinkamai paženklinti. Valstybės narės turi parengti baterijų ir akumuliatorių tvarkymo programas. Direktyva nuo 1992 m. draudžia prekiauti visomis šarminėmis mangano baterijomis, kuriose gyvsidabris sudaro daugiau nei 0,025 proc. svorio, išskyrus šarmines mangano baterijas, kurios yra skirtos ilgalaikiam naudojimui ekstremaliomis sąlygomis ir kuriose gyvsidabrio gali būti iki 0,05 proc. svorio. Valstybės narės privalo imtis priemonių, kad šioje direktyvoje minimos išseikvotas baterijos ir akumulatoriai būtų renkami atskirai, o prietaisuose įtaisomi taip, kad išseikvotas baterijas būtų lengva išimti.

Nuotekų dumblo direktyva 86/278/EEB⁷⁶ – dėl aplinkos, ypač dirvožemio, apsaugos naudojant žemės ūkyje nuotekų dumblą – nustato nuotekų dumblo naudojimo žemės ūkyje kontrolės principus, bet neišsprendžia nuotekų dumblo utilizavimo problemų, tik griežtai reglamentuoja dumblo, naudojamo žemės ūkyje, klausimus: nurodomi sunkiųjų metalų koncentracijų maksimalūs ribiniai dydžiai dirvoje ir dumble, didžiausi sunkiųjų metalų kiekiai, kuriuos kasmet galima įterpti į dirvožemį, reikalaujama registruoti kasmet susidarančius ir žemės ūkiui pateiktus dumblo kiekius, sudėtines savybes bei naudojimo vietas, nurodytos mėginių ėmimo, analizės metodikos ir pan. Reikalavimai taikomi buitinių / komunalinių ir analogiškų pramoninių (pvz., maisto pramonės) nuotekų valymo dumbliui.

Direktyvoje 2000/53/EB⁷⁷ dėl eksploatuoti netinkamų transporto priemonių nustatyti konkretūs eksploatuoti netinkamų transporto priemonių tvarkymo reikalavimai. Pagrindinis jos tikslas – vykdyti transporto priemonių atliekų susidarymo prevenciją ir pakartotinai naudoti, perdirbti ir kitais būdais naudoti eksploatuoti netinkamas transporto priemones bei jų dalis, siekiant sumažinti išmetamų atliekų kiekį. Direktyva taip pat siekiama pagerinti visų ekonominės veiklos vykdytojų, susijusių su transporto priemonėmis visą jų eksploatavimo laiką (ypač veiklos vykdytojų, kurie tiesiogiai susiję su eksploatuoti netin-

⁷⁶ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31986L0278:LT:HTML>

⁷⁷ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0053:LT:HTML>

kamų transporto priemonių apdorojimu), veiklos rezultatus aplinkosaugos srityje. 7 straipsnyje taip pat yra numatyti perdirbimo ir naudojimo tikslai, kurie turėtų būti pasiekti iki 2015 m., t. y. kad vieno automobilio naudojimas ir perdirbimas per metus sudarytų atitinkamai 95 proc. ir 85 proc. Direktyvoje nurodomos surinkimo, apdorojimo, naudojimo, pakartotinio naudojimo, išmontavimo, kodavimo bei kitos priemonės, susijusios su netinkamų naudoti automobilių utilizavimu.

Titano dioksido pramonės atliekų direktyva 78/176/EEB yra svarbi tik toms valstybėms, kurios turi titano dioksido pramonę. Jos tikslas – užkirsti plitimo būdus ir pamažu sumažinti taršą titano dioksido perdirbimo atliekomis bei neigiamą titano dioksido atliekų šalinamo į jūrą poveikį. Lietuva tokios pramonės neturi, tačiau pagal Europos Sąjungos reikalavimus ir jos nuostatas turi būti perkeltos į mūsų teisinę sistemą.

Direktyvos 2002/96/EB dėl elektrinės ir elektroninės įrangos atliekų ir papildančios direktyvos 2002/95/EB dėl tam tikrų pavojingų medžiagų naudojimo elektrinėje ir elektroninėje įrangoje apribojimo⁷⁸ reguliuojama veikla apima elektros ir elektroninės įrangos (elektros ir elektroninė įranga – tai įranga, kuriai tinkamai veikti reikalinga elektros srovė arba elektromagnetiniai laukai, tokios srovės ir laukų generavimo, perdavimo ir matavimo įranga, priskiriama direktyvos 2002/96/EB IA priede nurodytoms kategorijoms ir skirta ne didesnei kaip 1000 V kintamosios srovės įtampai ir ne didesnei kaip 1500 V nuolatinės srovės įtampai) gamybą, importą, eksportą, platinimą, elektros ir elektroninės įrangos naudojimą, pakartotinį naudojimą, taisymą, atliekų surinkimą, perdirbimą, išvežimą į sąvartyną, atliekų eksportą, skatina elektros ir elektroninės įrangos atliekų prevenciją, reikalauja sukurti jų surinkimo sistemas ir nustato jų pakartotinio panaudojimo ir perdirbimo užduotis. Valstybės narės užtikrina, kad nuo 2006 m. liepos 1 d. į rinką teikiamoje elektros ir elektroninėje įrangoje nebūtų švino, gyvsidabrio, kadmio, šešiavalenčio chromo, polibromuotų bifenių (PBB) arba polibromuotų difeniolo eterių (PBDE). Iki 2006 m. liepos 1 d. gali būti taikomos nacionalinės priemonės, apribojančios arba uždraudžiančios naudoti šias medžiagas elektros ir elektroninėje įrangoje, kurios buvo patvirtintos laikantis Bendrijos teisės aktų iki šios direktyvos priėmimo. Direktyva įpareigoja, kad nuo 2008 m. būtų surenkama ne mažiau kaip

⁷⁸ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002L0095:LT:HTML>

4 kilogramai vienam šalies gyventojui per metus buityje susidarančių elektros ir elektroninės įrangos atliekų. Šios atliekos iš gyventojų turėtų būti surenkamos nemokamai.

5.3. Atliekų tvarkymo politika Lietuvoje

Paskutinysis XX a. dešimtmetis Lietuvai buvo itin didelių permainų metas. Iš esmės keitėsi ne tik politinė, bet ir ekonominė sistema. Buvusioms kandidatėms Vidurio ir Rytų Europos valstybėms, tarp jų ir Lietuvai, kilo daug sunkumų dėl aplinkos apsaugos teisės aktų perėmimo. Nors kai kurie Lietuvos aplinkos apsaugos standartai (oro ir vandens) buvo griežtesni nei ES standartai, ES aplinkos apsaugos normoms perimti buvo reikalingos didžiulės investicijos. Didelių investicijų reikia siekiant perimti su atliekų tvarkymu susijusias normas.

Derybose su Europos Sąjunga dėl pakuočių ir pakavimo atliekų panaudojimo atliekų nuo 2004 m. Lietuvai buvo suteiktas trejų metų pereinamasis laikotarpis, tačiau priėmus naujas direktyvas 2004/12/EB ir 2005/20/EB, iš dalies keičiančias Pakuočių ir pakuočių atliekų direktyvą 94/62/EB, įgyvendinimo terminai buvo pratęsti iki 2012 m. gruodžio 31 d., o direktyvos 2002/96/EB dėl elektros ir elektroninės įrangos atliekų – iki 2008 m. gruodžio 31 d.

Lietuvoje dar galutinai neparengta atliekų tvarkymą reglamentuojanti teisinė bazė, o esamoji neapima visų atliekų tvarkymo aspektų. Nepaisant kylančių sunkumų siekiama iki 2014 m. įgyvendinti ES atliekų tvarkymo direktyvas. Dauguma ES teisės aktų reikalavimų, susijusių su atliekų tvarkymu, kaip ir su kitais aplinkos apsaugos sektoriais, jau perkelti į Lietuvos teisę. Buvo pakeista keletas atliekų valdymo įstatymų, pavyzdžiui, Atliekų tvarkymo įstatymas, kuriame perkeltos ir 2003 m. sausio 27 d. direktyvos 2002/96/EB dėl elektros ir elektroninės įrangos atliekų bei kitų direktyvų nuostatos. Tobulinami kiti įstatymai, priimami strateginiai atliekų valdymo ir tvarkymo dokumentai.

Šiuo metu Lietuvos Respublikoje atliekų tvarkymą reglamentuojančius teisės aktus galima suskirstyti į nustatančius bendruosius atliekų tvarkymo reikalavimus, reglamentuojančius tam tikrus atliekų tvar-

kymo būdus bei įrenginius ir reglamentuojančius atskirų atliekų srautų tvarkymą.

1998 m. priimto Lietuvos Respublikos atliekų tvarkymo įstatymo nauja redakcija įsigaliojo 2003 m. pradžioje. Šis teisės aktas perkelia svarbiausias Bendrosios atliekų direktyvos nuostatas. Įstatymas nustato bendruosius atliekų prevencijos, apskaitos, surinkimo, saugojimo, vežimo, naudojimo, šalinimo reikalavimus, kad būtų išvengta atliekų neigiamo poveikio žmonių sveikatai ir aplinkai, bei pagrindinius atliekų tvarkymo sistemų organizavimo ir planavimo principus⁷⁹. Kaip ir Bendroji atliekų tvarkymo direktyva, įstatymas netaikomas radioaktyviosioms atliekoms, nuotekoms, išmetimui į orą, natūralioms žemės ūkio atliekoms. Įstatymo nuostatomis siekiama diegti veiksmingę atliekų tvarkymo sistemą, įgyvendinti principą „teršėjas moka“. Įstatyme nurodomi atliekų tvarkymo prioritetai: mažinti atliekų kiekį ir jų kenksmingumą, taupyti gamtos išteklius, gaminti antrines žaliavas, naudoti atliekas energijai gauti, saugiai šalinti atliekas. Tvarkant, saugant ir šalinant atliekas daugiausia dėmesio skiriama žmonių sveikatai ir aplinkos apsaugai. Įmonės, dėl kurių veiklos susidaro atliekų, įpareigojamos rengti ir įgyvendinti gamtos išteklių taupymo ir atliekų mažinimo planus. Atliekų saugojimo priemonės, įrenginiai ir vietos, atsižvelgiant į jose saugomų atliekų savybes, turi atitikti teisės aktų nustatytus aplinkos apsaugos, priešgaisrinės apsaugos, darbuotojų saugos ir sveikatos reikalavimus.⁸⁰ Atliekų tvarkymo reglamentavimo funkcijos paskirstytos Aplinkos ministerijai, Sveikatos apsaugos ministerijai, Ūkio ministerijai, Žemės ūkio ministerijai, apskritims ir savivaldybėms. Šių institucijų funkcijos nurodytos įstatymo penktajame skirsnyje. Aplinkos ministerija yra pagrindinė atliekų tvarkymą reglamentuojanti ir administruojanti institucija, tačiau kuriant regionines atliekų tvarkymo sistemas Lietuvoje svarbus apskričių ir savivaldybių vaidmuo. Apskričių viršininkai organizuoja regioninių atliekų tvarkymo planų rengimą, koordinuoja savivaldybių veiksmus įgyvendinant bendras regionines programas. Savivaldybių institucijos organizuoja komunalinių atliekų tvarkymo sistemas, būtinas jų teritorijose susidarantioms komunalinėms atliekoms tvarkyti.⁸¹ Komunalinių atliekų tvarkymo sis-

⁷⁹ <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=232336>

⁸⁰ Ten pat. str. 8.

⁸¹ Ten pat. str. 24, 25.

temos turi skatinti atliekas perdirbti, naudoti, rūšiuoti. Visi miestai ir kaimai turi būti aprūpinti atliekų surinkimo, išvežimo, rūšiavimo priemonėmis, o didžiašias atliekas, butyje susidarantiąs statybos ir griovimo, elektronikos įrenginių bei pavojingas atliekas būtina surinkti atskirai. Savivaldybių institucijos turi nuolat kontroliuoti, kaip laikomasi savivaldybių tarybų patvirtintų atliekų tvarkymo taisyklių reikalavimų. Įstatyme nurodoma, kad atliekų tvarkymo srityje taikomas principas „teršėjas moka“. Papildomas finansuojama iš valstybės ir savivaldybių biudžetų, Aplinkos apsaugos rėmimo programos lėšų, savivaldybių gamtos apsaugos fondų, Lietuvos aplinkos apsaugos investicijų fondo programos lėšų, Gaminių ar pakuotės atliekų tvarkymo programos lėšų, užsienio šalių, tarptautinių organizacijų ir finansų institucijų. Atliekų tvarkymo įstatymo šeštasis skirsnis numato parengti atliekų tvarkymo planus – valstybinį strateginį, regioninius ir savivaldybių, apibrėžia šių planų tikslus, nustato sudedamąsias dalis. Valstybiniu strateginiu atliekų tvarkymo planu, kuris bus nagrinėjamas vėliau, siekiama sukurti racionalią bendrą atliekų tvarkymo sistemą, tenkinančią visuomenės poreikius, užtikrinančią gerą aplinkos kokybę ir nepažeidžiančią rinkos ekonomikos principų. Regioniniai ir savivaldybių atliekų tvarkymo planai užtikrina valstybinio strateginio atliekų tvarkymo plano užduočių įgyvendinimą. Nustatyti atliekų tvarkymo planavimo reikalavimai sudaro palankias sąlygas savivaldybėms diegti atliekų tvarkymo sistemas bei jas kontroliuoti.

Atliekų surinkimo, saugojimo, vežimo, naudojimo, šalinimo, apskaitos, identifikavimo, deklaravimo, rūšiavimo, ženklinimo tvarką nustato Lietuvos Respublikos aplinkos ministro įsakymu patvirtintos Atliekų tvarkymo taisyklės⁸². Taisyklės netaikomos tų pačių rūšių atliekoms, kurios nurodytos ir Atliekų tvarkymo įstatyme. Antrasis taisyklių skyrius įpareigoja įmones, kurios užsiima atliekų surinkimo, vežimo, apdorojimo, naudojimo, šalinimo veikla arba saugo savo pagamintas atliekas jų susidarymo vietoje, registruotis Atliekas tvarkančių įmonių registre, gauti leidimą ar licenciją. Neatsiejama leidimo dalis yra atliekų naudojimo ar šalinimo techninis reglamentas. Išsamūs jo reikalavimai nustatyti šeštajame skyriuje. Septintasis taisyklių skyrius reglamentuoja atliekų surinkimą, saugojimą bei rūšiavimą įmonėse ir organizacijose. Visa veikla turi būti vykdoma taip, kad nekiltų pavojus žmonių

⁸² <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=232336>

sveikatai ir aplinkai. Taisyklėse plačiai aptariamas pavojingų atliekų tvarkymas. Kadangi darbo tema – regioninės atliekų tvarkymo sistemos, plačiau panagrinėti reikėtų tryliktąjį Atliekų tvarkymo taisyklių skyrių, skirtą regioniniams ir savivaldybių atliekų tvarkymo planams. Kaip minėta anksčiau, regioninių ir savivaldybių atliekų tvarkymo planų paskirtis – įgyvendinti valstybinio strateginio atliekų tvarkymo plano užduotis. Planuose turi būti numatyti komunalinių atliekų, buityje susidarantių pavojingų atliekų, antrinių žaliavų, biodegraduojančių atliekų tvarkymo veiksmai. Planuose turi būti pateikta esamos atliekų tvarkymo būklės apžvalga, numatomos planuojamo laikotarpio užduotys, sudarytos ilgalaikė strateginė bei trumpalaikė veiksmų programos. Savivaldybės turėtų organizuoti komunalinių atliekų tvarkymo sistemas taip, kad gyventojai būtų skatinami rūšiuoti, perdirbti, naudoti susidarantiems atliekams. Viešosios komunalinių atliekų tvarkymo paslaugos pasiūla turi būti užtikrinta visiems savivaldybės teritorijoje esantiems asmenims. Vietinė rinkliava ar tarifai už atliekų tvarkymą turi padengti visas atliekų tvarkymo išlaidas – taip įgyvendinamas principas „teršėjas moka“.

Atliekų tvarkymo taisyklių prieduose išvardytos atliekų kategorijos, pateiktas atliekų sąrašas, nustatytos atliekų pavojingumą lemiančios savybės ir pavojingumo kriterijai, nurodyti atliekų tvarkymo – šalinimo, naudojimo, surinkimo, vežimo bei apdorojimo – būdai.

Įgyvendinant Atliekų tvarkymo įstatymą, 2000 m. patvirtintos Atliekų sąvartynų įrengimo, eksploatavimo, uždarymo ir priežiūros po uždarymo taisyklės. Remiantis Europos Sąjungos Tarybos direktyvos dėl atliekų sąvartynų nuostatomis, jose nustatyti atliekų šalinimo sąvartynuose reikalavimai. Taisyklės nustato atliekų šalinimo sąvartynuose tvarką bei sąvartynų įrengimo, eksploatavimo, uždarymo ir priežiūros po uždarymo reikalavimus, kad nekiltų ar būtų sumažintas atliekų sąvartynų neigiamas poveikis žmonių sveikatai ir aplinkai, ypač paviršiniam ir požeminiam vandeniui, dirvožemiui ir atmosferai. Taisyklės netaikomos radioaktyviųjų atliekų bei požeminėms atliekų saugykloms, dumbliui, inertinėms atliekoms, nepavojingam gruntui. Kaip ir Europos Sąjungos direktyvoje, sąvartynai skirstomi į pavojingų, nepavojingų ir inertinių atliekų sąvartynus. Apskričių atliekų tvarkymo planuose turi būti numatytas sąvartynų poreikis, o apskričių bendruosiuose teritorijų planuose – regioninių sąvartynų vietos. Sprendimas dėl ga-

limybės įrengti sąvartyną pasirinktoje vietoje priimamas išnagrinėjus poveikio aplinkai vertinimo ataskaitą, poveikio aplinkai vertinimo subjektų išvadas bei argumentuotą visuomenės pasiūlymų įvertinimą.⁸³ Projektuojant sąvartyną būtina atsižvelgti į tai, kad į sąvartyne esančias atliekas patektų kuo mažiau kritulių, o paviršinio ir požeminio vandens iš viso nebūtų. Sąvartynas neturi kelti dirvožemio, oro ir vandens užteršimo pavojaus. Sąvartyne šalinamas atliekas būtina sverti. Pašaliniai asmenys į sąvartyną neįleidžiami, o iš sąvartyno teritorijos išvažiuojančių automobilių ratai valomi specialiu įrenginiu. Šie ir kiti sąvartyno projektavimo ir įrengimo reikalavimai nustatyti septintajame taisyklių skyriuje. Taisyklėse nurodyti atliekų priėmimo kriterijai: išvardytos į sąvartynus nepriimamos atliekos, reikalaujama atliekas apdoroti ir šalinti tik tam tikrų rūšių atliekoms tinkamuose sąvartynuose, draudžiama atliekas maišyti ir pan. Gana griežtai reglamentuojamas sąvartynų eksploatavimas. Sąvartyno operatorius privalo gauti taršos integruotos prevencijos ir kontrolės leidimą, atlikti tam tikras atliekų priėmimo procedūras, registruoti sąvartyne šalinamas atliekas pirminės atliekų apskaitos žurnale, išduoti atliekų priėmimą patvirtinančias pažymas, teikti atliekų apskaitos ataskaitas. Sąvartynas turi būti eksploatuojamas taip, kad būtų kiek įmanoma sumažintas neigiamas poveikis aplinkai ir žmonių sveikatai, kurį gali sukelti išmetami teršalai, kvapai, dulkės ir vėjo nešiojamos atliekos, triukšmas, transportas, gyvūnai, susidarę aerozoliai bei gaisrai.⁸⁴ Esamų sąvartynų tinkamas sutvarkymas arba uždarymas turi būti numatytas vietos savivaldos institucijų ir sąvartynų operatorių parengtuose ir su Aplinkos ministerijos regionų aplinkos apsaugos departamentais suderintuose sąvartynų sutvarkymo planuose.

Europos Sąjungos direktyvai dėl pakuočių ir pakuočių atliekų įgyvendinti skirtas 2001 m. priimtas Lietuvos Respublikos pakuočių ir pakuočių atliekų tvarkymo įstatymas. Naujausi jo pakeitimai padaryti 2005 m. viduryje. Šis įstatymas nurodo bendruosius Lietuvoje gaminamų ir įvežamų pakuočių ir pakuočių atliekų apskaitos, ženklavimo, surinkimo, naudojimo reikalavimus, kad būtų išvengta pakuočių ir pakuočių atliekų neigiamo poveikio aplinkai bei žmonių sveikatai. Teisės aktas taip pat nustato gamintojų, importuotojų, pardavėjų, vartotojų, atliekų tvarkytojų teises ir pareigas tvarkant pakuotes ir jų atlie-

⁸³ <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=112711>

⁸⁴ Ten pat.

kas. Trečiajame įstatymo straipsnyje išvardyti tokių atliekų tvarkymo prioritetai: pakuočių atliekų susidarymo prevencija, pakartotinas naudojimas, perdirdimas ir antrinių žaliavų gavimas, naudojimas energijai gauti, saugus šalinimas. Pakuotės turi būti kuriamos, gaminamos, parduodamos taip, kad jas būtų galima pakartotinai naudoti, perdirdyti bei sumažinti neigiamą poveikį aplinkai šalinant pakuočių atliekas ir (ar) pakuočių atliekų apdorojimo liekanas⁸⁵. Ženklinant pakuotes būtina nurodyti, iš kokių medžiagų jos pagamintos, kad būtų lengviau jas identifikuoti ir klasifikuoti. Gamintojai privalo pasirūpinti, kad pakuotės ir jų atliekos būtų tinkamai sutvarkytos. Nesilaikantys šių nurodymų gamintojai moka nustatytą mokestį už aplinkos teršimą pakuočių atliekomis. Vartotojai gali gražinti pakuotes pardavėjams, o šie privalo priimti pakuotes, už kurias nustatytas užstatas, ir informuoti pirkėjus apie pakuočių gražinimo tvarką. Užstatas turi būti gražinamas pirkėjui, kai jis gražina pakuotę. Tik pažeista, užteršta ir nebetinkanti pakartotinai naudoti pakuotė gali būti nepriimama ir užstatas už ją negražinamas.

Nors Pakuočių ir pakuočių atliekų tvarkymo įstatymas įsigaliojo 2003 m. sausio 1 d., jo įgyvendinimas gali užtrukti ilgai. Turi būti sukurta atskira pakuočių atliekų tvarkymo sistema. Kol kas pakuočių atliekos patenka į komunalinių atliekų srautą, o informacija apie rinkoje esantį pakuočių kiekį yra labai ribota. Gamintojo atsakomybės principas dar tik pradamas taikyti, visuomenė per mažai informuota ir procese beveik nedalyvauja. Lietuvai Pakuočių ir pakuočių atliekų direktyvoje nustatytų užduočių įgyvendinimas buvo atidėtas iki 2006 m. pabaigos. Pradėjus eksploatuoti regionines atliekų tvarkymo sistemas, jų teikiamomis paslaugomis bus galima pasinaudoti ir tvarkant pakuočių atliekas.

Kitas Lietuvos Respublikos teisės aktas – Mokesčio už aplinkos teršimą įstatymas gamintojus bei importuotojus ekonominėmis priemonėmis skatina mažinti susidarančių atliekų kiekius, atsakyti už gaminių ir pakuočių atliekų surinkimą, tvarkymą, daugkartinį panaudojimą, imtis iniciatyvos kurti saugesnius aplinkos atžvilgiu gaminius. Apmokestinami šių rūšių gaminiai bei pakuotės: padangos, akumuliatoriai, gyvsidabrio lempos, galvaniniai elementai, vidaus degimo variklių degalų ar tepalų, oro filtrai, tepaliniai amortizatoriai, stiklinės, plastmasinės, mišrios, metalinės, popierinės, kartoninės bei kitos pa-

⁸⁵ <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfimt?C1=e&C2=259557>

kuotės. Mokesčio tarifai pateikiami įstatymo priedėliuose. Mokestis už aplinkos teršimą gaminių ar pakuotės atliekomis patenka į valstybės biudžetą. Šios lėšos naudojamos Atliekų tvarkymo įstatyme numatytiems Gaminių ar pakuotės atliekų tvarkymo programos tikslams įgyvendinti⁸⁶. Jei tam tikras apmokestinamų gaminių ar pakuočių atliekų kiekis išvežamas iš Lietuvos ir pateikiami tai patvirtinantys dokumentai, mokesčio už aplinkos teršimą tokiu gaminių ar pakuotės atliekų kiekiu mokėti nereikia. Nuo šio mokesčio taip pat atleidžiami tie gamintojai ir importuotojai, kurie gaminių ir pakuočių atliekas panaudoja pakartotinai, perdirba ar panaudoja energijai gauti. Mokesčio lengvatos reglamentuojamos įstatymo 5 straipsnyje. Gaminių ir pakuočių atliekų tvarkymo užduotys Lietuvoje buvo pradėtos vykdyti 2003 m., Vyriausybei nustačius metinius tvarkytinus kiekius procentais nuo išleisto į rinką kiekio.

Užsienio šalių patirtis rodo, kad mokesčio taikymas yra veiksminga priemonė sprendžiant atliekų tvarkymo problemas bei norint sukaupti lėšų nuostolingai gaminių atliekų tvarkymo veiklai finansuoti.

Valstybinis strateginis atliekų tvarkymo planas Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu patvirtintas 2002 m. Plano tikslas – apsaugoti aplinką ir žmonių sveikatą nuo taršos atliekomis poveikio, sukurti racionalią atliekų tvarkymo sistemą, sudaryti sąlygas įgyvendinti Europos Sąjungos direktyvų keliamus reikalavimus. Atliekų tvarkymo sistema, apimanti atliekų surinkimo, rūšiavimo ir naudojimo sistemas, senų sąvartynų uždarymą ir rekultivavimą, atliekų šalinimo įrenginių statybą, veiksmingą atliekų tvarkymo infrastruktūros eksploatavimą ir administravimą, turi remtis Europos Sąjungos atliekų tvarkymo politikai būdingais atliekų vengimo, naudojimo, saugaus šalinimo, atsargumo, gamintojo atsakomybės, „teršėjas moka“, artimumo, šalinimo įrenginių pakankamumo principais. Atliekų tvarkymo veikla turi būti suplanuota taip, kad kuo mažiau kenktų aplinkai. Nurodomas ir atsipirkimo principas, kuris reiškia, kad taršos prevencijos priemonės turi ekonomiškai apsimokėti ir neprieštarauti rinkos ekonomikos principams.⁸⁷ Vengti atliekų ir mažinti jų keliamą pavojų padeda švaresnės gamybos, mažiau kenksmingų medžiagų naudojančios, mažaatliekės technologijos, lengvai perdirbamų gaminių gaminimas ir naudojimas,

⁸⁶ <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=254033>

⁸⁷ <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=252626>

gamtos išteklių taupymas, visuomenės informavimas. Norint tinkamai panaudoti atliekas, reikia jas rūšiuoti susidarymo vietose, surinkti geros kokybės antrines žaliavas, gaminti iš jų gaminius, atskirai rinkti ir perdirbti biodegraduojamas atliekas, išgauti iš atliekų energiją. Atliekas, kurių nepavyksta išvengti, o vėliau – panaudoti, leidžiama utilizuoti tik atliekų šalinimo įrenginiuose, įrengtuose ir eksploatuojamuose pagal teisės aktų reikalavimus⁸⁸. Svarbu, kad tvarkyti atliekas būtų suinteresuota ir visuomenė, todėl būtina nuolat informuoti gyventojus apie atliekų tvarkymo projektus, sistemos modernizavimą, įtaką aplinkai ir sveikatai. Atliekų tvarkymo principai, prioritetai ir jų įgyvendinimo priemonės plačiau aprašomos ketvirtajame plano skyriuje. Septintasis skyrius reglamentuoja gamybos ir specifinių atliekų srautų tvarkymą, nustatomos biodegraduojamų atliekų, pakuočių, antrinių žaliavų bei kitų rūšių atliekų surinkimo ir tvarkymo užduotys. Valstybinio strateginio atliekų tvarkymo plano priede pristatomas viso plano įgyvendinimo mechanizmas.

Šeštasis plano skyrius susijęs su regioninėmis atliekų tvarkymo sistemomis. Pagal jį savo teritorijose už komunalinių atliekų tvarkymą atsako savivaldybės. Kiekviena savivaldybė privalo turėti atliekų tvarkymo planą ir atliekų tvarkymo taisykles, kuriose turi būti nurodytos priemonės visoms aktualioms atliekoms tvarkyti. Svarbu, kad viešoji atliekų tvarkymo paslauga būtų patogi ir prieinama visiems savivaldybės teritorijoje esantiems vartotojams. Žinoma, už ją turėtų mokėti taip pat visi atliekų turėtojai. Kad atliekos būtų tvarkomos racionaliai, tenkintų visuomenės poreikius bei atitiktų keliamus reikalavimus, dabartinę atliekų tvarkymo sistemą būtina modernizuoti.

Regioninės atliekų tvarkymo sistemos yra pagrindinė Europos Sąjungos atliekų direktyvų reikalavimų įgyvendinimo Lietuvoje priemonė⁸⁹. Jos pirmiausia skirtos tinkamai šalinti atliekas, tačiau gali būti pritaikytos ir gamybos atliekų srautams tvarkyti. Komunalinių atliekų tvarkymo sistemoms pertvarkyti reikalingos didžiulės lėšos. Vien tik taikant principą „teršėjas moka“ jų nebus sukaupta. Regioninių atliekų tvarkymo sistemų kūrimą remia valstybė, taip pat siekiama gauti kuo didesnę Europos Sąjungos finansinę paramą, skatinamos privačios investicijos.

⁸⁸ <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=252626>

⁸⁹ Ten pat.

Komunalinių atliekų tvarkymo sistemoms pertvarkyti ir modernizuoti reikia didelių investicijų, o Lietuvos regionų išsivystymo lygis nevienodas. Savivaldybės nepajėgtų steigti savo atskirų, reikalavimus atitinkančių sąvartynų. Regioniniu principu rengiami projektai įtraukia ir mažas savivaldybes, patenkina jų poreikius. Kurti regionines atliekų tvarkymo sistemas yra pigiau, jos lengviau ir veiksmingiau valdomos.

Lietuvoje kasmet susikaupia apie 1 mln. tonų komunalinių atliekų. Įvertinta, kad 2005 m. surinktų komunalinių atliekų kiekis vienam gyventojui sudarė 402 kg. Tai šimtu kilogramų daugiau negu siektinas tikslas, numatytas V Europos Sąjungos aplinkos programoje.⁹⁰ Šis atliekų srautas iki šiol beveik nerūšiuojamas. Didžioji atliekų dalis kaupiama sąvartynuose. Šiuo metu Lietuvoje yra apie 850 buitinių atliekų sąvartynų. Dauguma jų neatitinka net paprastų reikalavimų ir kelia pavojų aplinkai bei žmonių sveikatai. Kaimo vietovėse komunalinių atliekų surinkimo sistema dar silpnai išplėtotą. Antrinių žaliavų, buityje susidarančių specifinių atliekų surinkimo sistema organizuota taip pat silpnai. Trūksta kai kurių atliekų perdirbimo, pavojingų atliekų šalinimo, biodegraduojamų atliekų tvarkymo pajėgumų. Dalis pavojingų atliekų kartu su buitinėmis patenka į sąvartynus. Iškelti šių problemų sprendimo Lietuvoje tikslai ir užduotys apibrėžti Valstybiniame strateginiame atliekų tvarkymo plane. Komunalinių atliekų tvarkymo viešosios paslaugos teikimą visiems gyventojams ir ūkio subjektams privalo užtikrinti savivaldybės. Regioninės atliekų tvarkymo sistemos suteikia daugiau galimybių šiai pareigai vykdyti. Numatoma plėtoti komunalinių atliekų tvarkymo paslaugos teikimą ir siekti, kad kasmet ši paslauga būtų pasiūlyta didesniai gyventojų skaičiui.

Valstybiniame strateginiame atliekų tvarkymo plane nustatyta, jog iki 2007 m. viešoji komunalinių atliekų tvarkymo paslauga turi būti pasiūlyta visiems fiziniams ir juridiniams asmenims (laikant, kad paslauga įdiegta, jeigu ja naudojasi 85 proc. ar daugiau tos teritorijos ūkio subjektų ir gyventojų), savivaldybės įpareigos įrengti anksčiau išvardytų atskirų atliekų srautų surinkimo aikšteles – po vieną 100 000 gyventojų, bet ne mažiau kaip vieną savivaldybės teritorijoje. Iki 2008 m. savivaldybės turi įrengti šiame plane nustatytą antrinių žaliavų surinkimo konteinerių aikštelių skaičių (viena aikštelė 600 ar 800 gyventojų, atsižvelgiant į miestų ar gyvenamųjų vietovių dydį).

⁹⁰ Aplinkos būklė 2008. Vilnius, 2009.

Regioninės atliekų tvarkymo sistemos pirmiausia skirtos komunalinėms atliekoms tvarkyti, joms šalinti, tačiau gali būti pritaikytos ir gamybos atliekų srautams tvarkyti. Ir iš gamybos, ir iš komunalinių atliekų galima išskirti pavojingas atliekas, biodegraduojamas atliekas, pakuočių atliekas, antrines žaliavas, statybos ir griovimo darbų atliekas, eksploatuoti netinkamas transporto priemonės, elektros ir elektroninės įrangos atliekas, alyvų atliekas ir pan.

Vykdamas ES atliekų tvarkymo reikalavimus (ypač, ES sąvartynų direktyvos) ir siekiant padidinti atliekų tvarkymo sistemos efektyvumą, Lietuvoje kuriamos regioninės komunalinių atliekų tvarkymo sistemos. Tai Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Alytaus, Marijampolės, Telšių, Utenos ir Tauragės regioninės atliekų tvarkymo sistemos. Šiose regioninėse sistemose, be naujų sąvartynų įrengimo ir senųjų uždarymo, numatyta įrengti atliekų surinkimo aikšteles, atliekų perkrovimo, vežant į sąvartynus, stotis, žaliųjų atliekų kompostavimo aikšteles. ES reikalavimų neatitinkančiuose sąvartynuose atliekas bus draudžiama šalinti nuo 2009 m. vidurio, o iki 2011 m. pabaigos juos privaloma uždaryti.

Pavojingos atliekos kelia didžiausią pavojų aplinkai ir žmonių sveikatai ir sudaro atskirą atliekų grupę, joms tvarkyti keliami ypatingi reikalavimai. Absoliuti dauguma šių atliekų susidaro gamybos bei verslo įmonėse ir tik maža dalis (iki 2 proc.) – buityje. Didžioji dalis Lietuvoje susidarančių pavojingų atliekų yra naftos produktų atliekos ir naftos produktais užteršti vandenys arba gruntas.

Kai kurių pavojingų atliekų tvarkymu Lietuvoje buvo susirūpinta dar prieš 20 metų. 1982 m. buvo sukurta pramoninių nuotekų valymo ir pavojingų atliekų šalinimo sistema. Ji veikė efektyviai, nes ganėtinai gerai buvo tvarkoma pavojingų medžiagų apskaita.

Ši sistema žlugo, nes Lietuvai atgavus nepriklausomybę vyko didelės permainos pramonėje, iš esmės neliko pavojingų medžiagų apskaitos ir kt. Nebuvo netgi šių atliekų tvarkymą reglamentuojančio įstatymo, kurio projektas parengtas tik 1994 m., o konkretūs įstatymų įgyvendinamieji teisės aktai atsirado dar vėliau. Kilo papildomų problemų, susijusių su pavojingų atliekų tvarkymu, tai:

- seni pesticidai, likę iš sovietinių laikų, kuriems tvarkyti ir deginti vien 2002–2004 m. išleista apie 12 mln. litų;
- dideli pavojingų atliekų kiekiai, kuriuos tvarkyti bankrutavusių

siose įmonėse yra problemiška;

- užterštos teritorijos ir sandėliai, darantys neigiamą poveikį požeminiam vandeniui ir juos supančioms teritorijoms.

Esama pavojingų atliekų tvarkymo sistema Lietuvoje pagrįsta gamintojo atsakomybės ir „teršėjas moka“ principais ir apima pavojingų gamybos atliekų ir pavojingų buities atliekų, susidarančių namų ūkiuose ir mažose įmonėse, surinkimą ir tvarkymą. Nors pavojingų atliekų tvarkymą reglamentuojantys Europos Sąjungos teisės aktai perkelti į Lietuvos nacionalinę teisę, tačiau iki šiol neregamentuota pavojingų atliekų susidarymo apskaita per visą gaminio gyvavimo ciklą ir atskirų pavojingų atliekų srautų tvarkymas, trūksta technologinių reglamentų.

Iki šiol buvo rengiamos ir įgyvendinamos pavojingų atliekų tvarkymo programos, kurių pirmoji apėmė 1993–1998, antroji 1999–2003 m. Šiuo metu parengta ir veikia 2006–2008 m. Valstybinė pavojingų atliekų tvarkymo programa⁹¹, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. sausio 11 d. nutarimu Nr. 19. Šioje Programoje nurodyti veiksmai turi užtikrinti pagrindinių Europos Sąjungos direktyvų, reglamentuojančių pavojingų atliekų tvarkymą, įgyvendinimą:

- 1991 m. gruodžio 12 d. Tarybos direktyva 91/689/EEB dėl pavojingų atliekų;
- 2000 m. gruodžio 4 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2000/76/EB dėl atliekų deginimo;
- 1996 m. rugsėjo 16 d. Tarybos direktyva 96/59/EB dėl polichlorintų bifenių ir polichlorintų trifenių šalinimo PCB/PCT, 1991 m. kovo 18 d. Tarybos direktyva 91/157/EEB dėl baterijų ir akumuliatorių, turinčių tam tikrų pavojingų medžiagų;
- 2003 m. sausio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/96/EB dėl elektros ir elektroninės įrangos atliekų.

Įgyvendinus šią programą turėtų būti patobulinta pavojingų atliekų tvarkymo sistema, leidžianti labai sumažinti taršą, pavojingų atliekų apdorojimo ir šalinimo keliamus pavojus ir užtikrinanti ekonomiškai veiksmingą pavojingų atliekų tvarkymą. Taip pat joje numatyta, kad:

- bus mokomi pavojingų atliekų tvarkytojai ir juos kontroliuojančių institucijų darbuotojai, taigi gerės pavojingų atliekų tvarkymo sistemos efektyvumas ir kontrolė;

⁹¹ http://www.ukmin.lt/lt/veiklos_kryptys/pramone_ir_verslas/reglamentavimas/pavojingu%20atlieku%20programa.doc

- padidinus regionų aplinkos apsaugos departamentų ir Valstybinės aplinkos apsaugos inspekcijos darbuotojų skaičių, bus greičiau išduodami leidimai, geriau kontroliuojama, kaip tvarkomos pavojingos atliekos;
- visuomenės informavimo ir švietimo pavojingų atliekų tvarkymo klausimais priemonės skatins atliekų prevenciją, mažins visuomenės pasipriešinimą bendros pavojingų atliekų tvarkymo sistemos plėtrai;
- bus įrengtas iki 9 tūkst. tonų per metus pajėgumo pavojingų atliekų šalinimo sąvartynas, turintis atliekų paruošimo šalinti technologinius įrenginius;
- bus įrengtas iki 8 tūkst. tonų per metus pajėgumo pavojingų atliekų deginimo įrenginys;
- bus sutvarkytas Auštrakių odos pramonės atliekų sąvartynas;
- įgyvendinus pavojingų atliekų tvarkymo Lietuvoje projekto komponentą „Praeities taršos sutvarkymas“, bus išspręsti bankrutavusiose įmonėse likusių šešiminkinių pavojingų atliekų tvarkymo klausimai;
- pavojingas atliekas galės tvarkyti tik pavojingų atliekų tvarkymo licencijas gavusios įmonės, kurių darbuotojai yra atestuoti ir pasirenę vykdyti šią veiklą.

Programoje numatytos priemonės yra finansuojamos iš valstybės biudžeto, Europos Sąjungos paramos fondų ir ūkio subjektų lėšų. Tiesą sakant visas Programos įgyvendinimas dėl ekonominių, taip pat organizacinių priežasčių šiek tiek užtruko. Šiuo metu vykdomi tęstiniai Programos įgyvendinimo darbai.

Klausimai

1. *Kokie yra pagrindiniai atliekų susidarymo šaltiniai?*
2. *Kuo pavojingos atliekos aplinkai ir visuomenei?*
3. *Kokie yra Europos Sąjungos atliekų tvarkymo politikos principai?*

4. *Kokios pagrindinės atliekų tvarkymo direktyvos?*
5. *Kokių direktyvų pereinamieji laikotarpiai numatyti Lietuvai?*
6. *Kokios pagrindinės atliekų tvarkymo Lietuvoje problemos?*
7. *Kokie yra pagrindiniai Lietuvos teisės aktai, reglamentuojantys atliekų tvarkymą?*
8. *Kam paskirstytos atliekų tvarkymo reglamentavimo funkcijos Atliekų tvarkymo įstatyme?*
9. *Kokie atliekų tvarkymo prioritetai išvardyti Pakuočių ir pakuočių atliekų įstatyme?*
10. *Ką reiškia principas „teršėjas moka“?*
11. *Į kokias klases skirstomi sąvartynai?*
12. *Pagal kokius kriterijus atliekos priskiriamos pavojingų atliekų kategorijai?*
13. *Kokių tikslų siekia Valstybinė pavojingų atliekų tvarkymo programa?*

Literatūra

1. Aplinkos apsauga. Vilnius: Lietuvos savivaldybių asociacija, 2003.
2. Aplinkos politika ir valdymas. Vilnius, 2008.
3. Baltrėnas P., Lygis D., Mierauskas P. ir kt. Aplinkos apsauga. Vilnius, 1996.
4. Bubnienė R., Dudutytė Z. ir kt. Europos Sąjungos aplinkos apsaugos politika ir jos įgyvendinimas Lietuvoje. Vilnius, 2003.
5. Čiegis R. Darnus vystymasis. Ekonominiai aspektai. Kaunas, 2003.
6. ES atliekų tvarkymo politika ir regioninės ir vietinės valdžios institucijų uždaviniai. Kaunas: Aplinkosaugos valdymo ir technologijų centras ECAT, 2003.
7. EU Environmental Policy. Handbook. Brussels, 2006.
8. Kaip parengti atliekų tvarkymo planą? Metodologinės rekomendacijos. Europos komisija, Aplinkos GD, Europos atliekų ir medžiagų srautų centras, 2003.
9. Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos strategija. Vilnius, 1996.
10. Ragulskytė-Markovienė R. Aplinkos teisė. Vilnius, 2005.
11. Staniškis J. Integruota atliekų vadyba. Kaunas: Technologija, 2004.
12. Subalansuotosios plėtos įgyvendinimo nacionalinė ataskaita. Vilnius, 2002.

6. EKOSISTEMOS IR BIOLOGINĖS ĮVAIROVĖS APSAUGA

Ekosistema – tai sausumos teritorijos ar vandens erdvės dalis, kur gyvena įvairūs gyvūnai, augalai, mikroorganizmai. Kartu su negyva aplinka jie sudaro vientisą gyvenamąjį kompleksą, kuriame nuolat vyksta medžiagų bei energijos apykaita ir vystymasis, prisitaikoma prie besikeičiančių aplinkos sąlygų. Plačiaja prasme ekosistema galime laikyti visą mūsų žemės rutulį, kuriam būdingos specifinės ir išskirtinės vystymosi problemos. Siauresne – net miškas, pieva ar pelkė yra ekosistemos darinys, kuriam būdingi specifiniai gyvosios ir negyvosios gamtos ryšiai ir kurio kaitą lemia vidiniai ir išoriniai veiksniai laiko ir užimamos erdvės atžvilgiu. Žmogaus vieta bet kurioje ekosistemoje yra išskirtinė, nes ūkinės jo veiklos įtaka yra lemiamą ne tik ekosistemų egzistencijai, bet ir žmogaus išlikimui.

Ekosistemos skirstomos į natūralias (nepalietas žmogaus veiklos, pvz., tropiniai miškai, pelkės), pusiau natūralias (pievos, ežerai) bei antropogenines (miestų, intensyvaus žemės ūkio teritorijos). Dabartiniu laikotarpiu ekosistemų kaita labiausiai priklauso nuo ūkinės žmonių veiklos ir dažniausiai veikiama neigiamai.

Dėl antropogeninio spaudimo natūralioms ekosistemoms kasmet pasaulyje išnyksta daugybė grybų, augalų, kerpių, gyvūnų rūšių. Dažniausiai viso to priežastis – intensyvi ir nesubalansuota, pernelyg vartotojiška žmogaus veikla. Milžiniškas pramonės, naujų informacinių technologijų, įvairių mokslo sričių pažangos šuolis XX a. leido pagerinti didžiosios žmonijos dalies gyvenimo sąlygas, tačiau, kita vertus, kaip niekad anksčiau dideliais mastais buvo niokojama gamta. Nyko rūšys, populiacijos, netgi ištisos ekosistemos. Naikinant natūralų kraštovaizdį retai buvo susimąstoma, kad galbūt jis prarandamas visiems laikams ir jau niekada nebebus atkurtas. Vyko masinė neribota prekyba laukiniais gyvūnais, buvo beatodairiškai kertami miškai, sausinamos pelkės, že-

mės ūkyje masiškai naudojamos ypač kenksmingos medžiagos (pvz., DDT: Dichloro-difenil-trichloroetanas – sintetinis pesticidas).

Kaip minėta, žmogus yra darnios sistemos – ekosistemos – dalis ir turi įsilieti į visumą. Atitinkamo požiūrio į gamtos aplinką bei žmogaus santykį su jį supančia aplinka kūrimas, ekologinės pusiausvyros išsaugojimas yra svarbūs veiksniai, siekiant išvengti ekologinės krizės bei užtikrinti tolesnę žmonių egzistenciją.

Kiekvienas organizmas prisitaikęs gyventi ne tik tam tikroje gamtinėje aplinkoje, bet ir prie kitų organizmų apsupties. Dėl žmogaus veiklos ir natūraliai besikaitaliojančioje aplinkoje rūšių įvairovė dažniausiai būna naudinga jų bendrijai, nes esant tokioms aplinkybėms rūšys gali pavaduoti viena kitą – taip išvengiama visos egzistuojančios bendrijos sunykimo. Ekonomiškai biologinė įvairovė dabarties ir ateities kartoms yra naudinga dėl nekintančių ekosistemų funkcijų, pvz., maisto, kuro, vandens, oro ir klimato reguliavimas, dirvožemio derlingumo palaikymas, maistinių medžiagų apytaka. Šiomis funkcijomis grindžiamas ekonominis šalių augimas, užimtumas ir gerovė. Žmogaus išradinimo ir technologijų galimybės pakeisti šią natūralią gyvybės palaikymo sistemą yra ribotos, ir, net kai tai padaryti įmanoma, išlaidos dažnai būna didesnės, nei rūpinantis biologine įvairove. Peržengus tam tikrą ribą, ekosistemas atkurti labai sunku arba to padaryti neįmanoma. Jos išnyksta visam laikui. Galiausiai be šios gyvybės palaikymo sistemos išnyktų ir žmonija. Rūšių ir natūralių buveinių nykimas daugeliu atvejų yra svarbu, nes etiniu požiūriu mes neturime teisės spręsti gamtos likimo, be to, svarbu išlaikyti tvirtas, gausia rūšių įvairove pasižyminčias ekosistemas kaip estetinio pažinimo objektą. Biologinės įvairovės išsaugojimas šiuo metu tapo tarptautine problema.

6.1. Tarptautinė politika

Pasaulinio masto problemos, susijusios su biologinės įvairovės apsauga, nustatytos pagrindinėse JT konvencijose:

- Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija⁹² (Paryžius, 1972). Šios konvencijos skyriaus „Gamtos paveldas“ tikslai apima:

⁹² http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/paveldo_globos.htm

- gamtos ypatybės, susidedančias iš fizinių ir biologinių darinių ar tokių darinių grupių, turinčias išskirtinę visuotinę vertę estetiiniu ar moksliniu požiūriu;
- geologinius ar fizinius-geografinius darinius ir nykstančių gyvūnų ir augalų rūšių buveines, turinčias išskirtinę visuotinę mokslinę vertę;
- gamtines vietas arba tiksliai apibrėžtus gamtos plotus, turinčius išskirtinę visuotinę mokslinę vertę;
- Konvencija dėl žvejybos ir gyvųjų išteklių išsaugojimo Baltijos jūroje ir Beltuose⁹³ (Gdanskas, 1973). Ji reglamentuoja žvejybos standartus Baltijos jūroje.

Tarptautinė augalų apsaugos konvencija⁹⁴ (1952). Konvencijos tikslas – užtikrinti bendrą ir efektyvią valstybių veiklą saugantis nuo augalų bei augalinių produktų kenkėjų plitimo ir numatyti kontrolės priemones. Ji yra svarbi taikant fitosanitarinius standartus, turinčius įtakos tarptautinei prekybai, ir numato bendrą tarptautinę veiklą siekiant apriboti kenkėjų plitimą. Konvencija buvo priimta Maisto ir žemės ūkio organizacijos konferencijoje 1951 m. ir įsigaliojo kitais metais.

- Tarptautinės svarbos Šlapžemių konvencija⁹⁵ (Ramsaras, Iranas, 1971). Kaip šlapžemė aprašoma drėgnos pievos, aukštapelkės ir žemapelkės, šlapi miškai ir įvairūs vandenys. Tikslas – saugoti ir stabdyti įvairių tipų pelkių nykimą. Įgyvendindama šį tikslą, kiekviena šalis vadovaujasi protingo pelkių naudojimo principu ir savo teritorijoje įsteigia vieną ar daugiau pelkių teritorijų, kuri galėtų būti įrašyta į tarptautinės svarbos pelkių sąrašus. Lietuvoje į šiuos sąrašus įtraukti Žuvinto, Čepkelių, Kamanų, Viešvilės rezervatai ir Nemuno deltos regioninis parkas.
- Nykstančių laukinės faunos ir floros rūšių tarptautinės prekybos konvencija⁹⁶ (CITES) (Vašingtonas, JAV, 1973), skirta prekybai nykstančiais laukiniais gyvūnais ir augalais reguliuoti.

⁹³ <http://www.urm.lt/index.php?-3127986>

⁹⁴ http://www.bradford.ac.uk/acad/sbtwc/btwc/int_inst/env_docs/1951IPPC-TEXT.pdf

⁹⁵ http://unesco.lt/documents/SVIETIMAS/131-152._Pasaulio_paveldas_ir_aplinka.pdf

⁹⁶ http://www.am.lt/VI/article.php3?article_id=2218

Galioja tik Europoje ir neturi įtakos kitoms šalims, bet numato nustatytą priemonių taikymą prekybai su trečiosiomis šalimis. Bet kokia prekyba konvencijos I priede išvardytomis rūšimis draudžiama, II priede išvardytomis rūšimis – kontroliuojama naudojant leidimų sistemą. Lietuva, prisijungdama prie konvencijos, įsipareigojo riboti prekybą ne tik egzotiškais gyvūnų ir augalų rūšimis (papūgomis, vėžliais, kaktusais ir kt.), bet ir kai kuriais nacionalinės faunos atstovais, pavyzdžiui, vilkais, ūdromis, medicininėmis dėlėmis, jūriniais ereliais ir jų išvestinėmis dalimis. Visateise CITES šalimi nare Lietuva tapo 2002 m. kovo 9 d., kai nuolatinėje konvencijos būstinėje Ženevoje, Šveicarijoje, buvo deponuoti Lietuvos ratifikaciniai raštai.

- Migruojančių laukinių gyvūnų rūšių išsaugojimo konvencija (Bonos konvencija)⁹⁷ (Bona, Vokietija, 1979). Tikslas – išsaugoti migruojančius laukinius gyvūnus visame jų migravimo kelyje. Konvencija reikalauja, kad saugomų rūšių migravimo kelyje esančiose svarbiose saugomose teritorijose būtų įgyvendinamos įvairios tarpusavio bendradarbiavimo programos ir projektai. Prisijungdama prie konvencijos, Lietuva įsipareigoja saugoti per Lietuvą migruojančias retąsias rūšis, pavyzdžiui, mažąją žąsį, rudę, sibirinę gągą ir kt., kurios apsistoja Baltijos jūroje, Kuršių mariose ir Nemuno deltoje.
- Europos laukinės gyvūnijos ir gamtinių buveinių apsaugos konvencijos⁹⁸ (Bernas, Šveicarija, 1979) objektas – užtikrinti laukinės floros ir faunos, jų natūralios gyvenamosios aplinkos apsaugą, ypač tų rūšių ir buveinių. Ypač daug dėmesio skiriama migruojančioms, nykstančioms bei mažėjančioms rūšims. Konvencijoje numatytos ir bendros laukinės augalijos, gyvūnijos bei jų buveinių apsaugos priemonės, ir specialios priemonės, pavyzdžiui, griežta kai kurių augalų ir gyvūnų rūšių, išvardytų konvencijos 1 ir 2 prieduose, apsauga. Ši konvencija apima Europinių rūšių gyvenamąsias teritorijas, jų migracijų kelius bei žiemavietes Azijoje ir Afrikoje.

⁹⁷ http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/com/2004/com2004_05311t01.pdf

⁹⁸ http://www.coe.int/t/e/cultural_co-operation/environment/nature_and_biological_diversity/Nature_protection/

- Biologinės įvairovės konvencija⁹⁹ (Rio de Žaneiras, Brazilija, 1992), skirta biologinei įvairovei apsaugoti ir subalansuotai naudoti biologiniams ištekliams. Konvencija reikalauja, kad kiekviena šalis parengtų nacionalinę biologinės įvairovės išsaugojimo strategiją. Ši strategija turi būti integruota į atitinkamų ekonominių sektorių planus, programas ir politikos kryptis. Šalis įsipareigoja stebėti biologinės įvairovės būklę, nustatyti labiausiai saugomus biologinės įvairovės komponentus, sukurti stebėjimo sistemą. Šalys narės taip pat turi sukurti ekonominės veiklos poveikio biologinei įvairovei vertinimo sistemą ir parengti poveikio biologinei įvairovei mažinimo veikslių planus įvykus didelio masto nelaimėi ar avarijai.
- Sutartis dėl šikšnosparnių apsaugos Europoje¹⁰⁰ – Bonos konvencijos sudėtinė dalis – griežtai draudžia bet kokiomis priemonėmis kenkti visoms šikšnosparnių rūšims.

Visi šie dokumentai ratifikuoti LR Seime.

Vertinant įvairiose Europos valstybėse turimus duomenis apie paukščių ir žinduolių populiacijų būklę ir jų gausos pokyčius galima sakyti, kad daugelio jų rūšių išsaugojimas žvelgiant į tolimą ateitį nėra užtikrintas, jei nebus skubiai ir ryžtingai pakeista biologinės įvairovės apsaugos strategija ir politika. Apie 40 proc. visų vidutinių ir šiaurės platumų miškuose gyvenančių miško paukščių rūšių Europos populiacijų būklė yra nepatenkinama. Jų populiacijos mažėja arba gamtosaugos požiūriu jau dabar yra per daug mažos, dėl to iškilo reali grėsmė šioms rūšims išnykti.

6.2. Europos Sąjungos politika

Europos Sąjungos gamtos apsaugos politikos tikslas biologinės įvairovės srityje – saugoti laukinę gyvūniją ir augaliją bei jų gamtines buveines. Įgyvendindama šį tikslą, ES siekia:

- sukurti palankias biologinės įvairovės apsaugos sąlygas visoje

⁹⁹ <http://www.am.lt/LSP/files/Bikonvencija.pdf>

¹⁰⁰ <http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=50150>

ES garantuojant palankų tam tikrų gamtinių buveinių ir rūšių apsaugos statusą;

- išsaugoti kiekvienoje šalyje narėje ir visoje ES endemines, rečiausias, jautrias aplinkos pokyčiams arba nykstančias gyvūnų arba augalų rūšis;
- išsaugoti Bendrijos svarbos gamtines buveines, kurios yra išskirtinės tam tikrame biogeografiniame regione arba kurioms gresia išnykimas vietos arba regiono lygiu;
- garantuoti tam tikrų, Europoje negyvenančių, bet retųjų arba nykstančių gyvūnų bei augalų rūšių apsaugą reglamentuojant prekybą jomis.

Tarybos direktyva 79/409/EEB dėl laukinių paukščių apsaugos¹⁰¹ (numato laukinių paukščių rūšių bei buveinių apsaugą, taip pat riboja kai kurių rūšių žmogaus veiklą, galinčią pakenkti paukščių populiacijoms) reguliuoja retųjų arba nykstančių paukščių rūšių medžioklę ir prekybą, draudžia naudoti kai kurias paukščių medžioklės bei gaudymo priemones (automatinius ginklus, tinklus, kilpas ir kt.). Direktyvoje numatytos išimties, kuriomis valstybės narės gali pasinaudoti tuomet, kai dėl paukščių daromos žalos reikia mažinti jų populiacijų gausą.

Ji reikalauja, kad I priede išvardytų paukščių rūšių perėjimo vietos būtų saugomos ir kad jų populiacijos nesunykėtų. Tokių vietų apsaugai turi būti steigiamos specialios apsaugos teritorijos. Taip pat numatyta pačias vertingiausias paukščiams vietas tvarkyti pagal specialius reikalavimus, atkurti sunaikintas buveines bei sukurti naujas. Analogiškų apsaugos priemonių šalys turi imtis, kad apsaugotų svarbiausias migruojančių rūšių susitelkimo vietas (nors jos ir nebūtų įtrauktos į pirmą direktyvos priedą). Ši direktyva taip pat reglamentuoja paukščių medžioklę bei kitokio pobūdžio paukščių ar jų buveinių, lizdų ir kiaušinių naikinimą. ES valstybėse gali būti medžiojami tik II priede išvardyti paukščiai. Taip pat numatyta tvarka, kokių rūšių paukščiai gali būti pardavinėjami, vežami komerciniais tikslais ir pan. Tokios rūšys išvardytos III direktyvos priede. Paukščių apsaugos teritorijose taikomi gana nedideli ūkininkavimo apribojimai. Paprastai jie nesukelia didelių ekonominių problemų. Be to, direktyva skatina bet kokius tiriamuosius darbus, reikalingus I priedo sąraše nurodytų paukščių rūšių populiacijoms apsaugoti, tvarkyti ir naudoti.

¹⁰¹ <http://www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=50150>

Tarybos direktyva 83/129/EEB dėl tam tikrų **ruoniukų kailių** ir iš jų pagamintų produktų importavimo į valstybes nares (riboja dviejų ruonių rūšių jauniklių kailių ir iš jų išvestinių produktų komercinį naudojimą, kartu saugo jų populiaciją nuo išnykimo).

Tarybos direktyva 92/43/EEB dėl **natūralių buveinių** ir laukinės faunos ir floros bei floros apsaugos¹⁰² (siekia sustiprinti Europos Sąjungos biologinės įvairovės apsaugą). Šios direktyvos I priede išvardytoms gamtinėms buveinėms bei II priede surašytoms gyvūnų ir augalų rūšims turi būti steigiamos buveinių apsaugai svarbios teritorijos, kuriose joms būtų garantuojamas palankus apsaugos statusas.

Atsižvelgiant į ekonominius, socialinius, kultūrinius ir regioninius reikalavimus, ja siekiama subalansuotos plėtos ir numatomi biologinės įvairovės išsaugojimo būdai. Direktyva numato, kad siekiant išsaugoti biologinę įvairovę kai kuriais atvejais reikia palaikyti ar net skatinti žmonių veiklą. Teigiama, kad retos bei nykstančios buveinės ir rūšys sudaro Bendrijos gamtos paveldo dalį. Šioms biologinėms ir gamtinėms vertybėms kylantys pavojai, grėsmės dažnai nėra susijusios su viena ar tik keliomis valstybėmis. Joms išsaugoti tiesiog būtina imtis tarptautinių priemonių Bendrijos lygmeniu. Kai kurių tipų buveinės ir kai kurios rūšys, atsižvelgiant į tai, kad grėsmė išnykti yra ypač didelė, direktyvoje apibrėžiamos kaip prioritetinės. Bendrijai rūpimų natūralių buveinių ir rūšių apsaugai ES šalys privalo skirti specialias saugomas teritorijas. Čia natūraliomis buveinėmis vadinamos sausumos teritorijos ar akvatorijos, turinčios joms būdingų tam tikrų geografinių, abiotinių ir biotinių visiškai ar pusiau natūralių požymių. Bendrijai rūpimos natūralios buveinės yra išvardytos direktyvos I priede. Jos paprastai paplitusios nedideliame plote, yra vertingos, nes turi bent vieno iš šešių ES valstybėse išskirtų biogeografinių regionų būdingų požymių. Bendrijai rūpimomis rūšimis laikomos tokios, kurios nyksta (išskyrus vadinamąsias marginalias rūšis, kurios valstybėse narėse yra jų natūralaus paplitimo arealo pakraštyje), yra pažeidžiamos (netolimoje ateityje gali tapti nykstančios), retos (gyvena mažoje teritorijoje arba retai pasitaikančios ir išsibarsčiusios didelėje teritorijoje). Tokios rūšys yra išvardytos direktyvos II ir (arba) IV, V prieduose. Buveinių apsaugos teritorija reiškia Bendrijai svarbią vietovę, kurią valstybės narės įsteigia įstatymu,

¹⁰² <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31992L0043:L:T:HTML>

administraciniu aktu ir (arba) sutartimi ir kurioje taikomos biologinių ir gamtinių vertybių išsaugojimo priemonės, būtinos tinkamai natūralios buveinės ir (ar) rūšių (augalų ir gyvūnų, išskyrus paukščius), kurioms išsaugoti įsteigta atitinkama saugoma teritorija, būklei bei populiacijoms palaikyti ir atkurti.

Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 348/81 dėl **banginių** arba kitų banginių būrio gyvūnų produktų importo bendrųjų taisyklių (tikslas – apriboti tam tikrų jūros žinduolių (banginių ir delfinų) rūšių ir jų išvestinių produktų prekybą Europos Sąjungoje ir šalyse kandidatėse);

Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 3254/91¹⁰³, draudžiantis Bendrijoje naudoti **spąstus**, kuriais suspaudžiamos galūnės, ir įsivežti į Bendriją tam tikrų rūšių laukinių gyvūnų, kilusių šalyse, kur jie gaudomi minėtais spąstais arba kitais tarptautinių humaniško gyvūnų gaudymo reikalavimų neatitinkančiais būdais, kailius, odas ir iš jų pagamintas prekes (draudžia tokius spąstus naudoti ir jais pagautų gyvūnų kailius ir (arba) jų išvestinius produktus importuoti į Europos Sąjungos šalis).

Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 338/97¹⁰⁴ dėl laukinių gyvūnų ir augalų apsaugos kontroliuojant prekybą jais (prekybos nykstančiomis rūšimis reglamentas). Jame nustatyta eksporto, reeksporto tvarka iš Europos Sąjungos, leidžiamos prekiauti rūšys, tranzitas, gyvųjų egzempliorių judėjimas ir kitos nuostatos. Šis reglamentas parengtas remiantis Nykstančių laukinių faunos ir floros rūšių tarptautinės prekybos konvencija.

Pripažindama biologinės įvairovės išsaugojimo svarbą, 2002 m. birželį Geteborge Europos Taryba užsibrėžė tikslą iki 2010 m. sustabdyti Europos biologinės įvairovės nykimą. ES šeštojoje aplinkos apsaugos veiksmų programoje šis tikslas nustatytas kaip vienas iš prioritetų. Tačiau 2010 m. birželį Ženevoje vykusioje konferencijoje „Green Week“ („Žalioji savaitė“) buvo konstatuota, kad Europos Sąjunga šio tikslo nepasiekė. Taigi biologinei įvairovei išsaugoti reikia labai didelių pastangų.

¹⁰³ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31991R3254:EN:HTML>

¹⁰⁴ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997R0338:LT:HTML>

6.3. Lietuvos derybos su Europos Sąjunga gamtos ir biologinės įvairovės sektoriuje

Derybos dėl Aplinkos skyriaus pradėtos 2000 m. rugpjūtį. Jis apėmė bendruosius aplinkosaugos valdymo reikalavimus (vadinamuosius horizontaliuosius teisės aktus), atliekų tvarkymo, oro, vandens ir gamtos apsaugos, pramoninės taršos kontrolės ir rizikos valdymo, cheminių junginių, genetiškai modifikuotų organizmų, radiacinės saugos ir atominio saugumo sritis. Pagrindiniai derybų dėl derybinio skyriaus „Aplinka“ etapai buvo šie:

2000 m. lapkričio 15 d. – derybų dėl Aplinkos skyriaus pradžia;

2001 m. vasaris–gegužė – teikiama papildoma informacija ir techninės konsultacijos;

2001 m. birželio 27 d. – derybos dėl aplinkos skyriaus preliminariai baigiamos, susitarta dėl ES teisės aktų įgyvendinimo plano Lietuvoje.

Paukščių ir Buveinių direktyvos nėra lengviausiai įgyvendinamos. Vienas iš sunkiausių uždavinių jas įgyvendinant yra sukurti „Natura 2000“ ekologinį tinklą. „Natura 2000“ tinklas – paukščių ir buveinių apsaugai svarbios teritorijos. Pabrėžtina, kad nė vienai iš šalių kandidačių nebuvo suteiktas realaus pereinamasis laikotarpis šiam tinklui įsteigti. Svarbiausi Lietuvos įsipareigojimai dėl šių Paukščių ir Buveinių direktyvų įgyvendinimo bei atskiriems veiksams atlikti skiriami terminai buvo nustatyti derybų su Briuseliu metu ir teisiškai įtvirtinti LRV nutarimu.

Derybų pozicijos dėl poskyrio „Gamtos apsauga“ įgyvendinimo buvo Lietuvos įsipareigojimai:

Dėl Paukščių direktyvos:

- papildyti Saugomų teritorijų įstatymą nuostatomis dėl paukščių apsaugai svarbių teritorijų atrankos ir steigimo mechanizmo bei tvarkymo (atlikta 2001 m.);
- medžioklę reglamentuojančiuose teisės aktuose patikslinti leistinus medžioklės būdus, terminus ir leidžiamų medžioti paukščių sąrašą (atlikta etapais, didžioji dalis reikalavimų įtraukta į Medžioklės įstatymą ir Medžioklės taisykles);
- nustatyti ir įsteigti paukščių apsaugai svarbias teritorijas iki Lietuvos įstojimo į ES dienos (pradėta 1999 m., darbai atliekami iki šiol).

Dėl Buveinių direktyvos:

- papildyti Aplinkos monitoringo įstatymą dėl prioritetinių rūšių gyvūnų ir augalų ir natūralių buveinių būklės stebėjimo (iš dalies atlikta 2001 m.);
- papildyti Saugomų teritorijų įstatymą nuostatomis dėl buveinių apsaugai svarbių teritorijų atrankos ir steigimo mechanizmo bei tvarkymo (atlikta 2001 m.);
- medžioklę ir žūklę reglamentuojančiuose teisės aktuose patikslinti leistinus medžioklės ir žūklės būdus, terminus ir leidžiamų medžioti žvėrių ir gaudyti žuvų sąrašą (atlikta 2000 m., dalis draudimų įsigaliojo 2004 m.);
- atrinkti buveinių apsaugai svarbias teritorijas ir iki narystės ES dienos pateikti jų sąrašą Europos Komisijai (preliminarus sąrašas sudarytas, teritorijų ribos tikslinamos);
- užtikrinti, kad iki bus įsteigtos buveinių apsaugai svarbios teritorijos (įtrauktos į Europos Komisijai pateiktą sąrašą), buveinėms šiose vietose nebus pakenkta.

Taigi derybų dokumente pabrėžta, kad iki stojimo į ES dienos Lietuva privalo įsteigti svarbias paukščių apsaugos teritorijas, o atrinktų galimų buveinių apsaugai svarbių teritorijų sąrašą (su teritorijų ribomis ir aprašymais) pateikti Europos Komisijai.

Į Lietuvos kaimo plėtros planą 2004–2006 m. įtrauktos priemonės „Agrarinė aplinkosauga“ pagrindiniai tikslai yra gerinti paviršiaus ir gruntinių vandenų kokybę, sumažinti augalų apsaugos produktų neigiamą poveikį aplinkai, atkurti arba išsaugoti tradicinį Lietuvos kaimo kraštovaizdį, didinti biologinę įvairovę kaimo vietovėse, užtikrinti laukinės gyvūnijos ir augmenijos apsaugą, gaminti geros kokybės žemės ūkio produktus, didinti kaimo gyventojų pajamas, gerinti jų darbo ir gyvenimo sąlygas.

Vienas pagrindinių derybų dėl narystės ES objektų – pereinamųjų laikotarpių, per kuriuos būsimoji valstybė narė turi įgyvendinti įsipareigojimus, trukmė. Pereinamųjų laikotarpių buvo prašoma tada, kai reikalavimams įgyvendinti prireikė didelių finansinių ir laiko sąnaudų. Norint gauti pereinamąjį laikotarpį šalies kandidatės atstovai turėjo pateikti konkrečios derybų srities esamą padėtį ir pagrįsti pereinamojo laikotarpio būtinybę.

Lietuva derybinėje pozicijoje (Vyriausybės patvirtintoje 2000 m. rugpjūčio 18 d.) gamtos apsaugos srityje prašė pereinamųjų laikotarpių Buveinių 92/43/EEC ir Paukščių 79/409/EEC direktyvoms įgyvendinti iki 2010 m. Buvo prašoma geografinių išimčių ir papildymų dėl gyvūnų (vilkų, bebrų ir kt.) ir paukščių (varnų, kovų ir kt.) medžioklės leidimų. Derybų metu pereinamųjų laikotarpių minėtoms direktyvoms įgyvendinti atsakyta – nutarta, kad jos gali būti įgyvendintos ir be pereinamųjų laikotarpių. Galiausiai Lietuvai buvo suteiktos šios svarbios nuolaidos:

- neprivaloma steigti vilkų ir bebrų buveinių apsaugai svarbių teritorijų;
- leidžiama medžioti vilkus reguliuojant jų gausą (Lietuvoje yra apie 400 vilkų), o vėliau ir bebrus (Lietuvoje yra apie 36 tūkstančius bebrų);
- be kitų visoms šalims leidžiamų medžioti paukščių, papildomai leidžiama medžioti baltakaktes žąsis, kovus ir pilkąsias varnas (Lietuvoje uždrausta pavasarinė slankų medžioklė).

6.4. Gamtos ir biologinės įvairovės apsaugos politika Lietuvoje

Natūralios ir pusiau natūralios ekosistemos (miškai, pelkės, pievos, vandenys ir smėlynai) sudaro daugiau kaip trečdalį Lietuvos teritorijos. Daugiausia gyvūnų ir augalų rūšių yra miškuose. Pagal ES taikomą biogeografinį rajonavimą Lietuva yra borealinio (šiaurinio) biogeografinio regiono pietiniame pakraštyje. Tik nedidelė Lietuvos dalis (rytinė, pietrytinė) priskiriama kontinentiniam regionui. Ši aplinkybė lemia didelę rūšių ir natūralių buveinių įvairovę.

Šiuo metu Lietuvoje aptinkama per 20 tūkstančių gyvūnų, apie 2 tūkstančius augalų ir per 6 tūkstančius grybų rūšių. 2007 m. į Lietuvos raudonąją knygą buvo įtrauktos 767 nykstančios rūšys (1992 m. – 502 rūšys). Į Lietuvos bendrijų raudonosios knygos sąrašą įtrauktos 53 retos arba sparčiai nykstančios, arba dėl įvairių priežasčių ant išnykimo ribos atsidūrusios bendrijos. Nykstančias rūšis ir natūralias buveines labiausiai veikia ūkinė žmogaus veikla: aplinkos tarša, neracionaliai naudo-

jami gamtos ištekčiai, žemės ir miškų ūkio technologijų kaita, teritorijų naudojimo pakeitimai ir kt. Taigi biologinės įvairovės ir natūralių buveinių apsauga yra akivaizdi ir būtina.

Lietuvoje paplitusių buveinių tipai¹⁰⁵ yra šie:

Lagūnos. Lagūnos yra prioritetinis ES buveinių tipas, jų apsaugai skiriama ypač daug dėmesio. Lagūnos – tai seklūs vandens telkiniai, nerijomis atskirti nuo jūros. Lietuvos teritorijoje yra unikali savo dydžiu ir gamtos įvairove lagūna – Kuršių marios. Visos Kuršių marios yra europinės svarbos saugotina buveinė, potenciali „Natura 2000“ teritorija.

Didžiausią grėsmę Kuršių marioms kelia vandens tarša. Žydintis marių vanduo ne tik nemalonus žmonėms, jis dažnai yra pražūtingas daugeliui čia gyvenančių augalų ir gyvūnų rūšių. ES vandens kokybei skiriama daug dėmesio. Reikia tikėtis, kad ir Lietuvoje nutekamieji vandenys ateityje bus geriau išvalyti, mūsų ežerų, upių bei marių vanduo bus švaresnis.

Deltos. Upių deltos ypač vertingos ir įdomios nuolat kintančiomis aplinkos sąlygomis. Pagrindinė saugotina tokio tipo buveinė Lietuvoje yra Nemuno delta. Dėl gausybės žuvų ir įvairios aplinkos deltose yra ypač palankios sąlygos paukščiams – Nemuno deltoje ir aplinkinėse teritorijose aptinkamos beveik visos Lietuvoje gyvenančios ar praskrendančios paukščių rūšys, be to, beveik kasmet užregistruojama po keletą Lietuvai naujų rūšių. Kaip ir Kuršių marios, Nemuno delta ypač nukenčia dėl vandens taršos.

Baltosios kopos. Baltosios kopos – vėjo pustomo balto, biraus smėlio, kur ne kur sutvirtinto žoliniais augalais, buveinės tipas. Kuršių nerijoje esančios baltosios kopos – viena iš devynių Lietuvoje aptinkamų europinės svarbos pajūrio ir smėlynų buveinių. Dėl sudėtingų gyvenimo sąlygų kopose augalų ir gyvūnų įvairovė nėra didelė, tačiau labai įdomi – čia auga augalai, galintys išsilaikyti nuolat vėjo pustomose smėlio pusnyse bei prisitaikyti prie ypač neturtingos maisto medžiagų aplinkos.

Gipso karsto ežerai. Šie ežerai susidaro tuštumose, atsiradusiose požeminiam vandeniui ištirpdžius gipso klodus ir įgriuvus žemei. Būdingiausias karstinių ežerų bruožas yra kietas kalcio ir sulfatų pri-

¹⁰⁵ http://www.am.lt/natura2000/lietuvoje_2.php

sotintas vanduo¹⁰⁶. Dėl ypatingų sąlygų šių ežerų fauna ir flora labai negausi, bet savita. Karstinis regionas yra šiaurinėje Lietuvos dalyje, o Europos Sąjungos šalyse gipso karsto ežerų nėra. Ši buveinė į europinės svarbos buveinių sąrašą įtraukta būtent Lietuvos mokslininkų siūlymu. Jai suteiktas „Natura 2000“ buveinės kodas 3190. Didžiausias pavojus, kylantis gipso karsto ežerams, – uždumblėjimas.

Upių sraunumos. Lietuvoje daugiausia sraunių upių yra pietrytinėje šalies dalyje. Tokių upelių vanduo labai švarus ir šaltas, todėl tokioomis sąlygomis gali išlikti reliktinės rūšys. Srauniuose šaltinių upeliuose gyvenantys augalai ir gyvūnai yra ypač jautrūs taršai, šis buveinės tipas lengvai pažeidžiamas ir jautrus žmogaus poveikiui. Norint jį išsaugoti būtina griežtai kontroliuoti taršą bei išlaikyti natūralų vandens režimą.

Kadagnai. Tai kalkinguose dirvožemiuose susidarantis buveinės tipas. Lietuvoje tikrų kadagynų nedaug, jie auga lėtai. Daugiausia jų yra Aukštaitijos ir Dzūkijos aukštumų paežerėse, Nemuno ir Neries upių šlaituose.

Šienaujamos pievos. Šienaujamos pievos išsiskiria didele augalų įvairove, nes dėl šienavimo ir ganymo jose susidaro įvairios aplinkos sąlygos, kuriose visi šie augalai gali surasti sau tinkamą nišą. Viename kvadratiniam metre pievos galima aptikti iki keliasdešimt augalų rūšių. Tačiau, jeigu pievos apleidžiamos ar pernelyg intensyviai naudojamos ir tręšiamos, jose greitai įsigali tik keletas augalų rūšių, nustelbiančių kitas, kartu išnyksta ir gausybė gyvūnų rūšių.

Vakarų Europoje šienaujamų pievų išliko nedaug, nes jos dėl intensyvaus žemės ūkio virto dideliais monokultūrų laukais. Lietuvoje šienaujamos pievos dažniau driekiasi tradicinio ūkininkavimo rajonuose – Aukštaitijos, Žemaitijos aukštumose, pamaryje.

Miškapievės ir medžiais apaugusios ganyklos. Šiuo metu dėl intensyvios žemdirbystės tokios buveinės ir Europoje, ir Lietuvoje yra labai retos. Dėl retumo ir unikalumo miškapievės laikomos prioritetiniu ES saugomų buveinių tipu.

Aliuvinės pievos. Šios pievos natūraliai susidaro upių potvynių ribose. Skirtinga potvynių trukmė, susidariusio dumblo kiekis bei dirvožemio drėgmė šiose pievose sukuria sąlygas augti įvairioms augalų bendrijoms. Tokias pievas mėgsta sparčiai nykstantys tilvikiniai paukščiai. Aliuvinų pievų aptinkama tik Vidurio ir Šiaurės Europoje – ten

¹⁰⁶ Natura 2000 buveinės Lietuvoje. Vilnius: Daigai, 2001.

kur upės žiemą užšąla, o pavasarį patvinsta. Lietuvoje didžiausios yra pamario pievos, kasmet užliejamos Nemuno vandenų.

Aukštapelkės. Didelė dalis saugotinių Europos buveinių ir rūšių telkiasi įvairaus tipo šlapžemėse ir pelkėse. Taip yra dėl to, kad per pastarąjį šimtmetį Europoje šio tipo ekosistemos tapo labai retos. Šiuo metu ES šalyse natūralių aukštapelkių beveik neliko, nemažai jų plyti tik Šiaurinėse valstybėse – Suomijoje ir Švedijoje. ES pelkių apsaugai šiuo metu skiriamas ypatingas dėmesys, jų apsaugą numatė vienos iš pirmųjų tarptautinių aplinkosaugos konvencijų. Pelkių apsauga dažniausia siejama su įdomiomis jose gyvenančiomis augalų ir gyvūnų rūšimis, tačiau pelkių reikšmė yra visapusiška. Jos stabilizuoja temperatūros ir drėgmės svyravimus, reguliuoja gruntinio vandens lygį, o tai itin svarbu aplink pelkę esančioms ekosistemoms.

Žemapelkės. Šio tipo pelkės maitinamos gruntiniu vandeniu, jose neauga kiminai. Žemapelkės pasižymi didele augalų įvairove. Tai viena iš rečiausių ir labiausiai sunaikintų buveinių Europoje. Ši buveinė yra labai lengvai pažeidžiama, todėl būtina riboti lankymą, saugoti žemapelkes nuo užaugimo krūmais. Lietuvoje išlikę tik pavieniai didesni žemapelkių plotai, dabar užimantys kelis šimtus hektarų (Pušnies draustinis Ingalinos raj.).

Vakarų taiga. Šios buveinės tipas apibūdina senus natūralius šiaurės Europos borealinio regiono, kuriam priskiriama ir Lietuva, miškus. Deja, Lietuvoje išliko tik nedideli natūralių miškų fragmentai – seni eglynai, pušynai, natūralūs seni mišrūs miškai, miškų gaisravietės (Ažvinčių sengirė Aukštaitijoje, Punios šilas). Tokiose buveinėse yra daug retų vabalų, kerpių, samanų, grybų rūšių.

6.4.1. Lietuvos Respublikos teisė

Per pirmąjį Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetį buvo sukurta teisinė aplinkos sistema, sudaranti teisinius biologinės įvairovės išsaugojimo pagrindus. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 53 ir 54 straipsniuose nurodytos valstybės ir kiekvieno asmens pareigos saugoti aplinką nuo kenksmingo poveikio ir pateiktos konstitucinės nuostatos rūpintis aplinkos apsauga bei nurodyti draudimai niokoti žemę, jos gelmes, vandenį, teršti vandenį ir orą, veikti radiacija bei skurdinti augaliją

ir gyvūniją. Konstitucinės nuostatos įgyvendinamos parengus ir priėmus biologinės įvairovės apsaugai svarbius teisės dokumentus (teisėnė bazę): įstatymus, Vyriausybės nutarimus, ministrų įsakymus, nuostatus, taisykles, standartus ir normas, metodikas ir rekomendacijas. Lietuvoje veikia 32 įstatymai, tiesiogiai ar netiesiogiai reguliuojantys aplinkos apsaugos ir gamtos išteklių, iš jų ir biologinių, naudojimą. Siekiant išsaugoti rūšis ir bendrijas Lietuvos raudonojoje knygoje registruojamos saugotinos gyvūnų, augalų, grybų ir kerpių rūšys, steigiamos saugomos teritorijos, įgyvendinamos įvairios gamtos apsaugos programos. Nacionaliniu lygmeniu biologinės įvairovės išsaugojimą tiesiogiai reglamentuoja Laukinės augalijos ir Laukinės gyvūnijos įstatymai.

Laukinės gyvūnijos įstatymas¹⁰⁷. Šio įstatymo objektas – visuomeniniai santykiai, susiję su laukinių gyvūnų, jų rūšių buveinių, laukinių gyvūnų rūšių individų visais jų vystymosi etapais, įskaitant negyvus individus, jų dalis ir gaminius iš jų, kiaušinius, taip pat paukščių lizdus, apsauga ir naudojimu. Jis reglamentuoja laukinių gyvūnų apsaugą ir naudojimą Lietuvos Respublikoje, kad būtų: išsaugotos natūralios laukinių gyvūnų bendrijos ir jų rūšių įvairovė; išsaugotos laukinių gyvūnų buveinės, veisimosi, maitinimosi, žiemojimo bei trumpalaikio apsistojimo migracijos metu sąlygos, migracijos keliai; užtikrintas racionalus laukinių gyvūnų naudojimas ir jų populiacijų atkūrimas.

Laukinės augmenijos įstatymas¹⁰⁸ reglamentuoja laukinės augalijos apsaugos ir naudojimo santykius, kad būtų išsaugota laukinės augalijos rūšių, natūralių bendrijų įvairovė ir laukinei augalijai augti tinkamos augavietės, užtikrintas laukinės augalijos išteklių racionalus naudojimas, apsauga bei atkūrimas, laukinės augalijos genetinių išteklių išsaugojimas.

Kiti svarbesni įstatymai, susiję su biologinės įvairovės išsaugojimu: Aplinkos apsaugos įstatymas (2002), Aplinkos monitoringo įstatymas (1997), Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymas (1996), Augalų apsaugos įstatymas, Genetiškai modifikuotų organizmų įstatymas (2001), Saugomų teritorijų įstatymas (1993 m., nauja redakcija 2001 m.), Miškų (1994 m., nauja redakcija 2000 m.), Saugomų gyvūnų, augalų, grybų rūšių ir bendrijų (1997 m., nauja redakcija 2001 m.) ir kiti. Daugelis biologinės įvairovės apsaugos rei-

¹⁰⁷ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=157581

¹⁰⁸ <http://www.forestgen.mi.lt/content/Forestgenveikla.htm>

kalavimų įrašyti ir į kitus ūkinę veiklą reglamentuojančius įstatymus, parengti ir įgyvendinti būtini įstatymų įgyvendinamieji teisės aktai.

6.4.2. Saugomos teritorijos

Vienas iš plačiausiai taikomų ekosistemų ir biologinės įvairovės apsaugos būdų yra steigti saugomas teritorijas. Pagal LR saugomų teritorijų įstatymą¹⁰⁹ saugomos teritorijos – tai sausumos ir (ar) vandens plotai, kurie turi aiškias ribas, pripažintą mokslinę, ekologinę, kultūrinę ir kitokią vertę ir kuriems teisės aktais nustatytas specialus apsaugos ir naudojimo režimas (tvarka). Lietuvoje saugomos teritorijos steigiamos siekiant išsaugoti gamtos ir kultūros paveldo teritorinius kompleksus ir objektus, kraštovaizdžio ir biologinę įvairovę. Svarbiausios saugomos teritorijos (nacionaliniai ir regioniniai parkai, rezervatai, draustiniai, biosferos poligonai, paveldo objektai) sudaro per 15 proc. šalies ploto. Lietuvos saugomų teritorijų sistemą sudaro 5 nacionaliniai parkai (vienas iš jų istorinis), 5 rezervatai (du iš jų kultūriniai), apie 300 draustinių, 30 regioninių parkų, vienas biosferos rezervatas (Žuvinto), 26 biosferos poligonai. Nacionalinė Lietuvos saugomų teritorijų sistema, sukurta iki 2002 m., papildoma ES svarbos „Natura 2000“ teritorijomis, steigiamomis įgyvendinant Paukščių ir Buveinių direktyvų reikalavimus. Septyniasdešimt septynios nacionalinės saugomos teritorijos arba jų dalys įtrauktos į „Natura 2000“ teritorijų sąrašą. Lietuvos saugomų teritorijų sistemai priklauso šių kategorijų teritorijos:

- konservacinės apsaugos prioriteto teritorijos – rezervatai, draustiniai ir paveldo objektai;
- atkuriamosios apsaugos prioriteto teritorijos – atkuriamieji bei genetiniai sklypai;
- ekologinės apsaugos prioriteto teritorijos – ekologinės apsaugos zonos;
- kompleksinės saugomos teritorijos – valstybiniai (nacionaliniai ir regioniniai) parkai, biosferos stebėsenos (monitoringo) teritorijos – biosferos rezervatai ir biosferos poligonai.

Lietuvos saugomoms teritorijoms gali būti suteikiamas Europos Bendrijos svarbos specialių saugomų teritorijų statusas, taip pat tarp-

¹⁰⁹ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=157257

tautinės svarbos saugomų teritorijų statusas. Europos Sąjungos šalys buveinėms ir paukščiams bei svarbioms teritorijoms išsaugoti sukūrė Europos ekologinį tinklą „Natura 2000“, kurio dalimi taps ir nemažai jo reikalavimus atitinkančių Lietuvos saugomų teritorijų. Planuojama paukščių apsaugai svarbių teritorijų statusą suteikti 90 teritorijų, buveinių apsaugai – 300 teritorijų.

Teisinis „Natura 2000“ pagrindas yra dvi Europos Sąjungos gamtos apsaugos direktyvos – Paukščių ir Buveinių. Šie teisiniai ES dokumentai susiję su natūralių buveinių, faunos, floros apsauga. 1979 m. priimta ES paukščių direktyva 79/409/EEB nustato visų Bendrijos teritorijoje gyvenančių laukinių paukščių rūšių bei jų buveinių apsaugą, reguliuoja retų paukščių rūšių, pvz., kurtinių, tetervinų medžioklę bei prekybą sumedžiotais laukiais, perkūno oželiais, slankomis ir kitais paukščiais¹¹⁰. Be to, ši direktyva draudžia kai kurias paukščių medžioklės bei gaudymo priemones, pvz., automatinius ginklus, tinklus, kilpas, klijus. Direktyva numato 181 paukščių rūšies ypatingas apsaugos priemones – steigti svarbias paukščių apsaugos teritorijas. Direktyvoje numatytos išimtys, kuriomis valstybės narės gali pasinaudoti tuomet, kai dėl paukščių daromos žalos reikia mažinti jų populiacijų gausumą. Dabar Europos Sąjungoje yra daugiau nei 1 600 paukščių apsaugos teritorijų, kurios apima per 100 tūkstančių kvadratinį kilometrą¹¹¹. Be to, kasmet ES šalys narės steigia vis naujų paukščių apsaugos teritorijų. Paukščių direktyvoje numatytos priemonės reglamentuoja tik paukščių apsaugą, todėl natūralu, kad jos nuostatų neužteko Europos buveinėms ir kitoms gyvūnų rūšims saugoti. Dėl to 1992 m. Europos Taryba priėmė direktyvą 92/43/EEB dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos ir floros apsaugos. Jos tikslas – sustiprinti Europos Sąjungos biologinės įvairovės apsaugą. Ši direktyva nustato 200 gamtinių buveinių tipus, 200 gyvūnų ir beveik 500 augalų rūšių, kurioms išsaugoti turi būti steigiamos Europos mastu svarbios saugomos teritorijos¹¹². ES išsidėsčiusi šešiuose biogeografiniuose regionuose – Atlanto, Borealinio, Alpinio, Žemyninio, Viduržemio jūros rajono ir Makronezijos. Kiekvienam biogeografiniam regionui dėl skirtingų gamtinių sąlygų būdinga savita gamta, pasižyminti skirtingomis buveinėmis ir rūšimis. Visuose bioge-

¹¹⁰ Natura 2000 Lietuvoje. Vilnius: Daigai, 2000.

¹¹¹ http://www.natura2000.lt/naujienos_.php?id=1044879229;

¹¹² Natura 2000 Lietuvoje. Vilnius: Daigai, 2000.

ografiniuose regionuose yra rūšių apsaugai svarbių buveinių.

Kiekviena šalis gali laisvai pasirinkti priemones, kurios bus taikomos buveinių apsaugai svarbiose teritorijose. Kaip ir Paukščių direktyva, Buveinių direktyva draudžia ES šalyse naudoti kai kurias medžioklės priemones – dirbtinius šviesos šaltinius, neselektyvius spąstus, automatinius ginklus ir kt. Čia reikalaujama, kad buveinės būtų gana didelės, reprezentatyvios ir išsaugojusios būdingą struktūrą bei funkcijas, o gyvūnų populiacijos gana gausios ir gyvybingos. Buveinių direktyvoje nurodoma, kokiais kriterijais vadovaujantis atrenkamos Europos mastu svarbios saugomos teritorijos. Paukščių ir buveinių apsaugai svarbių teritorijų visuma sudarys europinės svarbos saugomų teritorijų tinklą, vadinamą „Natura 2000“.

LR saugomų teritorijų įstatyme Europos ekologinis tinklas „Natura 2000“ nusakomas kaip Europos Bendrijos svarbos saugomų teritorijų bendras tinklas, susidedantis iš buveinių ir paukščių apsaugai svarbių teritorijų, skirtas išsaugoti, palaikyti ir prireikus atkurti natūralius buveinių tipus ir gyvūnų bei augalų rūšis Europos Bendrijos teritorijoje.

Prie Aplinkos ministerijos yra įkurta Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba (Tarnyba)¹¹³, kurios misija – įgyvendinti valstybės politiką ir strategiją saugomų teritorijų apsaugos ir tvarkymo srityje, vykdyti saugomų teritorijų valstybinio valdymo funkcijas. Tarnybai pavaldžios valstybinių parkų ir rezervatų direkcijos atsakingos už kraštovaizdžio, gamtos ir kultūros vertybių apsaugą ir tvarkymą, sąlygų pažintiniam turizmui plėtoti sudarymą, ekologinį švietimą 3 valstybiniuose rezervatuose, biosferos rezervate, 4 nacionaliniuose parkuose, 28 regioniniuose parkuose. Tarnyba ir saugomų teritorijų direkcijos taip pat vykdo valstybinių draustinių bei potencialių Europos saugomų teritorijų tinklo „Natura 2000“ teritorijų tyrimus, inventorizaciją, organizuoja teritorijų planavimo dokumentų rengimą. 2002 m. liepos 23 d. aplinkos ministro įsakymu Nr. 377 buvo patvirtinti Tarnybos nuostatai, kuriuose nurodyti svarbiausi uždaviniai:

- įgyvendinti saugomų teritorijų strategiją ir politiką šalies mastu, organizuoti saugomų teritorijų apsaugą ir tvarkymą;
- dalyvauti kuriant šalies mastu saugomų teritorijų strategiją ir politiką bei saugomų teritorijų sistemą;
- organizuoti ir koordinuoti tarnybos reguliavimo sričiai priskir-

¹¹³ <http://www.vstt.lt/VI/index.php#r/29>

tų valstybinių rezervatų, nacionalinių ir regioninių parkų direkčių veiklą, valstybinių draustinių, gamtos paveldo objektų apsaugą ir tvarkymą;

- organizuoti ir koordinuoti veiklą šiose srityse: gamtos ir kultūros paveldo teritorinių kompleksų ir objektų (vertybių) bei kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės išsaugojimo, specialiojo teritorijų planavimo dokumentų rengimo, valstybinės saugomų teritorijų kontrolės, pažintinio turizmo ir rekreacijos, mokslinių tyrimų, leidybos ir ekologinio švietimo saugomų teritorijų klausimais srityse.

2007–2013 m. Tarybos veiklos prioritetai yra šie:

- organizuoti ir koordinuoti 2007–2013 m. ES struktūrinės paramos panaudojimo strategijos Sanglaudos skatinimo veiksmų programoje numatyto pirmojo prioriteto „Vietinė ir urbanistinė plėtra, kultūros paveldo ir gamtos išsaugojimas bei pritaikymas turizmo plėtrai“ veiklos rūšių, skirtų saugomoms teritorijoms, įgyvendinimą;
- užtikrinti saugomų teritorijų, įskaitant „Natura 2000“ teritoriją ir paveldo objektus, tinkamą planavimą ir būklę – vykdyti jų būklės stebėseną, parengti trūkstamus planavimo dokumentus, organizuoti apsaugos ir tvarkymo priemonių įgyvendinimą;
- sukurti saugojamų teritorijų informacijos sistemą.

Prie Tarybos baigiamas sudaryti Saugomų teritorijų kadastras bus pradėtas naudoti artimiausiu metu. Kadastro duomenys apima:

- rezervatus;
- draustinius;
- gamtos paveldo objektus;
- atkuriamuosius sklypus;
- genetinius sklypus;
- nacionalinius parkus;
- regioninius parkus;
- biosferos rezervatus;
- biosferos poligonus;
- funkcinio zonavimo ir buferinės apsaugos zonas;
- „Natura 2000“ buveinių apsaugai svarbias teritorijas;
- „Natura 2000“ paukščių apsaugai svarbias teritorijas.

6.4.3. Biologinės įvairovės išsaugojimo ir saugomų teritorijų finansavimas

Ypač saugomose teritorijose susikerta išsaugojimo ir naudojimo interesai, todėl įsteigtas saugomas teritorijas privalu prižiūrėti. Būtina sukurti reikiamas teises, administracines, planavimo, švietimo bei kitas prielaidas saugomų teritorijų tikslams pasiekti, įgyvendinti apsaugos ir tvarkymo priemones, atkurti pažeistus kompleksus bei objektus. Tam reikia lėšų. Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare atsirado naujos galimybės investuoti ES finansinę paramą saugomų teritorijų ir biologinės įvairovės apsaugai.

Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba prie Aplinkos ministerijos pagal Bendrąjį programavimo dokumentą yra tiesioginė paramos saugomoms teritorijoms planuoti bei tvarkyti, jų būklei stebėti gavėja.

2005–2007 m. Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba įgyvendino keturis projektus, finansuojamus iš Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšų:

1. saugomų teritorijų steigimo ir planavimo dokumentų rengimas;
2. valstybės institucijų, vykdančių buveinių ir paukščių apsaugai svarbių teritorijų monitoringą bei priežiūrą, sustiprinimas;
3. saugomų teritorijų tvarkymas ir priežiūra;
4. šešimininkų pastatų saugomose teritorijose demontavimas, pažeistų teritorijų rekultivavimas bei objektų atkūrimas.

Visų šių projektų įgyvendinimas ne tik prisideda prie Lietuvos saugomų teritorijų tinklo optimizavimo ir tvarkymo, kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės išsaugojimo, bet ir sudaro sėkmingo „Natura 2000“ tinklo teritorijų integravimo į Lietuvos saugomų teritorijų sistemą galimybes.

2005–2006 m. buvo įvykdyti du projektai: Valstybinių institucijų, vykdančių buveinių ir paukščių apsaugai svarbių teritorijų monitoringą ir priežiūrą, sustiprinimas ir Bešeimininkų pastatų saugomose teritorijose demontavimas, pažeistų teritorijų rekultivavimas bei objektų atkūrimas. Bendra jų vertė – apie 3,5 mln. litų.

2006 m. Tarnyba pradėjo įgyvendinti dar tris 2006–2008 m. projektus:

- saugomų teritorijų steigimas ir planavimo dokumentų parengimas;

- saugomų teritorijų tvarkymas ir priežiūra;
- apleistų pastatų likvidavimas.

Reikia pažymėti, kad visi šie projektai yra tam tikra prasme tęstiniai, nes veikos yra skiriamos vis kitiems saugomų teritorijų objektams.

Ruošdamasi panaudoti ES struktūrinę paramą, Lietuva parengė 2007–2013 m. šios paramos panaudojimo strategiją, kurią patvirtino Europos Komisija. 2007 m. spalio 4 d. aplinkos ministro įsakymu buvo patvirtinta Biologinės įvairovės išsaugojimo ir saugomų teritorijų planavimo bei tvarkymo 2007–2013 m. programa, skirta Europos Sąjungos struktūrinės paramos strategijos prioritetams įgyvendinti¹¹⁴. Svarbiausias Programos tikslas – nustatyti veiklos prioritetus, numatyti nuoseklius veiksmus, kuriuos įgyvendinus būtų iš esmės pagerinta biologinės įvairovės apsaugos būklė, užtikrintas paveldo vertybių, kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės išsaugojimas saugomose teritorijose, įskaitant „Natura 2000“ teritorijas, 2007–2013 m. Šiam tikslui pasiekti buvo nustatyti tokie uždaviniai:

- išsaugoti ir atkurti sparčiausiai nykstančias saugomas rūšis ir jų buveines;
- veisti išnykstančias rūšis ir vykdyti jų reintrodukciją;
- saugoti migruojančių gyvūnų kelius ir gerinti jų sąlygas;
- stabdyti invazinių rūšių paplitimą;
- inventorizuoti natūralias buveines, sisteminti informaciją apie retas rūšis ir natūralių buveinių paplitimą, sukurti natūralių buveinių monitoringo sistemą.

Priemonei „Biologinės įvairovės ir kraštovaizdžio apsauga“ vykdyti per minėtą laikotarpį skirta 580,5 mln. litų.

Biologinei įvairovei išsaugoti taip pat labai svarbūs 2007–2013 m. LIFE + finansinis instrumentas naudoti ES erdvėje skirtas tik aplinkos apsaugai.

¹¹⁴ Aplinkos ministro 2007 m. spalio 4 d. įsakymas Nr. D1-509.

Klausimai

1. *Kas yra ekosistema ir kokie jos skiriamieji bruožai?*
2. *Kokios yra biologinės įvairovės nykimo priežastys?*
3. *Kodėl reikalinga biologinės įvairovės apsauga?*
4. *Kokie pagrindiniai tarptautiniai teisės aktai reglamentuoja biologinės įvairovės apsaugą?*
5. *Apibūdinkite Europos Sąjungos politiką biologinės įvairovės atžvilgiu.*
6. *Kas yra „Natura 2000“ tinklas?*
7. *Kokie pagrindiniai Lietuvos biologinės įvairovės apsaugos įstatymai?*
8. *Kokios valstybinės institucijos rūpinasi biologinės įvairovės apsauga?*
9. *Kokias funkcijas vykdo saugomos teritorijos?*
10. *Kas sudaro Lietuvos saugomų teritorijų sistemą?*
11. *Kokiais finansavimo šaltiniais naudojasi Lietuva, vykdydama biologinės įvairovės apsaugos politiką?*

Literatūra

1. Aplinkos politika ir valdymas. Vilnius, 2008.
2. Biologinės įvairovės išsaugojimo strategija ir veiksmų planas. Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos ministerija. Vilnius, 1997.
3. Bubnienė R., Dudutytė Z., Greimas E. ir kt. Europos Sąjungos aplinkos apsaugos politika ir jos įgyvendinimas Lietuvoje. Vilnius, 2002.
4. Buveinių apsauga paukščiams ir biologinei įvairovei. Lietuvos ornitologų draugija. Vilnius, 2003.
5. Buveinių direktyvų įgyvendinimas. Vilnius, 2003.
6. Lietuvos aplinkosaugos raida. Vilnius, 2000.
7. Lietuvos miškų metraštis XX amžius. Vilnius, 2003.
8. Lietuvos raudonoji knyga. Vilnius, 2007.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
10. Mierauskas P. Europos Sąjungos gamtos apsaugos reikalavimai ir „NATURA 2000“ teritorijų tvarkymas. Vilnius, 2001.

7. CHEMINĖS MEDŽIAGOS IR GENETIŠKAI MODIFIKUOTI ORGANIZMAI

Cheminė medžiaga – tai natūralus ar dirbtinis cheminis elementas arba cheminių elementų junginys, įskaitant priedus, reikalingus gaminio stabilumui išlaikyti, ir priemaišas, atsirandančias gaminant, išskyrus tirpiklius, kurie gali būti atskirti nedarant poveikio medžiagos stabilumui ir nepakeičiant jos sudėties¹¹⁵. Taip cheminę medžiagą apibūdina LR cheminių medžiagų ir preparatų įstatymas.

Žmonija su cheminėmis medžiagomis susiduria kiekviename žingsnyje nuo seniausių laikų. Jos naudojamos maisto ir ne maisto produktų gamyboje, medicinoje, žemės ūkyje ir kitur. Pagrindinė problema yra ta, kad daug cheminių medžiagų ir preparatų yra žalingi sveikatai ir aplinkai, o juos naudojame dažnai nesuvokdami jų kenksmingumo. Štai 1939 m. atrastas DDT Antrojo pasaulinio karo metais buvo naudojamas drabužiams dezinfekuoti. Tas pats vyko ir pokario metais, kai žmonės, norėdami išnaikinti parazitus, miegodavo ant DDT milteliais pabarstytų paklodžių. Tokių pavyzdžių galima surasti daug.

Naudoti chemines medžiagas paprastai labiausiai buvo suinteresuotos chemijos kompanijos. Siekdamos pelno, jos negalvodavo apie cheminių medžiagų pavojų žmonių sveikatai ir supančiai aplinkai. Cheminės medžiagos beveik neribotai buvo naudojamos kelis dešimtmečius visame pasaulyje.

1962 m. buvo išleista Jungtinių Valstijų mokslininkės Rachel Carson knyga „Tylusis pavasaris“, kurioje ji įrodė, kad besaikis DDT¹¹⁶ ir kitų chemikalų naudojimas žemės ūkyje, siekiant didinti produkcijos derlių, nuodija dirvožemį, vandenį, orą, gyvūnus ir pačius žmones. Jos

¹¹⁵ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=277943

¹¹⁶ Insekticidas dichlordifeniltrichloretanas, DDT ir jo metabolitai yra potencialūs kancerogenai bei mutagenai, linkę bioakumuliuotis. DDT atsiskyta dėl žalingo poveikio aplinkai.

ir jos pasekėjų dėka žmonija suprato, kad gamtos naikinimas ir aplinkos alinimas toliau negali būti vadinamas civilizacijos pažanga¹¹⁷. Ir tik 1970–1973 m. Švedija ir JAV ėmė ribotai naudoti DDT dėl jo sukeltiamų ekologinių pažeidimų. Šiuo metu, nepaisant pasaulinės pažangos mažinant sunkiųjų metalų ir patvarių organinių teršalų emisiją, per 75 proc. cheminių junginių poveikis gamtai ir žmogui dar nežinomas.

7.1. Europos Sąjungos politika

Dauguma cheminių medžiagų yra naudingos, pagerina mūsų gyvenimo kokybę ir tinkamai naudojamos nedaro žalos. Tačiau nežinant šių medžiagų savybių gali būti padaryta ir netyčinė žala žmonėms (darbuotojams, vartotojams ir pan.) bei aplinkai. Teisinis skirtingų sričių reglamentavimas siekia išvengti galimo žalingo cheminių medžiagų poveikio.

Kaip žinome, neribotas cheminių medžiagų naudojimas gali sukelti ne tik įvairias ligas, bet ir genetinius pokyčius žmogaus ir kitų gyvūnų organizmuose. Todėl labai svarbu vykdyti veiksmingą cheminių medžiagų kontrolę. Juo labiau kad, negalutiniais duomenimis, ES naudojama iki 100 tūkstančių įvairių cheminių medžiagų¹¹⁸. Cheminių medžiagų ir preparatų tvarkymas apima cheminių medžiagų ir preparatų gamybą, klasifikavimą, pakavimą, ženklinimą, sandėliavimą, apskaitą, eksportą, tiekimą rinkai ir naudojimą.

Pagal Europos Komisijos dokumentus¹¹⁹ bendru atveju pati svarbiausia chemines medžiagas kontroliuojančių teisės aktų sritis yra ta, kuri susijusi su **cheminių medžiagų ir preparatų bandymais** bei pranešimais apie juos. Kitos sritys yra susijusios su **genetiškai modifikuotais organizmais (GMO)**, **eksperimentais su gyvūnais**, **gera laboratorine praktika** ir **gaminiais** kontroliuojančiomis direktyvomis ar reglamentais. ES politiką šioje srityje galima suskirstyti į keturias grupes:

- a) chemines medžiagas ir bandymams naudojamus preparatus,

¹¹⁷ <http://www.ecotopia.org/ehof/carson/index.html>

¹¹⁸ http://ec.europa.eu/commission_barroso/dimas/policies/chemicals/index_it.htm

¹¹⁹ Europos Sąjungos aplinkos apsaugos teisės aktų aproksimacijos vadovas. Briuselis, 1998.

- b) pavojingų medžiagų transportavimą,
- c) informacijos pateikimą rinkai ir
- d) gaminius bei jų kontrolę.

Pirmas Europos Bendrijoje priimtas teisės aktas aplinkos apsaugos kontekste buvo direktyva 67/548/EEB dėl įstatymų ir kitų teisės aktų, reglamentuojančių pavojingų medžiagų klasifikavimą, pakavimą ir ženklinimą etiketėmis, suderinimo, priimta 1967 m., kai dar nebuvo vykdoma nė viena Bendrijos aplinkos programa. Ji laikoma pirmą aplinkos politikos direktyva. Šia direktyva buvo siekiama apsaugoti žmones, ypač su tokiais medžiagomis ir preparatais dirbančius darbuotojus, suvienodinant Bendrijos šalyse cheminių medžiagų klasifikavimą, pakavimą ir ženklinimą, suderinti valstybių narių įstatymus ir kitus teisės aktus, reglamentuojančius rinkai Bendrijos valstybėse narėse pateikiamas pavojingas medžiagas¹²⁰. Ši direktyva netaikoma vaistams, narkotikams, radioaktyvioms ir kitoms pavojingoms medžiagoms, kurios reglamentuojamos specialiais, joms skirtais, teisės aktais.

Pagal direktyvą pavojingos medžiagos ir preparatai yra:

- sprogstamosios medžiagos (gali sprogti nuo liepsnos arba neatsparios smūgiams ar didelei trinčiai);
- oksiduojančios (dėl sąlyčio su kitomis medžiagomis sukelia smarkią egzoterminę reakciją), labai degios (nenaudojant energijos, nuo sąlyčio su kambario temperatūros oru, gali įkaisti ir užsidegti; kitos greitai užsiliepsnojančios medžiagos);
- degiosios (pliūpsnio temperatūra 21–550 C);
- toksiškos (įkvėptos, nurytos ar patekusios per odą gali sukelti didelį, ūmų ar lėtinį pavojų sveikatai ir netgi mirtį);
- kenksmingos (įkvėptos, nurytos ar patekusios per odą gali sukelti tam tikrą pavojų sveikatai);
- ėsdinančios (liesdamosi su gyvais audiniais gali juos suardyti);
- dirginančios (neėsdinančios, bet tiesiogiai, ilgai ar pakartotinai liesdamosi su oda arba gleivine gali sukelti uždegimą).

Toliau direktyva nurodo pakuotės, jos atsparumo cheminėms medžiagoms, fiziniam poveikiui reikalavimus, nustato ženklinimo kriterijus.

Direktyva turi šešis priedus (su cheminių medžiagų klasifikavimu ir ženklinimu susiję techniniai priedai):

¹²⁰ <http://www3.lrs.lt/c-bin/eu/getfmt?C1=e&C2=10609>

1. suklasifikuotų cheminių medžiagų (pavojingų medžiagų) sąrašas nustato teisiškai privalomą klasifikaciją;
2. pavojingumo simboliai;
3. rizikos frazės;
4. saugos patarimai (saugos frazės);
5. cheminių medžiagų tyrimų metodai (fizikinių cheminių, toksikologinių ir ekotoksikologinių savybių nustatymo bandymų metodai);
6. cheminių medžiagų klasifikavimo ir ženklinimo kriterijai. Suklasifikuotų cheminių medžiagų sąrašė išvardytos cheminės medžiagos (iš viso apie 2 500 medžiagų) turi būti klasifikuojamos ir ženklinamos taip, kaip nurodyta šiame sąrašė. Visos kitos cheminės medžiagos turi būti klasifikuojamos pagal direktyvoje nustatytus kriterijus. Tokia klasifikacija vadinama laikinąja. Už pavojingų cheminių medžiagų ir preparatų tinkamą laikinąją (ir privalomą) klasifikavimą yra atsakingi asmenys, tiekiantys tas chemines medžiagas ir preparatus rinkai, t. y. tų cheminių medžiagų ir preparatų gamintojai, importuotojai, skirstytojai (platintojai), taip pat asmenys, importuojantys chemines medžiagas ar preparatus laikinai perdirbti.

Nuo 1967 m. ši direktyva, remiantis kitomis direktyvomis, buvo taisyta devynis kartus – atsižvelgiant į atnaujinamą ES cheminių medžiagų politiką ir dvidešimt devynis kartus – atsižvelgiant į mokslinę-techninę pažangą (tyrimo metodų tobulinimą ir kt.).

Vienas svarbesnių pakeitimų padarytas 1979 m. priėmus Tarybos direktyvą 79/831/EEB (šeštą kartą iš dalies keičiančią direktyvą 67/548/EEB), kurioje pateikta svarbi esamųjų cheminių medžiagų inventorizavimo sistema EINECS (Europos esamų komercinių cheminių medžiagų sąrašas). Buvo papildytas pavojingų medžiagų sąrašas, įvertinant pavojingumą aplinkai, išskirtos teratogeninės ir mutageninės (keliančios apsigimimus ir mutacijas) medžiagos¹²¹. Taip pat nurodyti:

- medžiagų ir preparatų fizikinių cheminių savybių bei toksiškumo nustatymo metodai;
- tikro ar galimo pavojaus aplinkai įvertinamas pagal tarptautinius standartus;

¹²¹ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31979L0831:LT:HTML>

- medžiagų ir preparatų klasifikavimo bei ženklavimo bendrųjų principų taikymas;
- nustatytas pavojingų medžiagų klasifikavimas pagal pavojingumo laipsnį ir specifinį galimo pavojaus pobūdį;
- prireikus pavojingoms medžiagoms suteikiamas tam tikras reitingas, leidžiantis įvertinti preparatų pavojingumą sveikatai;
- nustatyta, kad valstybės narės imasi visų būtinų priemonių užtikrinti, kad, nepažeidžiant 8 straipsnio, medžiagų, grynų ar esančių preparatų sudėtyje, pateikti rinkai nebūtų galima;
- gamintojas arba medžiagą į Bendriją įvežantis importuotojas privalo ne vėliau kaip likus 45 dienoms iki medžiagos pateikimo valstybės narės, kurioje medžiaga yra pagaminta arba į kurią Bendrijos šalį ji įvežama, rinkai, 7 straipsnyje nurodytai kompetentingai institucijai pateikti pranešimo dokumentus.

Direktyvos VIII priede nurodyti tyrimai ir papildomi cheminių medžiagų tyrimai, kurie gali būti atliekami siekiant jas įvertinti toksikologiškai.

Remdamasi pirmiausia valstybių narių suteikta informacija, Komisija sudaro medžiagų, pateiktų Bendrijos rinkai iki 1981 m. rugšėjo 18 d., aprašą.

Kitas svarbus direktyvos 67/548/EEB pakeitimas – 1992 m. balandžio 30 d. Tarybos direktyva 92/32/EEB¹²². Ji nustato vadinamųjų „naujų“ cheminių medžiagų rizikos įvertinimo laipsnį. Joje taip pat apibrėžta nauja pavojingų cheminių medžiagų kategorija – vaisingumui kenksmingos (toksiškos) medžiagos ir preparatai: medžiagos ir preparatai, kurie įkvėpti ar praryti arba prasiskverbę per odą gali sukelti nepaveldimų žalingų poveikių palikuonims ir (ar) vyrų ar moterų vaisingumo funkcijų ar pajėgumo sutrikimų arba padidinti jų tikimybę.

Šiuo metu galiojantis naujausias direktyvos 67/548/EEB pakeitimas yra Komisijos 2004 m. priimta direktyva 2004/73/EB. Čia išsamiai aprašomi galimi bandymų metodai su gyvūnais, bandymų ataskaitos rengimas, rezultatų aiškinimas ir kt.

Svarbios cheminių medžiagų direktyvos:

- Direktyva 88/379/EEC išplečia klasifikacijos ir ženklavimo schemą – į ją įtraukiami mišiniai ir tirpalai. Netaikoma pesti-

¹²²<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:-31992L-0032:LT:NOT>

cidams, medicinos ir veterinarijos preparatams, sprogmenims, kosmetikai.

- Tiekimo rinkai ir naudojimo direktyva 76/769/EEC („apribojimų“ direktyva) riboja pavojingų medžiagų prekybą ir naudojimą. Nuo 1976 m. sąrašas papildytas per 20 kartų. Juo draudžiamas švinas druskos dažuose; nikelio ir jo junginių naudojimas papuošaluose, kurie liečiasi su oda, asbesto skaidulų junginiuose ir kt. Ji nustato valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, susijusių su tam tikrų pavojingų medžiagų ir preparatų pardavimo ir naudojimo apribojimais, suderinimą (su visais pakeitimais). Ši direktyva apriboja išvardytų pavojingų medžiagų ir preparatų pardavimą ir naudojimą Bendrijos valstybėse narėse, taip pat nustato sąlygas, kurių laikantis leidžiama pavojingą cheminę medžiagą teikti rinkai arba naudoti.
- Direktyvoje 91/155/EEB nustatyti pavojingų medžiagų ir preparatų saugos duomenų lapų reikalavimai, taip pat tam tikrų pavojingų medžiagų specialūs reikalavimai, susiję su jų klasifikavimu ir ženkliniu (augalų apsaugos produktų, trąšų).

ES lygmeniu reglamentuojamas pavojingų medžiagų vežimas, importas ir eksportas. Pavojingų krovinių vežimą kelių transportu valstybėse narėse arba iš vienos valstybės narės į kitą nustato direktyva 94/55/EB. Pavojingų krovinių vežimo keliais kontrolę numato direktyva 95/50/EB. Pavojingų krovinių vežimo keliais, geležinkeliais ir vidaus vandenų keliais saugos instruktorių skyrimą ir jų profesinę kvalifikaciją reglamentuoja direktyva 96/35/EB. Laivų eismo stebėsenos ir informacijos sistemą įtvirtina direktyva 2002/59/EB.

Reglamentas Nr. EEC/2455/92 įtvirtina medžiagų, kurios dėl poveikio žmonių sveikatai ar aplinkai yra uždraustos ar griežtai ribojamos, eksporto į trečiąsias šalis ir importo į jas kontrolę.

Po to, kai 1976 m. Savese išsiliejo pavojingos dujos, buvo imtasi iniciatyvos išleisti teisės aktus pramoninei rizikai išvengti. 1982 m. birželio 24 d. buvo priimta direktyva 82/501/EEB dėl tam tikros gamybinės veiklos keliamo didelių avarių pavojaus, vėliau ją pakeitė direktyva 96/82/EB. Direktyvoje 96/82/EB nustatyti griežti reikalavimai veiklos vykdytojams, kad jie, ėmęsi būtinų priemonių, neleistų įvykti didelėms avarijoms ir ribotų jų padarinius žmonėms ir aplinkai. Veiklos vykdytojai privalo pranešti kompetentingai institucijai apie veiklą, ku-

riuje naudojamos pavojingos medžiagos, parengti dokumentą, kuriame būtų išdėstyta didelių avarijų prevencijos politika, ir užtikrinti, kad ta politika būtų tinkamai vykdoma, rengti saugos ataskaitas, sudaryti vidaus ir išorės avarinius planus, teikti informaciją įvykus didelei avarijai ir kt. Daug dėmesio skiriama įmonių darbuotojų mokymams ir įmonių organizacijai. Valstybėms narėms pavedama griežtai kontroliuoti šios direktyvos įgyvendinimą ir pačioms imantis atitinkamų veiksmų atsižvelgti į prevencinius direktyvos tikslus.

Direktyva 87/18/EEC reikalauja, kad laboratorijos, atliekančios cheminių medžiagų tyrimus, laikytųsi OECD GLP (geros laboratorinės praktikos) standartų.

Reglamentas Nr. EC/94/3093 apriboja ozoną ardančių medžiagų gamybą, importą, eksportą, naudojimą pagal Vienos, Monrealio, Kioto dokumentus.

Direktyva 73/404/EEC draudžia naudoti skalbimo priemones, jei jos netenkina formulėje nurodytų paviršinio aktyvumo medžiagų biologinio skilimo reikalavimų.

Direktyva 87/217/EEC papildo asbesto reikalavimus. Jis negali būti skleidžiamas su atliekomis, vežant, demontuojant.

Direktyva 90/220/EEC dėl GMO paskleidimo aplinkoje tvarkos, pradedant laboratorija, baigiant dirbamais laukais.

Direktyva 90/219/EEC dėl genetiškai modifikuotų mikroorganizmų (GMM) auginimo ir saugojimo. Griežti reikalavimai didelės rizikos GMM. Leidimų gavimas, apskaitos tvarkymas.

Direktyva 2001/18/EB dėl apgalvoto GMO išleidimo į aplinką.

1999 m. gegužės 31 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 1999/45/EB dėl pavojingų preparatų klasifikavimą, pakavimą ir ženklinimą reglamentuojančių valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų nuostatų derinimo (su naujausiais Europos Komisijos direktyvos 2001/60/EB pataisymais).

Direktyva 98/8/EC (biocidų) taikoma ne žemės ūkio pesticidams, tokiems kaip medienos konservantai, dezinfekantai. Ji reglamentuoja:

- biocidinių produktų autorizavimą ir pateikimą valstybių narių rinkai;
- abipusę autorizacijų pripažinimą valstybėse narėse;
- veikliųjų medžiagų, kurios gali būti naudojamos biocidiniuose produktuose, teigiamo sąrašo sudarymą Bendrijos lygiu.

1991 m. liepos 15 d. Tarybos direktyva 91/414/EEB dėl augalų apsaugos produktų rinkai (su visais pakeitimais ir papildymais). Ši direktyva susijusi su augalų apsaugos produktų komercine forma registravimu, patiekimu rinkai, naudojimu ir kontrole Europos Bendrijoje (visiškai suderintos procedūros). Rinkai tiekiamuose augalų apsaugos produktuose leidžiama naudoti tik tas veikliąsias medžiagas, kurios patvirtintos ir įrašytos į teigiamą šios direktyvos sąrašą. Veikliosios medžiagos gali būti naudojamos tik pagal šioje direktyvoje nurodytą paskirtį.

Cheminių medžiagų sektoriaus teisės aktai glaudžiai susiję su kitų sričių teisiniu reglamentavimu, pavyzdžiui: kosmetikos produktai, maisto priedai, medicinos produktai, Bendroji vandens politikos direktyva, atliekos, oro tarša, darbo vietos sauga ir kt.

Pagrindinės cheminių medžiagų valdymo direktyvos ir reglamentai buvo suformuluoti 1960–1990 m. Pagal tuo metu veikusią sistemą visos cheminės medžiagos buvo surašytos į du cheminių medžiagų sąrašus¹²³:

EINECS (*The European Inventory of Existing Commercial Substances*). Šiame sąrašė buvo nuo 1971 m. sausio 1 d. iki 1981 m. rugsėjo 18 d. rinkoje buvusios cheminės medžiagos. EINECS sąrašo medžiagos, kurių buvo per 100 tūkstančių (sudarė 99 proc. rinkos), Europos Sąjungos erdvėje galėjo judėti laisvai. Tačiau ne visos medžiagos ir dabar yra iki galo iširtos, bet cheminių medžiagų patekimas į rinką buvo ribojamas tik specifiniais atvejais.

Į ELINCS (*The European List of Notified Chemical Substances*) sąrašą įtraukiamos cheminės medžiagos, kurių nėra EINECS sąrašė (apie jų tiekimą Europos Sąjungos rinkai pranešta po 1981 m. rugsėjo 18 d.). Jos turi būti iširtos ir laikantis griežtų Europos Sąjungos direktyvų reikalavimų turi būti nustatytas jų rizikos laipsnis ir tik po to įrašytos į ELINCS sąrašą. Šios medžiagos sudarė apie 1 proc. rinkos.

Tokia cheminių medžiagų registravimo ir valdymo sistema nėra labai veiksminga, nes sunku nustatyti cheminių medžiagų naudojimo rizikos laipsnį: trūksta informacijos apie daugelį medžiagų, esančių rinkoje, nėra patikimų būdų, kaip elgtis rinkoje su problemiškomis medžiagomis. Be to, susiduriama su:

¹²³ 79/831/EEB; 92/32/EEB

- informacijos apie esamas chemines medžiagas (įrašytas į EINECS) trūkumu;
- informacijos apie cheminių medžiagų naudojimą, jų poveikį ir išsiskyrimą į aplinką trūkumu;
- tokios informacijos trūkumas neužtikrina, kad cheminių medžiagų ar produktų gamintojai ir tolesni naudotojai saugiai naudoja chemines medžiagas;
- didelis valstybės institucijų darbo krūvis, įvertinant cheminių medžiagų keliamą riziką;
- komplikauta teisinė sistema, daugybė direktyvų ir labai lėtos sprendimų priėmimo procedūros.

Tai, Europos Sąjungos ekspertų nuomone, stabdo naujoves ir chemijos pramonės konkurencingumą.

2001 m. vasario 13 d. Europos Komisija priėmė **Baltąją knygą** dėl naujos Europos Sąjungos politikos cheminių medžiagų sektoriuje. Tai buvo REACH¹²⁴ (cheminių medžiagų registracija, įvertinimas, autorizacija¹²⁵, apribojimai) sistemos koncepcija. 2003 m. Baltoji knyga buvo pristatyta svarstyti Europos Komisijai ir Europos Parlamentui. Po dvejų metų derybų, 2006 m., Europos Sąjungos Aplinkos Taryba priėmė REACH reglamentą¹²⁶, pagrindinį Europos Sąjungos naujos cheminių medžiagų politikos teisės aktą. Jis įsigaliojo 2007 m. birželio 1 d. visose ES šalyse vienu metu. Šis dokumentas pakeis apie trisdešimt šiuo metu galiojančių cheminių medžiagų sektoriaus teisės aktų. REACH reglamentas skirtas egzistuojančios sistemos trūkumams šalinti ir yra susijęs su keturiomis direktyvomis, kurios nusako cheminių medžiagų bei preparatų klasifikavimą, pakavimą ir žymėjimą, taip pat įvertinimą ir rizikos kontrolę bei pavojingų medžiagų prekybos ir naudojimo apribojimą. Taip pat atsižvelgta į pesticidų naudojimo (augalų apsauga ir

¹²⁴ Registration, Evaluation and Authorisation of Chemicals.

¹²⁵ Cheminės medžiagos naudojimas ribojamas arba reikia gauti leidimą naudoti.

¹²⁶ 2006 m. gruodžio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1907/2006 dėl cheminių medžiagų registracijos, įvertinimo, autorizacijos ir apribojimų (REACH), įsteigiantis Europos cheminių medžiagų agentūrą, iš dalies keičiantis direktyvą 1999/45/EB bei panaikinantis Tarybos reglamentą (EEB) Nr. 793/93, Komisijos reglamentą (EB) Nr. 1488/94, Tarybos direktyvą 76/769/EEB ir Komisijos direktyvas 91/155/EEB, 93/67/EEB, 93/105/EB bei 2000/21/EB.

http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/oj/2006/l_396/l_39620061230lt00010850.pdf

biocidai), darbo saugos, cheminių avarijų prevencijos, dioksinų ir endokrininės sistemos apsaugos politiką Europos Sąjungoje.

Šis reglamentas turėtų užtikrinti aukštą žmonių sveikatos ir aplinkos apsaugos lygį, taip pat laisvą cheminių medžiagų – atskirų ir esančių preparatų ar gaminių sudėtyje – judėjimą, kartu didėtų konkurencingumas ir būtų skatinamos naujovės. Jis taip pat turėtų skatinti tobulinti alternatyvius cheminių medžiagų pavojingumo vertinimo metodus. Be to, siekdama įgyvendinti 2002 m. rugsėjo 4 d. Johannesburge įvykusiame pasaulio aukščiausio lygio susitikime priimtą planą dėl darnaus vystymosi, Europos Sąjunga užsibrėžia tikslą – pasiekti, kad iki 2020 m. cheminės medžiagos būtų gaminamos ir naudojamos taip, kad sumažėtų didelis neigiamas poveikis žmonių sveikatai ir aplinkai.

REACH sistemai įgyvendinti įkurta **Europos cheminių medžiagų agentūra (Agentūra)**¹²⁷ pagal X reglamento antraštinę dalį. Agentūra (75-111 str.), kuri prižiūrės cheminių medžiagų kenksmingumo vertinimą, vykdys monitoringą, ir kaupia cheminių medžiagų duomenų bazes. Agentūra vadovauja registracijos procesui, vaidina pagrindinį vaidmenį užtikrinant darnų įvertinimo procedūros įgyvendinimą, rengia valstybėms narėms vadovaujančius kriterijus atrinkdama chemines medžiagas. Visi Europos Sąjungos cheminių medžiagų gamintojai ir importuotojai registracijos dokumentus ir paraiškas dėl medžiagų autorizacijos teiks Agentūrai. Agentūra vykdys ir kitą veiklą, susijusią su cheminių medžiagų gaminimu, importu ir naudojimu. Ji įpareigota atlikti parengiamuosius darbus, kad būtų galima prisijungti prie kuriamos Pasaulinės cheminių medžiagų klasifikacijos ir registracijos darnios sistemos (GHS)¹²⁸, kuri turi būti sukurta 2008 m.¹²⁹ Agentūros būstinė yra Helsinkyje. Cheminės medžiagos bus pradėtos registruoti 2008 m. birželio 1 d.¹³⁰

Naujoji cheminių medžiagų politika numato vieną cheminių medžiagų valdymo sistemą. Atsakomybė už cheminių medžiagų keliamos rizikos valdymą turėtų tekti fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie šias chemines medžiagas gamina, importuoja, tiekia rinkai ar naudoja.

¹²⁷ ECB – The European Chemicals Bureau.

¹²⁸ GHS – Globally Harmonized System of Classification and Labelling of Chemicals.

¹²⁹ http://www.unece.org/trans/danger/publi/ghs/ghs_welcome_e.html

¹³⁰ http://echa.europa.eu/home_lt.html

Informacija, kaip šis reglamentas įgyvendinamas, turėtų būti lengvai prieinama.

Cheminių medžiagų **registracija** tampa viena svarbiausių procedūrų. Gamintojai ir importuotojai privalo surinkti visą informaciją apie chemines medžiagas, o prireikus ir iširti. Tada pradedamos registravimo procedūros. Cheminių medžiagų registracijos laiko terminai – trys, šeši ir vienuolika metų. Informacijos reikalavimai nustatomi pagal gaminamus ar importuojamus cheminių medžiagų kiekius (> 1000, 100–1000, 1–100 tonų per metus), įvertinant medžiagų savybes. Per pirmąjį trejų metų laikotarpį numatoma registruoti medžiagas, kurių gaminama ar importuojama per 1 000 tonų per metus, kancerogenines, mutagenines, toksiškas reprodukcijai chemines medžiagas, nes tokių medžiagų naudojimas labiausiai gali paveikti žmonių sveikatą ir aplinką. Registracijai teiktinos informacijos reikalavimai, atsižvelgiant į medžiagos kiekį, nustatyti REACH reglamento prieduose.

Siekiant sumažinti cheminių medžiagų tyrimų su gyvūnais skaičių, reikalaujama dalintis tyrimų su stuburiniais gyvūnais duomenimis (už tam tikrą mokesį). Atliekami bandymai turėtų atitikti atitinkamus laboratorijose naudojamų gyvūnų apsaugos reikalavimus, nustatytus 1986 m. lapkričio 24 d. Tarybos direktyva 86/609/EEB dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, susijusių su eksperimentiniais ir kitais mokslo tikslais naudojamų gyvūnų apsauga, suderinimo, o ekotoksikologinių ir toksikologinių bandymų atveju – gerą laboratorinę praktiką, nustatytą 2004 m. vasario 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/10/EB dėl įstatymų ir kitų teisės aktų, susijusių su geros laboratorinės praktikos principų taikymu ir jų taikymo cheminių medžiagų tyrimams patikra, suderinimo.

Numatoma geriau informuoti visus tiekimo grandinės dalyvius apie pavojingas chemines medžiagas ir jų keliamą riziką bei rizikos valdymo priemonės. Taip pat, jei tolesnis naudotojas naudoja cheminę medžiagą ne nustatytu būdu, jis turi apie tai pranešti Agentūrai ir atlikti cheminės saugos, susijusios su nauju naudojimo būdu, įvertinimą.

Įvertinimo procedūros tikslas – vengti nebūtinų cheminių medžiagų bandymų ir įsitikinti, ar pramonė laikosi nustatytų reikalavimų. Pavesta Europos Sąjungos šalių atsakingoms institucijoms įvertinti pasiūlytas cheminių medžiagų tyrimo programas ir ar pateikti registracijos dokumentai atitinka nustatytus reikalavimus. Cheminių medžiagų

gamintojai ir importuotojai, gaminantys ar importuojantys ne mažiau kaip vieną toną medžiagų, turi pateikti visą informaciją apie šių medžiagų savybes, naudojimą, saugų tvarkymą ir registruoti jas Agentūroje, kuri atliks dokumentacijos ir cheminių medžiagų įvertinimą pagal cheminių medžiagų pavojingumo laipsnį, t. y. numatytos dvi pagrindinės procedūros: dokumentų įvertinimas ir cheminės medžiagos įvertinimas. Įvertinimo rezultatai gali nulemti, kad cheminės medžiagos naudojimas bus ribojamas arba reikės gauti leidimą naudoti (autorizaciją).

Autorizacijos tikslas – tinkamai kontroliuoti didelį nerimą keliančias chemines medžiagas ir vėliau jas bandyti pakeisti tinkamesnėmis medžiagomis ar saugesnėmis technologijomis. Cheminės medžiagos, kurioms bus taikoma autorizacija, pasižymi ypač pavojingomis savybėmis, reikalaujančiomis ypatingo reglamentavimo mechanizmo, kuris užtikrintų rizikos, kylančios tokias medžiagas naudojant, efektyvų įvertinimą bei valdymą, sprendimų dėl tolesnio naudojimo priėmimą Europos Bendrijos lygiu. Paprastai jos nusakomos moksliskai įrodytu labai stipriu poveikiu žmogaus sveikatai ir supančiai aplinkai. Tai kancerogeninės, mutageninės, toksiškos reprodukcijai (patvarios ir labai patvarios, gyvuosiuose organizmuose ir aplinkoje besikaupiančios toksiškos), ardančios endokrininę sistemą ir pan. cheminės medžiagos. Cheminės medžiagos, kurioms taikoma autorizacija, bus laipsniškai įrašomos į Reglamento XIII priedą, nurodoma data, nuo kada jas bus leidžiama naudoti gavus autorizaciją. Europos Komisija autorizaciją gali suteikti tik tada, kai pareiškėjas įrodo, kad naudojant cheminę medžiagą rizika bus valdoma tinkamai. Autorizacija bet kada gali būti persvarstyta.

Apribojimai taikomi tokioms medžiagoms, kurių naudojimo keliamą riziką yra nepriimtina visos Europos Bendrijos mastu, o kitų REACH procedūrų nebeužtenka. Chemines medžiagas naudoti, prekiauti jomis arba jas gaminti gali būti ribojama vienu ar keliais tikslais, jei medžiagos neatitinka apribojimo sąlygų. Cheminių medžiagų apribojimo procedūrą gali inicijuoti Europos Komisija. Šiuo metu Europos Bendrijoje galiojantys cheminių medžiagų tiekimo rinkai ir naudojimo apribojimai, nustatyti direktyvoje 76/769/EEB, yra perkelti į REACH reglamento projekto XVI priedą.

REACH reglamentas iš viso turi septyniolika priedų, kuriuose nustatomos įvairios procedūros, taikomos cheminėms medžiagoms ir preparatams:

- I. Bendrosios cheminių medžiagų ir cheminės saugos ataskaitų rengimo nuostatos;
- II. Saugos duomenų lapo pildymo nurodymai;
- III. Kriterijai, pagal kuriuos reikia registruoti 1–10 tonų chemines medžiagas;
- IV. Prievolės registruoti pagal 2 straipsnio 7 a punktą išimtis;
- V. Prievolės registruoti pagal 2 straipsnio 7 b punktą išimtis;
- VI. 10 straipsnyje nurodyti informacijos reikalavimai;
- VII. Reikalavimai, keliami standartinei informacijai apie cheminės medžiagas, kurių pagaminama ar įvežama ne mažiau kaip 1 tona;
- VIII. Papildomi reikalavimai, keliami standartinei informacijai apie chemines medžiagas, kurių pagaminama ar įvežama ne mažiau kaip 10 tonų;
- IX. Papildomi reikalavimai, keliami standartinei informacijai apie chemines medžiagas, kurių pagaminama ar įvežama ne mažiau kaip 100 tonų;
- X. Papildomi reikalavimai, keliami standartinei informacijai apie chemines medžiagas, kurių pagaminama ar įvežama ne mažiau kaip 1 000 tonų;
- XI. Standartinės bandymų tvarkos, išdėstytos VII–X prieduose, bendrosios taikymo taisyklės;
- XII. Bendrosios nuostatos, skirtos tolesniems naudotojams vertinant chemines medžiagas ir rengiant cheminės saugos ataskaitas;
- XIII. Patvarių, bioakumuliacinių ir toksiškų bei labai patvarių ir didelės bioakumuliacijos medžiagų nustatymo kriterijai;
- XIV. Autorizuotinių cheminių medžiagų sąrašas;
- XV. Dokumentacijos;
- XVI. Socialinė ir ekonominė analizė;
- XVII. Tam tikrų cheminių medžiagų, preparatų ir gaminių gamybos, tiekimo rinkai bei naudojimo apribojimai.

REACH reglamentas Europos Sąjungoje įsigalios 2010 m. gruodžio 1 d. Laipsniškai, įgyvendinant naują Europos Sąjungos cheminių

medžiagų politiką, iki 2007 m. birželio 1 d. neteko galios direktyva 91/155/EEC, o direktyva 99/45/EEC pakeista išbraukiant 14 straipsnį. Iki 2008 m. birželio 1 d. neteks galios direktyvos 93/105/EC ir 2000/21/EC ir reglamentai Nr. 1488/94 /EC bei Nr. 93/793/EEC, iki 2009 m. birželio 1 d. neteks galios direktyvos 93/67EEC ir 76/769 EEC.

7.2. Cheminės medžiagos Lietuvoje

Pagrindinė institucija, atsakinga už cheminių medžiagų valdymą Lietuvoje, yra Aplinkos ministerija. Ministerijos Aplinkos kokybės departamente įsteigtas Cheminių medžiagų skyrius. Pagal savo kompetenciją jis įgyvendina saugaus cheminių medžiagų valdymo strategiją ir koordinuoja tarpžinybinę veiklą. Taip pat nustato cheminių medžiagų tvarkymo reikalavimus ir rengia atitinkamus reglamentuojančius teisės aktus srityse, susijusiose su cheminių medžiagų patekimu į rinką, eksportu, klasifikavimu, ženkliniu, apskaita, naudojimu, koordinuoja su naujosios cheminių medžiagų tvarkymo (REACH) sistemos priėmimu susijusią veiklą. Šis skyrius bendradarbiauja su Europos Komisija ir kitomis Europos Sąjungos bei tarptautinėmis organizacijomis, koordinuoja ir dalyvauja šių tarptautinių sutarčių, konvencijų įgyvendinimo veikloje:

- Vienos konvencija¹³¹ ir Monrealio protokolas dėl ozono sluoksnį ardančių medžiagų;
- Stokholmo konvencija¹³² dėl patvariųjų organinių teršalų, ratifikuota 2006 m. Ši konvencija reglamentuoja 12 cheminių medžiagų bei jų grupių ir atliekų, į kurių sudėtį įeina šios medžiagos, tvarkymo bei išmetimų į aplinką kontrolę;
- Roterdamo konvencija¹³³ dėl sutikimo, apie kurį pranešama iš anksto, procedūros, taikomos tam tikroms pavojingoms cheminėms medžiagoms ir pesticidams tarptautinėje prekyboje.

¹³¹ <http://www.am.lt/LSP/files/VIENA-MONREAL.pdf>

¹³² <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004PC0537:LT:HTML>

¹³³ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=228948

Pavaldi Aplinkos ministerijai Aplinkos apsaugos agentūra paskirta Nacionaline kompetentingąja institucija įgyvendinti cheminių medžiagų sektoriaus teisės aktus. Ji įgaliota vykdyti nacionalinės kompetentingos institucijos funkcijas įgyvendinant Europos Sąjungos ir Lietuvos cheminių medžiagų sektoriaus teisės aktus:

- įgyvendinti pranešimų apie tiekiamas rinkai naujas chemines medžiagas tvarką, esamų cheminių medžiagų rizikos vertinimo ir valdymo reikalavimus, koordinuoti cheminių medžiagų rizikos įvertinimą, atlikti cheminių medžiagų rizikos aplinkai įvertinimą;
- įgyvendinti iš anksto pranešto sutikimo procedūrą, taikomą importuojamoms ar eksportuojamoms cheminėms medžiagoms ir preparatams;
- bendradarbiauti su Europos Komisija, tarptautinėmis organizacijomis, dalyvauti atitinkamose EK ekspertų darbo grupėse, technikos komitetuose;
- rinkti ir kaupti duomenis apie Lietuvos Respublikoje gaminamas, importuojamas, eksportuojamas bei gamyboje naudojamas chemines medžiagas ir preparatus, jų savybes bei galimą poveikį žmonių sveikatai ir aplinkai, tvarkyti pavojingų cheminių medžiagų ir preparatų registrą, konsultuoti cheminių medžiagų gamintojus, importuotojus, profesionalius naudotojus ir kitas suinteresuotųjų grupes ES ir Lietuvos teisės aktų įgyvendinimo klausimais.

Aplinkos apsaugos agentūros Aplinkos tyrimų departamento Hidrobiologijos ir ekotosologijos skyrius yra atsakingas už cheminių medžiagų savybių, pavojingų aplinkai (ekotoksikologinių savybių), tyrimo metodų nustatymą.

Valstybinis sveikatos apsaugos centras prie **Sveikatos apsaugos** ministerijos rengia cheminių medžiagų tvarkymą reglamentuojančius teisės aktus bei nustato reikalavimus šiose srityse:

- cheminių medžiagų klasifikavimas pagal pavojingumą žmogaus sveikatai;
- cheminių medžiagų rizikos žmogaus sveikatai įvertinimas;
- cheminių medžiagų fizikinių-cheminių savybių nustatymo ir pavojingųjų žmogaus sveikatai savybių (toksikologinių) tyrimų metodai;

- saugos duomenų lapų sudarymas ir pateikimas;
- cheminių medžiagų tiekimo rinkai ir naudojimo ribojimas ir uždraudimas;
- biocidų tiekimo rinkai reglamentavimas.

Valstybinė augalų apsaugos tarnyba prie **Žemės ūkio** ministerijos yra atsakinga už Augalų apsaugos priemonių tiekimą rinkai reglamentą ir augalų apsaugos preparatų klasifikavimą bei ženklinį.

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos kompetencija – nustatyti darbuotojų apsaugos nuo cheminių medžiagų keliamos rizikos reikalavimus.

Lietuvos Respublikos cheminių medžiagų valdymo sektoriaus teisinę bazę sudaro LR įstatymai ir kiti teisės aktai. Pagrindinis įstatymas yra Cheminių medžiagų ir preparatų įstatymas¹³⁴, kuris perkelia visus pagrindinius principus, taikomus ES teisėje šioje srityje. Šiuo įstatymu įtvirtintos cheminių medžiagų ir preparatų klasifikavimo, ženklinio, pakavimo, pranešimų apie naujas medžiagas ir rizikos vertinimo nuostatos, nustatomi tiekimo rinkai ir naudojimo apribojimai, taip pat gamintojų, importuotojų bei kitų tiekėjų rinkai ar kitaip tvarkančių chemines medžiagas ir preparatus teisės ir pareigos. Viena didžiausių naujovių yra ta, kad atsakomybė už tinkamą cheminių medžiagų ir preparatų tvarkymą tenka ne valstybinėms institucijoms, o pramonei. Įstatymui įgyvendinti iki šiol buvo parengta apie 20 įstatymo įgyvendinamųjų teisės aktų, nustatančių išsamią cheminių medžiagų tyrimo, pranešimų apie naujas medžiagas tvarką, cheminių medžiagų ir preparatų klasifikavimo, ženklinio, pakavimo, saugos duomenų lapų sudarymo ir pateikimo tvarką, importo bei eksporto, naudojimo ribojimo tvarką ir kt. Įstatymų įgyvendinamieji teisės aktai įsigaliojo praėjus 1–1,5 metų nuo jų priėmimo datos, t. y. pramonės bei komerciniam sektoriui suteikiama galimybė pasirengti juos įgyvendinti.

Nuodingų medžiagų kontrolės įstatymas¹³⁵ nustato pagrindinius veiklos, susijusios su nuodingomis cheminėmis medžiagomis, reikalavimus, asmenų, kurių veikla susijusi su šiomis medžiagomis, pareigas ir šios veiklos kontrolę, siekiant apsaugoti žmonių gyvybę ir sveikatą nuo galimo neigiamo nuodingųjų medžiagų poveikio. Taip pat žemės ūkyje naudojamoms cheminėms augalų apsaugos bei augalų augimą

¹³⁴ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=277943

¹³⁵ <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfimt?C1=e&C2=245569>

reguliuojančioms priemonėms šis įstatymas taikomas tiek, kiek jų registracijos, gamybos, įvežimo, prekybos, saugojimo, naudojimo ir valstybinės priežiūros nereglamentuoja kiti įstatymai. Veiklos, susijusios su nuodingosiomis medžiagomis, bendrąsias nuostatas reglamentuoja Cheminių medžiagų ir preparatų įstatymas.

Pagrindines REACH nuostatas Lietuvoje įgyvendina 2005 m. gruodžio 12 d. aplinkos ir sveikatos apsaugos ministrų įsakymas Dėl pranešimų apie tiekiamas rinkai naujas chemines medžiagas tvarkos aprašo ir cheminių medžiagų rizikos žmonių sveikatai ir aplinkai vertinimo tvarkos aprašo patvirtinimo¹³⁶.

Kiti įstatymų įgyvendinamieji Aplinkos, Sveikatos apsaugos, Žemės ūkio, Ūkio ir kitų ministerijų teisės aktai, priimami vadovaujantis Europos Sąjungos direktyvų ir reglamentų reikalavimais cheminių medžiagų naudojimo reguliavimo srityje, leidžia teigti, kad visi ES cheminių medžiagų sektoriaus teisės aktų reikalavimai įteisinti atitinkamuose Lietuvos teisės aktuose ir yra galiojantys.

7.3. Genetiškai modifikuoti organizmai

Paskutiniiais praėjusio XX a. dešimtmečiais sparčiai vystantis naujiems pažangiems mokslams – genų inžinerijai ir biotechnologijai – atsivėrė plačios galimybės, leidžiančios bandyti spręsti žmonijos problemas įvairiose srityse (medicinoje, farmacijoje, veterinarijoje, maisto pramonėje, aplinkosaugoje, žemdirbystėje ir gyvulininkystėje, dekoratyvinėje gėlininkystėje ir sodininkystėje, lengvojoje ir sunkiojoje (karo) pramonėje, ir kt.). Genų inžinerija leido pradėti kurti anksčiau gamtoje niekada neegzistavusius transgeninius organizmus – genetiškai modifikuotus organizmus (GMO). Biotechnologija, pagrįsta manipuliacijomis su DNR¹³⁷ už gyvosios ląstelės ribų, yra naujesnio ir galingesnio tipo technologija, leidžianti paimti konkrečius genus iš vieno organizmo ir perkelti į kitą, siekiant pagaminti reikiamomis savybėmis pasižyminčią medžiagą ar pranašesnę organizmą. Pagrindiniai žmogaus sveikatos ir aplinkos apsaugos kriterijai reikalauja, kad būtų kreipiamas dėme-

¹³⁶ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=268252

¹³⁷ Deoksiribonukleorūgštis

sys į GMO saugų naudojimą, taip pat genetiškai modifikuotų produktų (GMP) vartojimą. Būtina užtikrinti, kad biotechnologijos metodais produktai būtų kuriami saugiai.

Genetiškai modifikuotas organizmas (GMO)¹³⁸ – organizmas, išskyrus žmogų, kurio genetinė medžiaga pakeista poruojantis nepasitaikančiu būdu ir (arba) natūralios rekombinacijos būdu. Taip GMO nusako LR genetiškai modifikuotų organizmų įstatymas.

Europos Sąjungos biotechnologiją reglamentuojantys teisės aktai atsirado 1990 m. pradžioje ir nuo to laiko teisinė sistema buvo nuolat papildoma. Iš esmės galima teigti, kad nuo 2001 m. pradėta intensyviai tobulinti GMO sektoriaus teisinę bei institucinę bazę siekiant sukurti integruotą, sisteminių požiūrį į bet kokį GMO naudojimą.

2000 m. buvo priimtas Jungtinių Tautų Kartagenos protokolas (vienintelis pasaulinio masto GMO kontrolės dokumentas), prie kurio jau prisidėjo 180 šalių. Bendras Biosaugumo protokolo tikslas – užtikrinti reikiamą saugumą genetiškai modifikuotų organizmų, galinčių sukelti neigiamą poveikį gamtos apsaugai bei biologinei įvairovei, perdavimo, tvarkymo ir naudojimo srityje, atsižvelgiant į galimą pavojų žmonių sveikatai ir ypač daug dėmesio skiriant tarpvalstybiniais vežimams. Protokolas reikalauja, kad kiekviena šalis imtųsi reikiamų teisinių, administracinių ir kitokių priemonių savo įsipareigojimams įgyvendinti.

Šiame protokole aiškiai pažymėta, kad šalis turi teisę atsisakyti GMO importo, saugodamasi žalingo poveikio aplinkai ir žmogaus sveikatai. Protokolą pasirašiusios šalys turi garantuoti, kad naujų GMO sukūrimas, transportavimas, naudojimas, perdavimas turi vykti taip, kad nebūtų rizikos (arba ji būtų sumažinta) biologinei įvairovei ir žmonių sveikatai.

Europos Komisija, įgyvendindama JT Kartagenos biosaugos protokolą, parengė reglamentą dėl GMO, kurio paskirtis – padėti šalims įvertinti genetiškai modifikuotų organizmų vartojimo riziką ir pranašumus. Šis reglamentas, priimtas 2003 m. birželį, nustato bendrą perspėjimo ir informavimo apie GMO gabenimą į kitas šalis sistemą. Parlamentas sugriežtino šį reglamentą reikalavimu, kad visi eksportuotojai privalo gauti raštišką leidimą pirmą kartą per sieną gabenti bet kokį genetiškai modifikuotą organizmą, kurį numatyta išleisti į natūralią aplinką.

¹³⁸ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=280509

Visi priimti ir rengiami Europos Sąjungos teisės aktai turi užtikrinti šios tarptautinės sutarties įgyvendinimą.

Direktyva 2001/18/EB reglamentuoja GMO apgalvoto išleidimo į aplinką tvarką. Ji pakeitė anksčiau galiojusią to paties pavadinimo direktyvą 90/220/EEB, kuri nustojo galioti 2002 m. spalio 17 d. Iki šio termino visos šalys narės privalėjo suderinti nacionalinės teisės aktus su naująja direktyva.

Direktyvos tikslas – nustatyti bendras apgalvoto GMO išleidimo į aplinką taisykles, pagal kurias šalys narės supaprastintų savo teisės aktus bei administracines procedūras. Skiriami du apgalvoto išleidimo į aplinką tipai:

- išleidimas į aplinką pateikimo rinkai tikslais;
- bet koks kitas išleidimas (bandymo laukuose, atliekant mokslinius tyrimus)¹³⁹.

Pagrindinis reikalavimas yra tas, kad joks GMO negali būti išleistas į aplinką arba į rinką, jei nėra laikomasi direktyvoje nustatytų reikalavimų ir kiekvienam GMP išleisti aplinką arba į rinką būtina gauti sutikimą.

Asmuo, ketinantis GMO išleisti į aplinką arba į rinką kaip produktą ar kitų produktų sudėtyje, privalo parengti pranešimą, kuriame turi būti pateiktas išsamus techninis aprašymas kartu su rizikos aplinkai vertinimo ataskaita (į rinką – papildomai dar ir tikslios šių produktų naudojimo, ženklinimo ir įpakavimo instrukcijos ir sąlygos). Informacijos, kuri turi būti pateikta pranešime, reikalavimai, rizikos aplinkai vertinimo principai pateikiami direktyvos prieduose.

Įvertinti keliamą aplinkai riziką būtina prieš pateikiant pranešimą. Direktyva nustato išsamius procedūrinius veiksmus sutikimo gavimo procesui. Pranešimas pateikiamas šaliai, kurioje pirmą kartą planuojama išleisti GMO, atsakingai institucijai ir ši parengia pranešimo vertinimo ataskaitą. Vertinimo ataskaita yra persiunčiama Europos Komisijai ir kitų šalių narių atsakingoms institucijoms, kurios gali teikti savo pastabas, motyvuotus prieštaravimus. Kilus prieštaravimams į svarstymą įtraukiamas specialiai įsteigtas komitetas, atsiklausoma direktyvoje nurodytų mokslinių komitetų nuomonės, gali būti informuojamas Europos Parlamentas, sprendimui dėl sutikimo išdavimo priimti gali prireikti Ministrų Tarybos pritarimo.

¹³⁹ http://www.euro.lt/documents/poveikio_tyrimai/2003/GMO_ataskaita_lt.pdf

Direktyva 90/219/EB dėl riboto genetiškai modifikuotų mikroorganizmų (GMM) naudojimo reglamentuoja GMM ribotą (uždarą) naudojimą pramoniniais ir mokslinių tyrimų tikslais. Ribotas naudojimas – tai bet kokie veiksmai su GMO laboratorijose arba pramonėje, kai organizmai yra genetiškai modifikuojami arba auginami, laikomi, naudojami, transportuojami, naikinami ar šalinami, tačiau šie veiksmai fizinėmis (kartu su cheminėmis ir biologinėmis) kliūtimis yra atriboti nuo sąveikos su išorine aplinka ir gyventojais¹⁴⁰.

Europos Sąjungoje buvo priimta nemažai naujų teisės aktų, reglamentuojančių GMO politiką: reglamentas dėl medicininių gaminių Nr. 2309/93, reglamentas Nr. 258/97 dėl naujų maisto produktų ir naujų maisto komponentų, Gyvulių pašaro priedų direktyva 87/153/EEB, pataisyta direktyva 94/40/EB, Sėklų direktyvos 66/400/EEB, 66/401/EEB, 66/402/EEB, 66/403/EEB, 69/208/EEB, 70/457/EEB, 70/458/EEB, papildytos direktyva 98/95/EB, ir kiti teisės aktai. Šiuo metu planuojama rengti naują reglamentą dėl genetiškai modifikuotų sėklų.

Lietuvoje pagrindinis įstatymas, reglamentuojantis veiklą su GMO, yra Genetiškai modifikuotų organizmų įstatymas¹⁴¹. Priimtas 2001 m. birželio 12 d., įstatymas įsigaliojo 2002 m. gruodžio 31 d. (paskutinį kartą pakeistas 2006 m. liepos 22 d.). Jame reglamentuojamos veiklos, susijusios su genetiškai modifikuotais mikroorganizmais ir organizmais bei genetiškai modifikuotais produktais, sritys, jų valstybinis valdymas ir reguliavimas, taip pat fizinių ir juridinių asmenų, Lietuvos Respublikoje įstatymų nustatyta tvarka įregistruotų užsienio valstybių juridinių asmenų filialų ir kitų padalinių (toliau – fiziniai ir juridiniai asmenys), ribotai naudojančių genetiškai modifikuotus mikroorganizmus arba organizmus, apgalvotai išleidžiančių į aplinką genetiškai modifikuotus organizmus ir juos, kaip produktus ar esančius kituose produktuose, tiekiančių rinkai, teisės, pareigos ir atsakomybė. Pagal įstatymą GMO valdymo funkciją atlieka Aplinkos ministerija. Įstatymas deklaruoja, kad jis atitinka pagrindinę direktyvą 2001/18/EB ir apima visas GMO naudojimo sritis: veiklą, susijusią su GMO, genetiškai modifikuotais produktais (GMP), turinčiais GMO ir GMO derinį arba iš jų susidedančiais, genetiškai modifikuotais mikroorganizmais (reglamentuoja direktyva 98/81/EEB), su genetiškai modifikuotų me-

¹⁴⁰ http://www.euro.lt/documents/poveikio_tyrimai/2003/GMO_ataskaita_lt.pdf

¹⁴¹ http://skelbimas.lt/istatymai/genetiskai_modifikuotu_organizmu_istatymas.htm

dicininių bei veterinarinių preparatų ar vaistų vartojimu (reglamentuoja Tarybos reglamentas Nr. 2309/93) ir su GMP, išskirtais iš GMO, tačiau savo sudėtyje neturinčiais GMO (reguliuoja 258/97 ir 97/618/EB teisės aktai). Įstatymas numato tik bendruosius valdymo principus. Jam įgyvendinti yra parengti įstatymų įgyvendinamieji teisės aktai. Neišsamiai išdėstytos institucijų kompetencijos ribos, nėra įtrauktos ir nustatytos muitinės funkcijos, neiški bendra GMO valstybinio valdymo ir pasikeitimo informacija sistema.

Kituose LR teisės aktuose, į kuriuos perkeliama šakiniai ES direktyvų reikalavimai, taip pat gausu genetiškai modifikuotų organizmų naudojimą reglamentuojančių nuostatų. Tai yra:

- *Augalų sėklininkystės įstatymas*¹⁴². Įstatymas (10 str. 4 dalis) reikalauja, kad genetiškai modifikuotų augalų veislių dauginamosios medžiagos pakuočių etiketėse būtų užrašas – GMO.
- *Lietuvos miško sėklinės bazės sąvado tvarkymo nuostatai*. Aplinkos ministro 2002 m. rugpjūčio 23 d. įsakymu Nr. 457 patvirtintuose nuostatuose nurodoma, kad sąvado duomenys yra nuoroda, ar objektas yra genetiškai modifikuotas.

Privalomieji kukurūzų grūdų, skirtų perdirbti į krakmolą bei krakmolo sirupą, kokybės reikalavimai. Žemės ūkio ministro 2002 m. rugpjūčio 26 d. įsakymu Nr. 320 patvirtintuose privalomuosiuose reikalavimuose nurodoma, kad tai, jog kukurūzai yra genetiškai modifikuoti, turi būti nurodyta jų sertifikatuose ir į Lietuvos Respubliką jie gali būti įvežti tik gavus leidimą (pažymą) Aplinkos ministerijos nustatyta tvarka, o iš genetiškai modifikuotų kukurūzų pagaminti produktai (krakmolas, krakmolo sirupas, taip pat iš šių produktų pagaminti arba jų savo sudėtyje turintys gaminiai) turi atitikti Lietuvos higienos normos HN 106 „Nauji maisto produktai ir nauji maisto ingredientai“ reikalavimus¹⁴³.

Aplinkos ministro įsakyme Nr. 299 „Dėl visuomenės informavimo ir dalyvavimo išduodant leidimus GMO ar GMP naudojimui tvarkos“, patvirtintos 2003 m. birželio 11 d., reglamentuojamas visuomenės informavimas ir dalyvavimas išduodant leidimus naudoti genetiškai modifikuotus organizmus ir genetiškai modifikuotus produktus. Tvarka taip pat reglamentuoja visuomenės informavimo bei dalyvavimo iš-

¹⁴² http://skelbimas.lt/istatymai/augalu_seklininkystes_istatymas.htm

¹⁴³ http://www.euro.lt/documents/poveikio_tyrimai/2003/GMO_ataskaita_lt.pdf

duodant leidimus ir sutikimus ribotai naudoti GMM/GMO, apgalvotai išleisti į aplinką ar teikti rinkai GMO kaip produktus ar kaip esančius kituose produktuose.

Lietuvoje galiojantys teisės aktai iš esmės tiesiogiai arba netiesiogiai suderinti su ES pagrindinių teisės aktų nuostatomis, tik vienu dar nespėta parengti, o kitus įstatymų įgyvendinamuosius teisės aktus reikia papildyti, atsižvelgiant į naujai patvirtintus ES teisės aktus.

Aplinkos ministerijos Gamtos apsaugos departamento **Genetiškai modifikuotų organizmų skyrius** yra pagrindinė institucija, kurioje vykdoma GMO administravimą ir priežiūrą. Skyrius atsakingas už saugaus genetiškai modifikuotų organizmų ar jų produktų naudojimo reguliavimą, kitus skyriaus kompetencijai priskirtus klausimus:

- formuoti ir įgyvendinti saugų genetiškai modifikuotų organizmų ar jų produktų naudojimą;
- užtikrinti saugų genetiškai modifikuotų organizmų ar jų produktų naudojimą;
- rengti įstatymų, nutarimų, kitų teisės aktų ir norminių dokumentų, reguliuojančių genetiškai modifikuotų organizmų ar jų produktų naudojimą, projektus;
- organizuoti ir koordinuoti genetiškai modifikuotų organizmų ar jų produktų naudojimą reguliuojančių programų rengimą ir jų įgyvendinimą, kontroliuoti jų vykdymą;
- nagrinėti ir teikti išvadas dėl ministerijos struktūrinių padalinių ir pavaldžių įstaigų bei organizacijų, kitų valstybės institucijų parengtų teisės aktų projektų, susijusių su genetiškai modifikuotų organizmų ar jų produktų naudojimu;
- nustatyti genetiškai modifikuotų organizmų ar jų produktų naudojimo, pranešimų apie ketinimą užsiimti veikla, susijusia su genetiškai modifikuotų organizmų ar jų produktų naudojimu, tvarką, naudojimo sąlygas, nustatyti rizikos aplinkai ir žmonių bei gyvūnų sveikatai vertinimo tvarką, leidimų išdavimo tvarką, nustatyti klasifikavimo kriterijus ir tvarką, koordinuoti nustatytų reikalavimų vykdymą ir kitas funkcijas;
- pagal kompetenciją bendradarbiauti su užsienio valstybių atitinkamomis institucijomis ir tarptautinėmis organizacijomis.

Už genetiškai modifikuotų organizmų politikos įgyvendinimą Lietuvoje taip pat yra atsakingos Sveikatos apsaugos, Ūkio ir Žemės ūkio ministerijos (Lisabonos strategijos skyrius).

Klausimai

1. *Kodėl cheminės medžiagos pavojingos žmogui ir aplinkai?*
2. *Kokias žmogaus veiklos sritis apima cheminės medžiagos?*
3. *Kuri Europos Sąjungos direktyva yra pagrindinė cheminių medžiagų valdymo srityje?*
4. *Kokie yra bendrieji cheminių medžiagų valdymo principai Europos Sąjungoje?*
5. *Kokios priežastys lėmė, kad Europos Sąjunga peržiūrėtų cheminių medžiagų valdymo politiką?*
6. *Kaip apibūdinti naują REACH valdymo sistemą?*
7. *Kodėl reikalinga cheminių medžiagų registracija?*
8. *Kurios valstybinės institucijos yra atsakingos už cheminių medžiagų valdymą Lietuvoje?*
9. *Kokie pagrindiniai Lietuvos teisės aktai reguliuoja cheminių medžiagų naudojimą?*
10. *Kodėl genetiškai modifikuoti organizmai pavojingi aplinkai?*
11. *Kokie pagrindiniai teisės aktai Lietuvoje nustato GMO patekimą į rinką?*
12. *Kokios valstybinės institucijos nustato GMO naudojimą?*

Literatūra

1. Aplinkos politika ir valdymas. Vilnius, 2008.
2. Bubnienė R. ir kt. Europos Sąjungos aplinkos apsaugos politika ir jos įgyvendinimas Lietuvoje. Vilnius, 2002.
3. Cheminių medžiagų ir preparatų klasifikavimas, ženklavimas bei pakavimas. Mokymo vadovas, 2001.
4. Čiegis R. Tolydi plėtra ir aplinka: ekonominis požiūris. Vilnius, 2002.
5. Genetiškai modifikuoti organizmai gamtoje ir mūsų gyvenime. Vilniaus gamtos apsaugos draugija, 2002.
6. Juknys R. Aplinkotyra. Kaunas, 2005.
7. Lygis D., Jodinskas G. ir kt. Nacionalinė biosaugumo sistema Lietuvoje. Vilnius, 2004.

8. Marcijonas A., Sudavičius B. Ekologinė teisė. Vilnius: Eugrimas, 1996.
9. Paulauskas A. Genetiškai modifikuoti organizmai. Vilnius, 2004.
10. Paulikas V. Europos Sąjungos institucijos ir valdymas. Vilnius, 2004.
11. Ragulskytė-Markovienė R. Aplinkos teisė. Vilnius: Eugrimas, 2005.
12. Šešelgis K. Aplinkos apsauga. Vilnius, 1991.

8. PRAMONĖS TARŠOS KONTROLĖ IR RIZIKOS VALDYMAS

Europos Sąjungos aplinkos politikos tikslai ir principai, išdėstyti Sutarties 130 r straipsnyje, yra mažinti taršą bei įgyvendinti jos prevenciją ir kiek įmanoma šalinti taršą teikiant pirmenybę intervencijai į taršos šaltinį bei protingam gamtos išteklių valdymui laikantis „teršėjas moka“ ir taršos prevencijos principų.

Prielaidos atsirasti tokiai politikos sričiai yra akivaizdžios. Tai didėjantis gyventojų skaičius ir dar svarbesnis veiksnys – nepamatuotai didėjantys poreikiai. Į tai greitai reaguoja automobilių, elektronikos ir kitos pramonės šakos. Tokios tendencijos yra labai pavojingos aplinkai, nes jei jos nebus griežtai reguliuojamos, didės pramonės įmonių emisijos, o kartu ir aplinkos tarša.

Pramoninės taršos direktyvos ir reglamentai apima tris sritis: pramonės išmetamų teršalų kontrolę (direktyvos dėl emisijų), su pavojingomis medžiagomis susijusių didelių avarijų kontrolę (Seveso direktyva) ir aplinkos auditą bei ekologinį ženklinimą. Ekologinės vadybos teisės aktais įmonės skatinamos savanoriškai dalyvauti kuriant valdymo sistemų ir audito programas kaip priemones savo aplinkos apsaugos veiklai gerinti, taip pat naudoti ekologinį ženklą, skirtą gaminiam, kurių gamybos ir gyvavimo ciklas turi mažesnę poveikį aplinkai, remti.

Šis sektorius apima visus aplinkos elementus, nes pramoninė tarša (išmetimai į atmosferą, atliekos ir kitos pramonės veiklos neigiamos pasekmės) vienodai pavojinga žemei, orui ir vandeniui. Prie pramoninės taršos šaltinių priskiriamos beveik visų pramonės šakų įmonės, taip pat dalis objektų, užsiimančių žemės ūkio veikla. Šio sektoriaus reguliavimo sritis neapima tik radiacinės taršos bei biotechnologijų dėl savo veiklos specifikos. Tai atskiros Europos Sąjungos aplinkos politikos reguliavimo sritys.

8.1. Europos Sąjungos politika

Pramoninės taršos kontrolės ir rizikos valdymo politikos bendrieji principai nustatyti iš esmės visose aplinkos veiksmų programose. Jau pirmoje programoje pabrėžiama:

- taršos prevencija, t. y. stengtis užkirsti kelią (išvengti) aplinkos taršai jos susidarymo šaltinyje, užuot bandžius kovoti su jos padariniais;
- teršėjas privalo padengti išlaidas, susidarančias dėl taršos prevencijos priemonių įgyvendinimo ar esamos taršos mažinimo;
- reikalingumas įvertinti poveikį aplinkai pradinėse planavimo ir sprendimų priėmimo proceso stadijose.

Esminiai Europos Sąjungos teisės aktai Pramoninės taršos kontrolės ir rizikos valdymo sektoriuje yra: Europos Tarybos direktyva 96/61/EC dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (TIPK direktyva); Europos Tarybos direktyva 96/82/EC dėl stambių, su pavojingomis medžiagomis susijusių avarių pavojaus kontrolės; Europos Parlamento ir Tarybos 2001/80/EC direktyvos dėl tam tikrų teršalų išmetimų iš didelių kurų deginančių įrenginių į atmosferą limitų nustatymo; Europos Tarybos direktyva 84/360/EEC dėl kovos su pramonės įmonių keliamo oro tarša. Tačiau pramoninę taršą tiesiogiai arba netiesiogiai reguliuoja ir daugelis kitų ES teisės aktų. Teisės aktai, reglamentuojantys teršalų išmetimą į aplinką bei aplinkos kokybės normas, atliekų tvarkymą, cheminių medžiagų naudojimą, tvarkymą ir šalinimą, turi tam tikrą poveikį pramoninės taršos kontrolei bei pagal integruotos taršos prevencijos ir kontrolės principą išduodamų leidimų turiniui.

Pati svarbiausia, reglamentuojanti sektorių, yra Taršos integruotos prevencijos ir kontrolės (TIPK) direktyva¹⁴⁴, priimta 1996 m. Europos Sąjungoje. TIPK įtvirtinta kaip būdas užtikrinti, kad įmonių veiklos žala visai aplinkai, o ne atskiriems jos komponentams būtų kuo mažesnė. Taršos integruota prevencija ir kontrolė reiškia, kad visos galimo ūkinės veiklos poveikio aplinkai rūšys turi būti išnagrinėjamos, o ūkinės veiklos metu jos turi būti valdomos ir kontroliuojamos. TIPK apima labai įvairų veiklos poveikį aplinkai, įskaitant: gamtos išteklių bei ener-

¹⁴⁴ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31996L0061:-LT:HTML>

gijos naudojimo efektyvumą, teršalų išleidimą į vandenį, jų išmetimą į orą ir patekimą į žemę, taip pat atliekų susidarymą bei jų šalinimą, triukšmą, vibraciją, avarijų pavojų ir ūkinės veiklos vietas užteršimą:

- gamtos išteklių naudojimas apima žaliavų, įskaitant vandenį, gavybą ir vartojimą;
- energijos naudojimas apima energijos ir šilumos suvartojimą veiklos procese;
- teršalų išmetimas apima medžiagų, virpesių, šilumos arba triukšmo tiesioginį arba netiesioginį išleidimą į orą, vandenį arba dirvožemį. Teršalų išmetimas laikomas tarša, jeigu tai gali kenkti žmogaus sveikatai arba aplinkai, daryti žalą materialiam turtui, būti kliūtis teisėtai naudotis aplinka.

TIPK direktyva triukšmą ir vibraciją priskiria prie teršalų ir reikalauja numatyti jų mažinimo priemones.

- *Avarių pavojus*. TIPK direktyva tiesiogiai nenustato avarių prevencijos priemonių. Tai reglamentuoja kitos direktyvos, tačiau TIPK taisyklėse reikalaujama išduodant leidimus tikrinti, ar veiklos vykdytojai įgyvendina minėtuose teisės aktuose ir tarptautiniuose susitarimuose įtvirtintas pramoninių avarių prevencijos ir kontrolės priemones. TIPK taisyklės reikalauja įvertinti avarių tikimybę ir, jei reikia, numatyti papildomas priemones joms išvengti bei apriboti galimus jų padarinius. Tai atliekama patikrinant, ar ūkinės veiklos objektas pagal savo veiklos pobūdį priskirtinas prie pavojingų objektų, ar patvirtintas ir su atsakingomis institucijomis suderintas Avarių likvidavimo planas.
- *Veiklos vietos tarša*. Veiklos vieta neturi būti teršiama. Tai turėtų būti užtikrinama tinkamomis įrenginio eksploatavimo priemonėmis. Tačiau tam tikros veiklos rūšys neišvengiamai užteršia ūkinės veiklos vietą. Pavyzdžiui, išduodant sąvartyno leidimą, sąlygose reikia numatyti priemones galimai oro, vandens, dirvožemio taršai išvengti uždarius sąvartyną. Be to, siekiant išvengti arba riboti taršą esant neatitiktinėms veiklos sąlygoms (įrenginio paleidimas, derinimas, stabdymas), leidimuose reikia numatyti atitinkamas aplinkos apsaugos priemones.

Diegiant integruotą taršos prevenciją ir kontrolės leidimų sistemą siekiama pereiti nuo įmonėms taikomų suvienodintų (unifikuotų) aplin-

kos apsaugos reikalavimų prie individualių reikalavimų nustatymo konkrečiam įrenginiui.

TIPK direktyva iš esmės skirta tik:

- stambiems, labiausiai potencialiai taršiams įrenginiams;
- įrenginiams, kuriuose atliekami pavojingi technologiniai procesai arba naudojamos pavojingos medžiagos;
- įrenginiams, kuriuose pažeidus įprastą veiklos procedūrą arba įvykus nelaimingam atsitikimui gali iškilti pavojus žmonių sveikatai ar aplinkai.

Visiems tokiems įrenginiams turi būti nustatyti individualūs aplinkosauginiai reikalavimai. Todėl tokių įrenginių leidimų sąlygos ir paraiškos duomenys turi būti išsamesni negu įrenginių, kurie pripažįstami mažiau potencialiai teršiantys. Tam, kad būtų galima nustatyti skirtingus reikalavimus, TIPK taisyklėse įrenginiai suskirstyti į dvi grupes pagal juose atliekamas veiklas ir gamybos apimtį ar galimumą.

TIPK sistema taikoma įrenginiams, kurie patenka į direktyvos I **priede** nurodytas pramoninės veiklos rūšių kategorijas. Išskiriamos šios kategorijos:

1. energetika (dideli kurą deginantys įrenginiai, naftos perdirbimo įrenginiai, Anglies dujų ofikavimo ir suskystinimo įrenginiai ir kt.);
2. metalų gamyba ir apdirbimas (plieno lydymo įrenginiai, Juodųjų ir spalvotųjų metalų apdirbimo įrenginiai ir kt.);
3. naudingųjų iškasenų pramonė (cemento, kalkių, asbesto, plytų, stiklo gamybos įrenginiai, mineralinių medžiagų lydymo ir kt.);
4. chemijos pramonė (įrenginiai organinėms ir neorganinėms cheminėms medžiagoms, vaistams, trąšoms, sprogmenims ir kt. gaminti);
5. atliekų tvarkymas (sąvartynai, buitinių atliekų deginimo, pavojingų ir nepavojingų atliekų šalinimo įrenginiai ir kt.);
6. kitos veiklos rūšys (popieriaus, celiuliozės gamyba, audinių apdorojimas, odų išdirbimas, skerdyklos, maisto ir pieno perdirbimo bei apdorojimo įrenginiai, intensyvios gyvulininkystės kompleksai, gyvulių skeletų ir atliekų šalinimo arba perdirbimo įrenginiai, įrenginiai, kuriuose dirbama su lakiaisiais organiniais junginiais ir kt.).

Įrenginiai, kuriuose vykdoma anksčiau minėta veikla, pripažįstami kaip potencialiai labiausiai teršiantys.

Pagal TIPK direktyvą reikia gauti ne tik I priedo įrenginių eksploatavimo, bet ir potencialiai mažiau aplinkai ir žmonių sveikatai pavojingų įmonių leidimus. TIPK taisyklėse įrenginiai, kurie dėl vykdomos veiklos, gamybos apimties ar įrenginių galingumo nepriskirtini prie I priedo įrenginių, tačiau atitinka kriterijus, nurodytus TIPK taisyklių **II priede**, vadinami II priedo įrenginiais ir jų eksploatavimo reikalavimai daug mažesni.

Pagal TIPK taisykles prie II priedo įrenginių priskiriami įrenginiai, kuriuose:

- iš paviršinio ar požeminio vandens telkinių nuosavais įrenginiais paimama ir suvartojama arba tiekiamą kitiems vandens vartotojams 10 m³ per parą ir daugiau vandens;
- išleidžiama į aplinką (paviršinius vandens telkinius, filtravimo įrenginius, kaupimo rezervuarus, žemdirbystės drėkinimo laukus ir kt.) 5 m³ per parą ir daugiau užterštų buities ar gamybinių nuotekų;
- lietaus nuotekos surenkamos kanalizacijos tinklais iš 10 ha ar didesnių gyvenamųjų teritorijų arba nuo pramonės įmonių teritorijų bei kitų analogiškų pramonės įmonių teritorijų, labai užterštų teritorijų ir išleidžiamos į paviršinio vandens telkinius;
- išmetama į aplinkos orą 10 tonų ar daugiau teršalų per metus;
- naudojamas bent vienas kietuoju kuru kūrenamas katilas, kurio kūryklos šiluminis našumas yra 0,5 MW ar daugiau;
- naudojama stacionarus degimo šaltinis, kurio šiluminis našumas yra 1,0 MW ar daugiau;
- deginamos atliekos, įskaitant naudotas alyvas;
- šalinamos (sąvartynai, atliekas deginančios įmonės) ar naudojamoms (išskyrus tas įmones, kurios naudoja tik savo gamybos metu susidariusias atliekas) atliekos;
- per mėnesį susidaro 1 tona ar daugiau nepavojingų technologinių (tiesioginės gamybos) atliekų;
- per mėnesį susidaro 50 kg ar daugiau pavojingų technologinių (tiesioginės gamybos) atliekų;
- išgaunamos šios naudingosios mineralinės statybos medžiagos (iškasenos): žvyras, molis, lauko akmenys, dolomitas, kreidos

mergelis, klintys, smėlis, monomineralinis kvarcinis smėlis, išskyrus smėlį stiklui gaminti, sapropelį, opoką, anhidridą ir organinės kilmės medžiagas: durpės, nafta. Prie II priedo įrenginių nepriskiriami iki 0,5 ha ploto ir iki 2,0 m gylio karjerai, kuriuos savo reikmėms ir savo žemėje naudoja žemės savininkai, žemės naudotojai ir valdytojai.

Direktyvoje kontrolės sistema yra išplečiama įtraukiant visuomenės dalyvavimo ir prieinamumo prie informacijos elementus, t. y. suinteresuotos visuomenės grupės gali turėti įtakos sprendimams dėl leidimų suteikimo, o leidimų išdavimo prašymai, pačių leidimų medžiaga, stebėsenos rezultatai turi būti prieinami visuomenei. Į kontrolės sistemą įtraukiamos ir kitų valstybių narių atsakingos institucijos bei visuomenė, jei kurio nors įrenginio eksploatavimas gali turėti didelį poveikį kitos valstybės narės aplinkai. Visos ES lygiu kontrolė reiškia, kad yra vykdoma pagrindinių emituojamų teršalų inventorizacija, sudaromas taršos šaltinių registras.

TIPK direktyvos **IV priede** nustatyti pagrindiniai principai, kuriais būtina remtis nustatant Geriausią prieinamą gamybos būdą (GPGB). Tai – veiksmingiausia ir pažangiausia veiklos ir jos vykdymo metodų plėtojimo pakopa, kuri rodo, ar tam tikras gamybos būdas iš esmės gali būti pagrindas nustatant išmetamų teršalų ribines vertes, skirtas teršalų išmetimo prevencijai, o jei tai neįmanoma, būtina bendrai mažinti teršalų išmetimą ir jų poveikį visai aplinkai.

Aplinkybės, į kurias reikia atsižvelgti apskritai arba konkrečiu atveju nustatant GPGB, nepamirštant kokios nors priemonės galimų išlaidų ir pranašumų bei atsargumo ir prevencijos principų (IV priedas):

- naudojama mažaatliekė technologija;
- naudojama mažiau pavojingų medžiagų;
- skatinama naudoti proceso metu susidarancias medžiagas bei panaudoti ir perdirbti atitinkamas atliekas;
- lyginami eksploatavimo procesai, įrenginiai ar metodai, sėkmingai išbandyti pramoniniu mastu;
- technikos laimėjimai ir mokslo žinių bei supratimo pokyčiai;
- atitinkamas teršalų išmetimo pobūdis, pasekmės ir apimtis;
- naujos ar esamos įmonės paleidimo data;
- laikas, reikalingas geriausiam prieinamam gamybos būdui įdiegti;

- procese naudojamų žaliavų (įskaitant vandenį) suvartojimas ir pobūdis bei jų energetinis efektyvumas;
- taršos prevencijos reikalingumas arba jos poveikio aplinkai ir keliamos rizikos sumažinimas iki minimumo;
- avarių prevencijos reikalingumas ir jų pasekmių aplinkai sumažinimas.

Europa pirmąją pasaulyje kovodama su klimato atšilimu. Daugybė klimato kaitos valdymo priemonių buvo įgyvendintos ir ES, ir nacionaliniu lygmeniu. Siekdama sumažinti teršalų emisijas, kaip numatyta Kioto protokole, Europos Komisija 2000 m. kovą paskelbė Klimato kaitos programą. Komisija bendradarbiauja su pramonininkais, aplinkosaugos organizacijomis ir kitais suinteresuotais asmenimis, kad būtų rasti ekonomiškai taršos sumažinimo būdai. Įgyvendinta daugiau nei 30 įvairių aplinkosaugos priemonių.

Europos taršos leidimų prekybos sistema, pradėta taikyti nuo 2005 m. sausio 1 d., yra Europos Sąjungos klimato kaitos politikos pagrindas. ES valstybių narių vyriausybės nustatė limitus, nurodančius, kiek CO₂ per metus gali išleisti į atmosferą energiją gaminančios jėgainės ir daug energijos naudojančios gamyklos, kurių yra per dešimt tūkstančių. Šių gamyklų CO₂ emisijos sudaro beveik pusę visų Europos Sąjungos emisijų. Gamyklos, išmetančios mažiau CO₂, neišnaudotas emisijų kvotas gali parduoti toms, kurios nesugeba sumažinti nustatytų emisijų kiekių. Taip finansiškai skatinama mažiau teršti atmosferą. Sistema taip pat užtikrina, kad taršos leidimai būtų perkami, nes kompanijų, viršijusių nustatytas emisijų ribas ir neįsigijusių didesnių emisijų leidimų, laukia didelės baudos. Taršos leidimų prekybos sistema užtikrina teršalų emisijų mažinimą mažiausiomis sąnaudomis ir maždaug trečdaliu – emisijų mažinimo išlaidas.

Avarių prevencijos priemonės reglamentuoja 1982 m. birželio 24 d. priimta vadinamoji Saveso direktyva 82/501/EEB dėl tam tikros gamybinės veiklos keliamo didelių avarių pavojaus¹⁴⁵, nustatyti griežti reikalavimai veiklos vykdytojams. Jie turėtų imtis būtinų priemonių, kad didelių avarių neįvyktų, ir riboti jų padarinius žmonėms ir aplinkai. Veiklos vykdytojai privalo pranešti kompetentingai institucijai apie veiklą naudojant pavojingos medžiagos, parengti dokumentą, kuriame būtų išdėstyta didelių avarių prevencijos politika, ir užtikrinti, kad ta

¹⁴⁵ <http://www.ess.co.at/HITERM/REGULATIONS/82-501-ec.html>

politika būtų tinkamai vykdoma, rengti saugos ataskaitas, sudaryti vidaus ir išorės avarinius planus, teikti informaciją įvykus didelei avarijai ir kt. Daug dėmesio skiriama įmonių darbuotojų mokymams ir įmonių organizacijai. Valstybėms narėms pavedama griežtai kontroliuoti, kaip įgyvendinama ši direktyva, ir pačioms imantis atitinkamų veiksmų atsižvelgti į prevencinius direktyvos tikslus.

Vėlesnės Europos Sąjungos Tarybos direktyvos 96/82/EC dėl didelių, su pavojingomis medžiagomis susijusių avarių pavojaus kontrolės (vadinamoji *Saveso II* direktyva¹⁴⁶) tikslas – su pavojingomis medžiagomis susijusių didelių avarių prevencija ir jų padarinių žmonėms bei aplinkai ribojimas, kad visoje Bendrijoje būtų galima nuosekliai ir veiksmingai užtikrinti aukštą apsaugos lygį. Direktyvoje apibrėžiamas objektas, kuriam ji taikoma: tai visa veiklos vykdytojo valdoma teritorija, kur viename ar keliuose įrenginiuose, įskaitant įprastą ir susijusių infrastruktūrą ar veiklą, yra pavojingų medžiagų. Įrenginys reiškia techninį objekto vienetą, kur gaminamos, naudojamos, tvarkomos ar laikomos pavojingos medžiagos. Įrenginio sąvoka apima visą įrangą, struktūras, vamzdynus, mašinas, įrankius, privačias geležinkelio atšakas, dokus, įrenginius aptarnaujančias krovos krantines, dambas, sandėlius ir kitas sausumoje ar vandenyje esančias struktūras, būtinas įrenginio veiklai.

Direktyvoje pramonės įmonės, kurios laikomos pavojingomis (dirba su pavojingomis medžiagomis, daugiausiai cheminėmis), įpareigotos:

- sudaryti pramonės įmonių saugios eksploatacijos ir avarių prevencijos planus;
- planuoti aplinkos naudojimą;
- informuoti ir konsultuoti visuomenę;
- teikti ataskaitas apie avarijas;
- nustatyti inspektavimo ir kontrolės tvarką.

Direktyva priimta siekiant išvengti didelio masto nelaimingų atsitikimų pramonės įmonėse, gaminančiose pavojingas aplinkai ir žalingas žmogaus sveikatai medžiagas. Pagal direktyvos reikalavimus įmonės privalo įdiegti:

- saugios veiklos ataskaitas;
- saugios veiklos sistemas;

¹⁴⁶ <http://mahbsrv.jrc.it/Framework-Seveso2-LEG-EN.html>

- avarijų planus.

Visa tai turi būti suderinta su vietos valdžios institucijomis ir apie tai informuota visuomenė. Be to, turi būti sudaryti žmonių evakuacijos planai, nustatyta transporto infrastruktūra ir laikino apgyvendinimo vietos. Direktyva suteikia daugiau teisių visuomenei gauti informaciją apie įmonės veiklą: pasyvią, kai visuomenė pati domisi įmonės veikla, ir aktyvią, kai įmonė pati informuoja visuomenę (leidžia brošiūras, platina lapelius apie veikas galimų avarijų atveju). Įvykus didelei avarijai direktyva numato, kad valstybės narės privalo informuoti atitinkamas institucijas per kuo trumpesnę laiką apie:

- avarijos aplinkybes;
- apie susijusias su avarija pavojingas medžiagas;
- turimus padarinių žmonėms ir aplinkai vertinimo duomenis;
- priemones, kurių imtasi. Taip pat privalo informuoti apie numatomus veiksmus, kurie sušvelnintų vidutinės trukmės ir ilgalaikius avarijos padarinius ir neleistų jai pasikartoti.

Europos Komisija informuoja šalis nares per įvairias savo institucijas.

Ši direktyva netaikoma:

- kariniams objektams, įrenginiams ar sandėliavimo įrenginiams;
- jonizuojančios radiacijos keliamam pavojui;
- pavojingų medžiagų gabenimui autotransportu, geležinkeliu, vidaus vandenų keliais, jūra ir oru, tarpiniam laikinam jų sandėliavimui už šia direktyva reglamentuojamų objektų ribų, taip pat pakrovimui ir iškrovimui, perkėlimui į kitas transporto priemones ar iš jų dokuose, prieplaukose ir manevrinėse stotyse;
- pavojingų medžiagų transportavimui vamzdynais, įskaitant siurbines, už šia direktyva reglamentuojamų objektų ribų;
- gavybos pramonės šakų veiklai, susijusiai su mineralų žvalgyba ar eksploatavimu šachtose, karjeruose ar gręžiniuose;
- atliekų sąvartynams.

2003 m. gruodžio 16 d. buvo priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/105/EB, iš dalies keičianti Tarybos direktyvą 96/82/EB¹⁴⁷. Tai susiję su didelėmis avarijomis pramonėje, nelaimingais atsitikimais sandėliuojant chemines medžiagas, pirotechniką ir kt.

¹⁴⁷ http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&type_doc=Direcve&an_doc=2003&nu_doc=105&lg=lt

Europos Parlamentas ir Europos Sąjungos Taryba nurodė tris išskirtinius įvykius, dėl kurių turėtų būti išplėsta direktyvos 96/82/EB veikimo erdvė:

- 2000 m. sausį Baja Marėje, Rumunijoje, įvykusi avarija, kurios metu išsiliejęs cianidas užteršė Dunojų, parodė, kad tam tikra sandėliavimo ir perdirbimo veikla kasyboje, ypač atliekų šalinimo įrenginiuose, įskaitant atliekų baseinus ir tvenkinius, gali turėti labai reikšmingų padarinių.
- Fejerverkų sprogdimas 2000 m. gegužę Enschede, Nyderlanduose, atskleidė didelių avarių galimybę, atsirandančią sandėliuojant ir gaminant pirotechnikos ir sprogdamąsias medžiagas.
- 2001 m. rugsėjį įvykęs sprogdimas trąšų gamykloje Tulūzoje atskleidė avarių galimybę, atsirandančią sandėliuojant amonio nitratai ir amonio nitrato trąšas, pirmiausia dėl gamybos procese išbrokuotų arba gamintojui gražintų medžiagų (neatitinkančių specifikacijų).

Taršos integruotos prevencijos kontrolės politika yra glaudžiai susijusi ir su atmosferos tarša. Jau 1990 m. Europos Sąjunga savanoriškai ėmėsi tikslo iki 2000 m. sumažinti savo CO₂ emisijas iki buvusių 1990-aisiais. Ji suvaidino esminį vaidmenį, nes konstruktyviai derėjosi dėl 1992 m. priimtos JT bendrosios klimato kaitos konvencijos ir 1997 m. priimto Kioto protokolo taikymo.

Nors Europos Sąjungoje gyvena tik 5 proc. pasaulio gyventojų, tačiau ji išmeta į atmosferą 15 proc. visų šiltnamio reiškinį sukeliančių dujų. ES, atsižvelgdama į šią aplinkybę, atliko konstruktyvų vaidmenį derybose dėl Kioto protokolo. Kadangi Kioto protokolu nustatytų tikslų įgyvendinimo laikotarpis baigiasi 2012 m., ES nuolat skatina pasirašyti naują tarptautinę sutartį, kuri leistų sustabdyti klimato kaitą ir išvengti vidutinės pasaulio temperatūros pakilimo daugiau nei 2°C. Atsižvelgdama į šią temperatūros pokyčio ribą, EK 2007 m. sausį priėmė Klimato ir energetikos strategiją. Joje numatė daugybę ambicingų tikslų ir priemonių, kuriuos jau po dviejų mėnesių patvirtino ES valstybių narių vadovai. ES yra pasiryžusi iki 2020 m. sumažinti savo šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisiją 20 proc., palyginti su 1990 m. emisijos lygiu, ir šis sumažinimas sieks net 30 proc., jei kitos pramoninės ir išsivysčiusios šalys sutiks prisidėti prie taršos mažinimo. Norint

minimaliai, t. y. 20 proc., sumažinti taršos lygį, dabar taikomos priemonės, įskaitant Europos taršos leidimų sistemą, bus pakeistos kitomis priemonėmis, kuriomis, be kita ko, bus siekiama iki 2020 m. padidinti energijos naudojimo efektyvumą 20 proc. taip pat 20 proc. iki 2020 m. padidinti atsinaujinančių energijos išteklių panaudojimą, užtikrinti, kad naujose jėgainėse būtų įdiegta anglies dioksido surinkimo ir laikymo technologija.

2005 m. pabaigoje ES-15 valstybių grupės taršos rodikliai buvo 1,5 proc. žemesni, palyginti su 1990 m. rodikliais, o visų 27 šiandieninių valstybių narių taršos rodikliai yra net 7,9 proc. žemesni už 1990 m. rodiklius¹⁴⁸.

Pramonės kontrolės ir rizikos valdymo sričiai taip pat priskiriamos ir kitos direktyvos. Viena jų yra Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/80/EB dėl tam tikrų teršalų, išmetamų į orą iš didelių kurą deginančių įrenginių, kiekio apribojimo¹⁴⁹, pakeitusi didelių kurą deginančių įmonių direktyvą 86/609/EEC ir sugriežtinusi aplinkos apsaugos reikalavimus. Ji buvo priimta ir dėl to, kad visos valstybės narės pasirašė 1979 m. Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos (UNECE) Tolumų tarpvalstybinių oro teršalų pernašų konvencijos 1999 m. gruodžio 1 d. Geteborgo protokolą dėl rūgštinimo, eutrofikacijos ir pažemio ozono mažinimo. Jame, *inter alia*, nurodyti įsipareigojimai sumažinti išmetamus sieros dioksido ir azoto oksidų kiekius.

Direktyvoje apibūdintos kuro, kurą deginančio įrenginio, teršalų išmetimo, išmetamųjų dujų sąvokos. Ji taikoma tik kurą deginantiesiems įrenginiams, suprojektuotiems energijai gaminti, išskyrus tuos įrenginius, kuriuose tiesiogiai sunaudojami gamybos metu gaunami degimo produktai. Direktyva įpareigojo parengti nacionalinius išmetamų teršalų sumažinimo planus, kurie padės sumažinti bendrą metinį išmetamų azoto oksidų (NO₃), sieros dioksido (SO₂) ir kietųjų dalelių kiekį iš esamų įrenginių iki tokių lygių, kurie būtų pasiekti 2000 m. veikiantiems esamiems įrenginiams taikant trečioje dalyje nurodytas išmetamų teršalų ribines vertes (įskaitant ir tuos esamus įrenginius, kuriuose 2000 m. atliekama kompetentingos institucijos patvirtinta rekonstrukcija, kad būtų sumažintas išmetamų teršalų kiekis, kurio reikalauja nacionaliniai

¹⁴⁸ <http://ec.europa.eu/environment>

¹⁴⁹ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:309:0001:01:LT:HTML>

teisės aktai) pagal kiekvieno įrenginio faktinį metinį eksploatacijos laiką, naudotą kurą ir šiluminį našumą. Ši direktyva buvo visiškai suderinta su TIPK direktyva.

Dar galima paminėti nemažai ES teisės aktų, reguliuojančių pramonės taršos kontrolę ir rizikos valdymą, tokių kaip Pavojingų medžiagų nuotekose direktyva 2001/80/EC, Ekologinės vadybos ir audito schema EMAS EEC/1836/93, Pavojingų atliekų deginimo direktyva 94/67/EEC, Ekologinio ženklo reglamentas Nr. EEC/880/92 ir daug kitų.

Aplinkosaugos vadybos ir audito sistema (AVAS). Naujausias požiūris į aplinką atsispindi vis griežtesniuose aplinkos apsaugos įstatymuose bei ekologiškose visuomenės nuostatose. Pramonei visose šalyse būtina prisitaikyti prie šių aplinkybių, norint laikytis visuomenės darnios raidos principų, kurie pasauliniu mastu buvo pabrėžti 1992 m. JT Rio de Žaneiro forume.

AVAS suteikia galimybes pasiekti šių tikslų ir lengviau prisitaikyti prie reiklesnių sąlygų:

- gali padėti įmonei sklandžiai įsiliesti į ją supančią aplinką, nekenkiant gyvybiškai svarbiems gamtos ištekliams;
- garantuoti, kad aplinkos apsaugos veikla vyksta organizuotai, koordinuotai;
- padėti geriausią rezultatą pasiekti minimaliomis sąnaudomis;
- nustatyti įmonės veiklai būdingus aplinkos apsaugos aspektus ir jų svarbą;
- numatyti būdus šalinant neigiamą poveikį aplinkai.
- aplinkos apsaugos vadybos sistemos atitiktis sertifikatas laiduos visoms suinteresuotoms šalims, kad įmonės aplinkos apsaugos vadybos sistema yra veiksminga, nuolat tobulinama ir atitinka standartų reikalavimus.

Tarptautinis aplinkos apsaugos vadybos standartas ISO 14001¹⁵⁰ apibrėžia 39 veiklos sritis, kuriose galima įregistruoti aplinkos vadybos sistemas. 2005 m. sausio 1 d. duomenys rodo, kad Lietuvos Respublikoje aplinkos vadybos sistemas, atitinkančias tarptautinio standarto ISO 14001 reikalavimus, buvo įregistravusios 22 rūšių veiklos sritis vykdančios įmonės.

Europos Sąjungos aplinkosaugos vadybos ir audito sistema (EMAS – angl. *Environmental Management and Audit Scheme*) – tai savanoriš-

¹⁵⁰ http://www.dnv.lt/certification/vadybos_sistemos/environment/ISO14001.asp

ku dalyvavimu grindžiama sistema, skirta įmonėms ir kitoms organizacijoms, kurios pageidauja įsipareigoti vertinti, valdyti ir gerinti savo aplinkosaugos veiksmingumą¹⁵¹. Sistema buvo sukurta 1993 m. EMAS reikalavimus atitinkančios sistemos yra diegiamos tik Europos ekonominėse erdvės šalyse, t. y. 27 Europos Sąjungos šalyse ir Norvegijoje, Islandijoje bei Lichtenšteine. Palyginti su ISO 14001, EMAS reglamente yra papildomų reikalavimų, kurie išplečia aplinkos vadybos sistemos veiklos sritis.

Patį EMAS schema tapo atvira savanoriškai organizacijoms prisijungti nuo 1995 m. balandžio, tačiau dalyvauti joje galėjo tik įmonės tų teritorijų, kuriose buvo vykdoma intensyvi pramoninė veikla. 1997 m. prasidėjo konsultacinis procesas – imta svarstyti anksčiau minėtus pakeitimus. Europos Komisija pateikė pasiūlymą, į kurio svarstymo procesą buvo įtrauktos kitos Europos Sąjungos institucijos: Ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas, Regionų Taryba bei Europos Parlamentas – pastarajam suteiktos panašios sprendimo priėmimo teisės, kurias turi Europos Sąjungos Taryba.

Pagal EMAS reglamento reikalavimus aplinkos apsauga turi apimti šiuos pagrindinius aspektus:

- poveikio aplinkai valdymas bei mažinimas;
- energijos, vandens taupymas, žaliavų taupymas bei parinkimas;
- atliekų mažinimas, antrinis panaudojimas bei jų tvarkymas;
- triukšmo įvertinimas bei mažinimas;
- gamybos procesų pakeitimai bei naujų gamybos procesų naudojimas;
- produkto planavimas (produkto, įpakavimo projektavimas);
- rangovų, subrangovų ir tiekėjų aplinkos apsaugos veiksmingumas;
- aplinkai pavojingų avarių prevencija;
- reagavimo į avarines situacijas procedūros;
- darbuotojų mokymas ir informavimas apie aplinkosaugos problemas;
- išorinė informacija apie aplinkos apsaugos problemas.

Pirmasis EMAS reglamentas Nr. 1836/93 buvo sukurtas Europos Komisijos ir priimtas 1993 m. liepą kaip aplinkosaugos politikos instrumentas, prisidedantis prie Bendrijos darnaus vystymosi siekio įgyven-

¹⁵¹ <http://aaa.am.lt/emas/index.htm>

dinimo. Pati EMAS schema tapo atvira organizacijoms savanoriškai prisijungti nuo 1995 m. balandžio, tačiau dalyvauti joje galėjo tik teritorijos, kuriose buvo vykdoma pramoninė veikla. 2001 m. buvo priimtas naujasis reglamentas (EB) Nr. 761/2001¹⁵². Pagrindiniai jo elementai yra:

- EMAS veiklą išplėsti visuose ekonominės veiklos sektoriuose, įskaitant ir vietos savivaldos institucijas;
- ISO 14001 aplinkosaugos vadybos sistemos integruoti į EMAS reikalavimus taip, kad perėjimas nuo ISO 14001 prie EMAS vyktų sklandžiau ir būtų išvengta dubliavimosi;
- vizualią ir lengvai atpažįstamą EMAS emblemos formą patvirtinti tam, kad registruotos organizacijos galėtų skelbtis dalyvaujančios EMAS;
- darbuotojus įtraukti į EMAS įgyvendinimą;
- sustiprinimas aplinkosaugos ataskaitos svarbą, siekiant padidinti informavimo apie aplinkosaugos veiksmingumą skaidrumą, registruotoms organizacijoms skelbiant informaciją suinteresuotoms šalims, visuomenei;
- labiau pabrėžti netiesioginį poveikį, įskaitant investicinę politiką, administracinius ir planavimo sprendimus, pirkimų procedūras, paslaugų pasirinkimą ir sudėtį.

Reglamentą sudaro 18 straipsnių ir 8 priedai. Kitaip nei kiti vadybos sistemų standartai, priedai yra sudėtinė reglamento dalis – jie nėra tik informacinio pobūdžio, nes juose nustatytus reikalavimus būtina įgyvendinti.

Komisija parengė trumpą, daugiausia aplinkosaugos vertintojams ir kompetentingoms įstaigoms skirtą dokumentą, aptariantį įvairias problemas, su kuriomis gali susidurti registruotos ar besiregistruojančios organizacijos šiuo pereinamuoju laikotarpiu, ir pataria, kaip šias galimas problemas reiktų spręsti.

Registracija schemoje reikalauja iš organizacijos priimti aplinkos politiką, kurioje būtų įtvirtintas organizacijos įsipareigojimas atitikti visų susijusių aplinkosaugos įstatymų reikalavimus bei siekti nuolat gerinti aplinkosaugos veiksmingumą. Organizacijoje turi būti atlikta pirminė aplinkosaugos analizė. Remiantis priimta aplinkos politika ir

¹⁵² http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/oj/2006/l_070/l_07020060309-lt00630064.pdf

analizės rezultatais, parengiama organizacijos aplinkosaugos programa ir sukuriama aplinkosaugos vadybos sistema.

Iš pradžių EMAS schemeje galėjo dalyvauti tik įmonės, vykdančios pramoninę veiklą aiškiai apibrėžtoje teritorijoje, tačiau EMAS veiklos sritis buvo išplėsta ir šiuo metu schemeje gali dalyvauti bet kuri organizacija, daranti poveikį aplinkai. Taigi dalyvavimas schemeje yra atviras visuose ekonominiuose sektoriuose veikiančioms organizacijoms.

EMAS nustato skirtingas ekonominės veiklos sritis pagal „Statistinio Europos Bendrijos ekonominės veiklos rūšių klasifikatoriaus“ (NACE¹⁵³) kodus. Registracija schemeje reikalauja iš organizacijos priimti aplinkos politiką, kurioje būtų įtvirtintas organizacijos įsipareigojimas atitikti visų susijusių aplinkosaugos įstatymų reikalavimus bei siekti nuolat gerinti aplinkosaugos veiksmingumą.

Organizacijoje turi būti atlikta pirminė aplinkosaugos analizė. Remiantis priimta aplinkos politika ir analizės rezultatais, parengiama organizacijos aplinkosaugos programa ir sukuriama aplinkosaugos vadybos sistema.

Organizacijoje privalo būti atliekamas aplinkosaugos auditas, apimantis visas susijusias organizacijos veiklas, kurio atlikimo ciklas negali viršyti 3 metų laikotarpio. Remiantis audito rezultatais, persvarstomi nustatyti aplinkos tikslai, o priimta aplinkos programa koreguojama taip, kad persvarstyti tikslai būtų pasiekti. Atlikus pirminę aplinkos analizę ir tolesnį auditą ar pasibaigus audito ciklui, parengiama vieša aplinkos ataskaita.

Pagrindiniai etapai, siekiant EMAS registracijos, yra šie:

- ištirti organizacijos sąveiką su aplinka atliekant aplinkosaugos analizę;
- remiantis analizės rezultatais įdiegti veiksmingą aplinkosaugos vadybos sistemą, siekiančią pagerinti organizacijos aplinkosaugos veiksmingumą;
- paskelbti aplinkos ataskaitoje aplinkosaugos veiksmingumo duomenis. Ši ataskaita yra patvirtinama trečiosios pusės tam, kad būtų užtikrintas veiksmingumo atskaitomybės elemento patikimumas.

¹⁵³ http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/EVRK%202_red_Reglamentas%2018932006.pdf?PHPSESSID=d56bbd235ced975de502deaeaf412918

Aplinkos politikos, atspindinčios aukščiausio lygmens vadovybės įsipareigojimą vykdyti nuolatinį aplinkos veiksmingumo gerinimą esamoje teisinėje aplinkoje, suformulavimas yra pirmasis aiškus žingsnis procese.

Pirminėje aplinkos analizėje ištiriami organizacijos aplinkos klausimai, poveikiai aplinkai ir aplinkosaugos veiksmingumas, susijęs su organizacijos vykdomomis veiklomis, gaminamais produktais ir teikiamomis paslaugomis.

Reikšmingi aplinkosaugos aspektai nustatomi remiantis organizacijos apibrėžtų kriterijų dėl jos aplinkosaugos aspektų reikšmingumo rinkiniu. Reikšmingi aplinkosaugos aspektai yra pagrindas tinkamiems aplinkosaugos veiksmingumo gerinimo tikslams ir užduotims nustatyti. Aplinkosaugos programoje aprašomi šie tikslai ir užduotys bei jų įgyvendinimo būdai. Pradėjus veikti aplinkosaugos programai pasiekta pažanga nuolat tikrinama, atliekamas vidinis aplinkosaugos auditas. Jei reikia, vykdomi koregavimo veiksmai, kuriuos periodiškai analizuoja vadovybė.

Visas šis procesas aprašomas aplinkosaugos ataskaitoje, kurioje turi būti pateikiama ši informacija:

- organizacijos aprašymas, jos struktūra ir veikla, produktai ir paslaugos;
- visų reikšmingų, tiesioginių ir netiesioginių aplinkosaugos aspektų įvertinimas;
- metinių duomenų apie teršalų emisijas, susidariusias atliekas, sunaudojamą energiją ir vandenį, keliamą triukšmą santrauka;
- organizacijos aplinkos politikos, aplinkosaugos programų ir vadybos sistemos pristatymas;
- kitos ataskaitos parengimo terminas;
- aplinkosaugos vertintojo vardas, akreditacijos numeris bei ataskaitos patvirtinimo data.

Kai tik aplinkosaugos ataskaitą patvirtina akredituotas aplinkosaugos vertintojas, kompetentinga įstaiga, gavusi nustatytą užmokestį, užregistruoja įmonę. Nuo šio momento įmonė įgyja teisę naudoti EMAS emblemą¹⁵⁴.

¹⁵⁴http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/oj/2006/l_070/l_070200603-09lt00630064.pdf

Vienas iš pagrindinių atnaujintos EMAS elementų – sudarytos įvairios galimybės, kuriomis organizacija gali suinteresuotoms šalims pateikti su aplinkosauga susijusią informaciją. Šiuo tikslu ir buvo sukurta EMAS emblema.

EMAS emblemos funkcijos yra šios:

- parodyti, kad organizacijos skelbiama informacija apie aplinkosaugos veiksmingumą yra teisinga ir patikima;
- patvirtinti organizacijos išipareigojimą gerinti aplinkosaugos veiksmingumą ir tinkamai valdyti savo aplinkosaugos aspektus;
- didinti visuomenės, suinteresuotų šalių ir organizacijų, norinčių pagerinti savo aplinkosaugos veiksmingumą, supratimo apie schemą lygį.

Pati bendriausia EMAS įgyvendinimo nauda yra ši:

- sumažėjusios sąnaudos: viena vertus, pirkimo proceso metu dėl žaliavų, energijos, vandens sunaudojimo minimizavimo, kita vertus – dėl sumažėjusių ar nepatiriamų išlaidų už atliekų ir teršalų tvarkymą. Šie išlošiai yra akivaizdūs ne tik pramonės sektoriuje: įdiegus EMAS, vandens, elektros, šildymo, kanceliariinių reikmenų ir įrangos išlaidos gali labai sumažėti. Tai didintų įmonių pelningumą;
- sumažėjusi rizika: sumažintas rizikos aplinkai poveikis taip pat gali virsti finansine nauda, kuri atsirastų dėl didėjančio akcininkų, investuotojų, draudimo ir finansų įstaigų pasitikėjimo;
- įdiegta aplinkosaugos vadybos sistema dažniausiai atskleidžia galimybes didinti kitų organizacijos veiklos sričių efektyvumą;
- išlaikytas ir (arba) padidintas konkurencingumas sugebant geriau patenkinti vis didėjančius pirkėjų reikalavimus aplinkosaugos vadybai;
- sisteminis požiūris į aplinkosaugos vadybą sustiprina visus kitus verslo vadybos aspektus;
- pagerėja gebėjimas atitikti aplinkosaugos įstatymų reikalavimus.

2003 m. liepos 10 d. Komisijos sprendimu yra patvirtintos reglamento (EB) Nr. 761/2001 taikymo gairės.

Ekologinis ženklavimas (ekologinis ženklas) yra dar vienas žingsnis siekiant išvengti nepageidaujamos pramonės įtakos aplinkai ir

žmonių gyvenimo kokybei. ES ekologinio ženklo suteikimą administruoja Europos ekologinio ženklo suteikimo taryba, remiama Europos Komisijos, visų ES šalių narių ir Europos ekonominės erdvės šalių narių. Europos ekologinio ženklo suteikimo tarybos veikloje dalyvauja pramonės, aplinkos apsaugos ir vartotojų organizacijų atstovai. Europos Sąjungos ekologinio ženklo simbolis yra gėlė¹⁵⁵. Visi produktai, paženklininti ekologiniu ženklu *Ecolabel*, yra patikrinami nepriklausomų tyrimo laboratorijų, ar jie atitinka griežtus ekologinius ir vartojimo kriterijus. ES ekologinio ženklo suteikimo sistema yra prieinama bet kuriems produktams ar paslaugoms, išskyrus maistą, gėrimus, vaistus ir medicinos prietaisus. Šiuo metu yra 23 produktų grupės, kurioms gali būti suteikiamas šis ženklas, įskaitant turistų apgyvendinimo paslaugas, buitinius prietaisus, valymo priemones ir matracus, biurų prietaisus, sode naudojamas medžiagas. Kiekvienam ekologiniu ženklu pažymėtam produktui keliami specialūs reikalavimai, pvz., tualetiniam popieriui: turi būti pagamintas naudojant specialią plaušieną, iš antrinių žaliavų, gamybai naudojama pirminė plaušiena, pagaminta iš miško, kurį tvarkant taikomi darnaus vystymosi principai, medienos, gaminant siekiama riboti sieros junginių, CO₂ emisiją į orą, vandens taršą ir pan.

Pagrindinis dokumentas, nustatantis ES ekologinio ženklo suteikimo sąlygas, yra 1992 m. kovo 23 d. Europos Bendrijų Tarybos reglamentas Nr. 880/92¹⁵⁶ „Dėl EEB ekologinio ženklo suteikimo tvarkos“. Dabar ES savanorišką ekologinio ženklo suteikimo sistemą reglamentuoja 2000 m. liepos 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1980/2000¹⁵⁷ dėl pakeistos Bendrijos ekologinio ženklo suteikimo sistemos. Jame nustatyta, kad aplinkosauginis gaminių ženklinimas yra savanoriškas gamintojo, eksportuotojo ar mažmenininko veiksmas. Suteikiant tokį aplinkai nepavojingą gaminio ženklą (gali būti suteikiamas ir gaminių grupei) siekiama:

- remti produktų gamybą ir paslaugų, pasižyminčių palankesniu poveikiu aplinkai, palyginti su kitais tos pačios grupės produktais ar paslaugomis, teikimą ir taip prisidėti prie išteklių taupymo;

¹⁵⁵ <http://www.eco-label.com/lithuanian/>

¹⁵⁶ <http://www.eco-label.com/lithuanian/>

¹⁵⁷ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:22001D0139:LT:HTML>

- mažinti teršalų kiekį aplinkoje, rūpintis ozono sluoksnio išsaugojimu, mažinti šiltnamio efektą bei rūgščių lietu susidarymą;
- informuoti visuomenę apie galimą gaminių kenksmingą poveikį aplinkai, teikti patarimus, tikslią ir moksliskai pagrįstą informaciją vartotojams apie aplinkai palankesnius produktus ir paslaugas;
- kenksmingas gaminių poveikis aplinkai įvertinamas atitinkamais aplinkosaugos kriterijais. Europos Bendrijos ekologinio ženklo suteikimo produktų grupėms kriterijai sukurti vadovaujantis darnios plėtos principais.

Aplinkai nepavojingo gaminio ženklą gali suteikti kompetentinga institucija, į kurią kviečiami Konsultacinio forumo nariai. Jie atstovauja gamintojams ar paslaugų teikėjams, vartotojų organizacijoms ir kt. Be to, reglamentas nustato ženklo naudojimo išlaidas ir rinkliavas.

Aplinkai nepavojingo gaminio ženklas gali būti suteiktas elektros ir elektronikos prekėms, chemijos pramonės produktams, tekstilės gaminiams, didelėms prekių grupėms, paslaugoms ir t. t.

Europos Bendrijos ekologinio ženklo paraiškos ir metinės rinkliavos įmokos, nustatomos Komisijos sprendimu 2000/728/EB, gali būti persvarstomos ir keičiamos. Taip ir yra daroma atsižvelgiant į technologijų pažangą, kitas pasikeitusias sąlygas, susijusias su aplinkos kokybės pokyčiais.

8.2. Pramonės taršos kontrolė ir rizikos valdymo įgyvendinimas Lietuvoje

Visi ES teisės aktai, susiję su pramoninės taršos kontrolės ir rizikos valdymo sektoriais, jau perkelti į Lietuvos teisę. Kyla kita užduotis, kaip įgyvendinti šių teisės aktų reikalavimus praktikoje.

ES Tarybos direktyvos 96/61/EC reikalavimai į Lietuvos teisę perkelti LR aplinkos ministro 2002 m. vasario 27 d. įsakymu Nr. 80 „Dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės leidimų išdavimo, atnaujinimo ir panaikinimo taisyklių patvirtinimo¹⁵⁸“. TIPK taisyklės įsigaliojo 2004 m. Jų tikslas – įgyvendinti visapusišką taršos, kurią sukelia

¹⁵⁸ http://www.am.lt/VI/article.php3?article_id=494

stambiausios pramonės ir žemės ūkio įmonės, prevenciją ir kontrolę. Taisyklėse įrenginiai skirstomi į tris kategorijas: įrenginiai, kuriems taikomi specialieji TIPK taisyklių reikalavimai; įrenginiai, kuriems išduodant leidimus taikomi bendrieji reikalavimai, kiti, aplinkai ne tokie pavojingi stacionarūs įrenginiai, kuriems taikomi bendrieji aplinkosaugos reikalavimai. Maksimalus TIPK leidimo galiojimo laikas – 8 metai.

Taigi pradedant 2004 m. visos reguliavimo sričiai priskiriamos įmonės, norinčios gauti leidimą (arba atnaujinti Gamtos išteklių naudojimo leidimą), privalo jį gauti jau pagal TIPK licencijavimo režimą. Atlikti Administracinių pažeidimų kodekso, Mokesčio už aplinkos teršimą įstatymo, Aplinkos apsaugos, Vandens, Atliekų tvarkymo bei Aplinkos oro apsaugos įstatymų pakeitimai.

Direktyvos reikalavimų įgyvendinimo terminas baigėsi 2007 m. spalį. Didelių problemų neiškilo, juo labiau kad leidimai buvo laipsniškai išduodami pagal sudarytą planą nuo 2004 m. iki 2007 m. spalio. Valstybinio sektoriaus išlaidos direktyvai įgyvendinti – apie 20 mln. Lt. Perėjimas prie rinkos ekonomikos ir Lietuvos ūkio restruktūrizacija bei padidėjusios energijos kainos jau nuo pat pereinamojo laikotarpio pradžios lėmė darnaus vystymosi požiūriu palankius Lietuvos vystymosi pokyčius ir ekologinis gamybos veiksmingumas gerokai padidėjo. Energijos sąnaudos vienam BVP vienetui sumažėjo apie du kartus.

Įdiegus pažangesnes kuro deginimo technologijas energetikos ir pramonės objektuose, pradėjus juose naudoti daugiau gamtinių, o transporto sektoriuje – suskystintų dujų, teršalų emisija, tenkanti tam pačiam sudeginto kuro kiekiui, ėmė mažėti. Taigi teršalų emisija mažėja ne tik dėl to, kad mažiau sunaudojama išteklių (šiuo atveju energijos). Per praėjusį dešimtmetį teršalų emisija sunaudotam energijos vienetui sumažėjo apie 1,2 karto.

Tačiau, palyginti su ES šalimis, energijos naudojimo veiksmingumas Lietuvoje vis dar yra ganėtinai mažas ir vienam BVP pagaminti sunaudojama 1,5–1,7 karto daugiau energijos. Kita vertus, lyginant Lietuvos stacionarių šaltinių emisiją į orą, tenkanti teritorijos ploto vienetui, su ES šalimis, matyti, kad viename Lietuvos kvadratiname kilometre į orą išmetama keleriopai mažiau teršalų nei ES šalyse.

Pramonės sektorius pereinamuoju laikotarpiu patyrė giliausią depresiją ir nuo 1991 iki 1995 m. pramonės gamybos mastai sumažėjo beveik tris kartus. Pirmojoje pereinamojo laikotarpio pusėje jokių darnaus

vystymosi požiūriu palankių pokyčių pramonės sektoriuje nebuvo užfiksuota ir energijos bei vandens išteklių sąnaudos mažėjo proporcingai gamybos mažėjimui, o pačioje pradžioje (1992 m.) gamyba sumažėjo net labiau nei išteklių sąnaudos.

Antroje pereinamojo laikotarpio pusėje pramonė po truputį pradėjo atsigauti ir nors 1999 m. pramonės sektorius, kaip ir kitos ūkio šakos, patyrė pakartotinę depresiją, tačiau ji buvo trumpalaikė ir jau 2000 m. pagal pramonėje sukuriamą BVP buvo užfiksuotas beveik 11 proc. prieaugis, o 2001 m. pramonės gamybos mastai padidėjo beveik 20 proc. ir šis spartus didėjimas tęsiasi. Pradėjus taupiau naudoti išteklius ir diegti švaresnės gamybos metodus, antroje pereinamojo laikotarpio pusėje išteklių naudojimo veiksmingumas ėmė didėti ir pramonės produkcijos bei išteklių naudojimo pokyčių kreivės pradėjo atsiskirti. Dėl šių pokyčių per nagrinėjamą dešimtmetį energijos sąnaudos pramonės sektoriuje pagaminamam BVP vienetui sumažėjo 1,7 karto, o vandens sunaudojimas – beveik du kartus.

Pereinamojo laikotarpio pirmojoje pusėje ne tik gamyba ir išteklių sąnaudos, bet ir aplinkos teršimas (teršalų emisija į orą) mažėjo beveik vienodai. Tačiau antrojoje nagrinėjamojo laikotarpio pusėje emisija pradėjo mažėti sparčiau nei energijos išteklių naudojimas ir per praėjusį dešimtmetį emisija į orą sunaudotos energijos vienetui pramonės sektoriuje sumažėjo 1,3 karto. Tačiau nerimą kelia tai, kad pastaraisiais metais pramonės sektoriaus teršalų emisija į orą pradėjo sparčiai didėti ir nuo 2000 iki 2003 m. padidėjo per 40 proc.

Transporto sektorius, priešingai nei pramonės, pereinamojo laikotarpio pradžioje patyrė mažiausią transformacinį nuosmukį ir sparčiausiai atsigavo, todėl šiame sektoriuje sukuriama BVP dalis per nagrinėjamą dešimtmetį padidėjo nuo 8 proc. 1991 m. iki 11 proc. 2000 m. Padidėjo ir transporto indėlis į oro taršą – 2000 m. transporto teršalų emisija sudarė beveik tris ketvirtadalius bendros emisijos, palyginti su 55 proc. dešimtmečio pradžioje. Taigi transporto sektorius darnaus vystymosi požiūriu tapo vienu problemiškesnių.

Pereinamojo laikotarpio pradžioje, nuo 1991 iki 1995 m., transporto sektoriuje sukuriamas BVP taip pat mažėjo, tačiau nepalyginti lėčiau nei pramonės sektoriuje ir 1995 m. sudarė apie tris ketvirtadalius 1991 metų lygio. Nuo 1996 m. transporto sektoriuje sukuriamas BVP

gana sparčiai didėja ir tai yra vienintelis sektorius, kuris jau viršijo 1991 metų lygį.

Toks spartus transporto sektoriaus, palyginti su kitais ūkio sektoriais, augimas darnaus vystymosi požiūriu nėra labai priimtinas, tačiau dar labiau nepriimtina 1996–1998 m. išryškėjusi tendencija, kai energijos sąnaudos transporto sektoriuje didėjo sparčiau nei sukuriamas BVP, t. y. kai transporto sektoriaus ekologinis veiksmingumas mažėjo. Labai svarbu, kad nuo 1999 m. ši tendencija pasikeitė ir, toliau augant transporto sektoriuje sukuriamam BVP, kuro sąnaudos ir emisija į orą, keičiantis autoparko bei naudojamo kuro struktūrai, ėmė gana sparčiai mažėti.

Žemės ūkio sektoriui praėjęs dešimtmetis Lietuvoje buvo itin kardinalių permainių metas. Griūvant kolūkinei sistemai ir sparčiai kuriantis privatiems ūkiams iš esmės pasikeitė ne tik žemės ūkio gamyba, bet ir visas kaimo žmonių gyvenimas. Žemės ūkio gamyba, vertinant pagal sukuriamą BVP, žemiausią lygį buvo pasiekusi 1994 m., kai šiame sektoriuje sukuriamas BVP buvo sumažėjęs iki 42 proc., palyginti su 1991 m. Nuo 1995 m. žemės ūkio gamyba po truputį auga ir šiuo metu čia sukuriamas BVP sudaro apie pusę 1991 m. lygio.

Pažymėtina, kad energijos sąnaudos žemės ūkyje per šį dešimtmetį sumažėjo apie aštuonis kartus ir šiuo metu BVP vienetai sukurti sunaudojama apie keturis kartus mažiau energijos nei dešimtmečio pradžioje. Šį faktą galima vertinti dvejopai – viena vertus, tai rodo mažą buvusios kolūkinės gamybos veiksmingumą ir labai neracionalų energijos naudojimą, kita vertus, akivaizdu, kad dabartinis žemo produktyvumo, prastai mechanizuotas žemės ūkis artimiausiu metu turės būti modernizuotas, kad prisitaikytų prie stiprėjančios konkurencijos.

Augalininkystės produkcija pereinamojo laikotarpio pradžioje buvo sumažėjusi maždaug trečdaliu, bet gana greitai ėmė augti ir šiuo metu bendras grūdų derlius sudaro apie 85, cukrinių runkelių – apie 95, daržovių – apie 110 ir bulvių – apie 115 proc. 1991 m. lygio. Darnaus vystymosi požiūriu labai svarbu, kad per šį dešimtmetį labai sumažėjo žemės ūkio gamyboje naudojamų mineralinių trąšų ir pesticidų kiekis.

Pesticidų tam pačiam derliui gauti per šį dešimtmetį sunaudota apie tris kartus mažiau, o palyginti su 1990 m. – beveik šešis kartus. Dabartiniu metu vienam hektarui ariamos žemės Lietuvoje per metus sunaudojama apie 0,5 pesticidų pagal preparato kiekį.

Namų ūkio sektorius darnaus vystymosi požiūriu yra gana problemiškas, daugiausia dėl neracionaliai naudojamos energijos ir visų pirma šilumos. Nors energijos sąnaudos namų ūkio sektoriuje per praėjusį dešimtmetį sumažėjo apie 30 proc., tačiau tai įvyko daugiausia dėl to, kad buvo nepakankamai šildomos patalpos, o ne dėl to, kad buvo veiksmingiau naudojama šiluma. Sovietmečiu statytų namų šiluminės savybės labai prastos ir jų renovacija (sienų apšiltinimas, langų pakeitimas) yra vienas aktualiausių namų sektoriaus uždavinių. Pasenę, blogai izoliuoti šilumos tiekimo tinklai bei fiziškai ir moraliai pasenusi visa šilumos tiekimo infrastruktūra lemia palyginti labai aukštas šilumos tiekimo kainas. Laiku neišsprendus šių problemų, prasidėjęs gyventojų atsijungimo nuo centralizuotų šildymo sistemų procesas gali įgauti sunkiai nuspėjamus mastus ir labai padidinti oro taršą.

Nacionalinėje Lietuvos darnaus vystymosi strategijoje numatoma, kad nuosaičius, bet stabilus ekonomikos augimas leis iki 2020 m. Lietuvos BVP padidinti 2,5–3 kartus ir pagal BVP vienam gyventojui pasiekti dabartinį ES šalių vidurkį. Orientuojant tolesnį ūkio vystymą į mokslui, o ne gamtos ištekliams imlias ir šiuolaikinėmis technologijomis pagrįstas bei aplinkai palankias technologijas, numatyta labai padidinti žaliavų, vandens ir energijos naudojimo veiksmingumą ir pasiekti, kad energijos sąnaudos BVP vienetui sumažėtų ne mažiau kaip du kartus ir neviršytų dabartinio ES vidurkio.

Pereinamasis laikotarpis dėl sieros dioksido ir azoto oksidų išmetimų ribojimo Vilniaus, Kauno ir Mažeikių termofikacinėse elektrinėse. Nuo 2008 m. pačioms didžiausioms Lietuvos elektrinėms bus taikomi septynis kartus griežtesni nei šiuo metu sieros dioksido apribojimai kūrenant mazutu. Lietuva išsiderėjo šių reikalavimų taikymą minėtoms įmonėms atidėti iki 2015 m., tačiau įmonės laipsniškai turės mažinti sieros dioksido ir azoto oksidų išmetimus.

Lietuva yra ratifikavusi Konvenciją dėl tarpvalstybinio pramoninių avarių poveikio (Helsinkis, 1992 kovo 17 d.), kuri įsigaliojo 2001 m. vasario 1 d¹⁵⁹.

Kalbant apie aplinkos vadybos sistemas (AVS) galima teigti, kad jos Lietuvoje diegiamos ganėtinai sėkmingai. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos įmonės, vadovaudamosi tarptautinio standarto ISO 14001 reikalavimais, sparčiai diegia AVS. Jeigu 2000 m. Lietuvos

¹⁵⁹ Valstybės žinios. 2000, Nr. 94.

Respublikoje buvo tik 38 įmonės, sertifikuotos vadovaujantis ISO 14001 reikalavimais, 2005 m. sausio 1 d. duomenimis jau buvo 156 sertifikuotos įmonės.

Kai kurioms Lietuvos Respublikos įmonėms taikomi taip pat ir Taršos integruotos prevencijos ir kontrolės leidimų išdavimo, atnaujinimo ir panaikinimo taisyklių pirmojo priedo reikalavimai (toliau – TIPK taisyklės). Taisyklės parengtos vadovaujantis 1996 m. rugsėjo 24 d. Europos Sąjungos Tarybos direktyva 96/61/EB dėl taršos integruotos prevencijos ir kontrolės. Šios direktyvos tikslas – įdiegti integruotos taršos prevenciją ir kontrolę įmonėse, kuriose turėtų būti taikomi veiksmingiausi gamybos būdai, siekiant aukšto aplinkos apsaugos lygio.

Tačiau tik 7 iš apie 150 įmonių, kuriose turėtų būti taikomos TIPK taisyklės, turi įregistruojamos aplinkos vadybos sistemas, atitinkančias tarptautinio standarto ISO 14001 reikalavimus. Tarptautinio standarto LST EN ISO 14001:1999 „Aplinkos vadybos sistemos. Reikalavimai ir naudojimo gairės“ reikalavimus atitinkančias aplinkos vadybos sistemas yra įregistruojamos šios į TIPK taisyklių pirmojo priedo sąrašą įtrauktos įmonės: UAB „Šiaulių vandenys“ (Šiaulių miestas), AB „Dvarčionių keramika“ (Vilniaus miestas), „Utenos pienas“, AB „Rokiškio sūris“ filialas (Utenos miestas), UAB „Vilniaus vandenys“ (Vilniaus miestas), AB „Ekranas“ (Panevėžio miestas), AB „Lifosa“ (Kėdainių miestas), AB „Achema“ (Jonavos raj.), AB „Rokiškio sūris“ (Rokiškio miestas). Jose, kaip jau minėta, turi būti diegiami geriausi gamybos būdai orientuojantis į gerenius aplinkos kokybės rodiklius.

Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2002 m. birželio 3 d. įsakyму Nr. 198 „Dėl pramonės, eksporto bei verslo skatinimo ir kai kurių ūkio ministro įsakymų pakeitimo“ (neskelbiamu „Valstybės žiniuose“) ir 2004 m. vasario 6 d. įsakyму Nr. 4-34 (Žin., 2004, Nr. 23-729) buvo iš dalies kompensuojamos Aplinkos apsaugos vadybos sistemų, atitinkančių ISO 14001 serijos standartų reikalavimus, sertifikavimo išlaidos ūkio subjektams. Ūkio subjektams buvo kompensuojamos lėšos, sumokėtos sertifikavimo įstaigai už sistemos sertifikavimą, t. y. už sertifikavimo auditą arba sistemos įvertinimą ir už sertifikatą (prie sertifikavimo išlaidų nepriskiriamas pirminis juridinio asmens būklės įvertinimas, konsultacijos, sistemos sukūrimas ir sertifikuotos sistemos pakartotinis auditas ar įvertinimas – resertifikavimas). Šios priemonės paskatino ūkio subjektus diegti aplinkos apsaugos vadybos sistemas, atitinkančias

tarptautinio standarto ISO 140001 reikalavimus.

Ūkio ministerija, vykdydama 2002 m. sausio 10 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimą Nr. 28 „Dėl Europos Parlamento ir Tarybos reglamento dėl organizacijų savanoriško dalyvavimo Bendrijos aplinkosaugos vadybos ir audito sistemoje (EMAS) (EB) Nr. 761/2001 taikymo“ ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004–2008 m. programos įgyvendinimo 48 priemonę „Remti mikroįmonių ir mažų įmonių iniciatyvas, įdiegiant naujas sektorines kokybės valdymo sistemas“, teikia paramą tokioms įmonėms vėliausiai nuo 2006 m., diegiant EMAS. Tikėtina, kad įmonės pradės domėtis šia aplinkos apsaugos vadybos ir audito sistema, kuri leis joms taupiau naudoti vandenį, įvairias energijos rūšis bei užtikrins taršos prevencijos ir kontrolės rodiklių gerinimą.

Įgyvendinti ekologinio ženklo politiką Lietuvoje yra šiek tiek keblu. Iki šiol nė vienas pramonės produktas nėra sertifikuotas pagal Europos Sąjungos ekologinio ženklo sistemą.

Klausimai

1. *Kodėl pramonės taršos kontrolė ir rizikos valdymas yra atskira aplinkos politikos sritis?*
2. *Kaip pramonės tarša veikia aplinką ir žmogaus gyvenimo kokybę?*
3. *Kokie pagrindiniai Europos Sąjungos teisės aktai reglamentuoja pramonės taršą?*
4. *Kaip reikia suprasti pramonės įmonių veiklos riziką?*
5. *Kokie teisės aktai nustato pramonės įmonių rizikos prevenciją?*
6. *Kaip galima apibūdinti aplinkos vadybos sistemą?*
7. *Kaip aplinkos vadybos sistema naudinga įmonėms?*
8. *Kas yra ekologinis ženklas?*
9. *Kaip ekologinis ženklinimas mažina įmonių veiklos riziką?*
10. *Kaip Lietuvoje įgyvendinama pramonės taršos kontrolė ir rizikos valdymas?*

Literatūra

1. Aplinkos apsaugos vadyba ISO 14001. Vilnius, 1999.
2. Aplinkos politika ir valdymas. Vilnius, 2008.
3. Čiegis R. Tolydi plėtra ir aplinka: ekonominis požiūris. Vilnius, 2002.
4. EU Environmental Policy. Handbook, Brussels, 2006.
5. Europos Komisijos pranešimas Jungtinių Tautų konferencijoje „Aplinka ir vystymasis“.
6. Globali aplinkos kaita. Vilnius, 2007.
7. Paulikas V. Europos Sąjungos institucijos ir valdymas. Vilnius, 2004.
8. Ragulskytė-Markovienė R. Aplinkos teisė. Vilnius, 2005.
9. Rio de Žaneiras 1992 // Valstybės žinios. 1998.
10. Staniškis J. K., Arbačiauskas V. Prevencinė aplinkos vadyba. Kaunas, 2003.
11. Staniškis J. K., Stašiškienė Ž., Kliopova I. Subalansuotos pramonės plėtros strategija: teorija ir praktika. Kaunas, 2004.

9. TRIUKŠMO VALDYMO POLITIKA

Aplinkos triukšmas – nepageidaujami arba žmogui kenksmingi išoriniai garsai, kuriuos sukuria žmonių veikla, įskaitant transporto priemonių, kelių eismo, geležinkelių eismo, oro eismo spinduliuojamą triukšmą ir triukšmą iš pramonės veiklos zonų¹⁶⁰. Triukšmas matuojamas decibelais dBA, t. y. dB(A) yra triukšmo apibendrintas rodiklis naudojamas higieniniu požiūriu, vadinamas A svertiniu triukšmo lygiu.

Norint suprasti, kaip aplinkos triukšmas veikia žmogų ir aplinką, naudinga nors apytikriai žinoti, kokį triukšmą paprastai sukelia mus supantys triukšmo šaltiniai:

10 dB (A) – šnabždesys (vos girdimas garsas);

25 dB(A) – lapų šnaresys, lietus (tylus);

45 dB(A) – ramaus miesto mikrorajono triukšmas (ramus);

60 dB(A) – garsus pokalbis telefonu, televizorius (dirginantis, pavojingas);

80 dB(A) – dyzelinis variklis, vietinės reikšmės gatvė (garsus);

90-100 dB(A) – riksmas, motociklas (stiprus);

120 dB(A) – šūvis į orą, pneumatinis plaktukas, roko muzika (pa-kenkimo riba);

140 dB(A) – reaktyvinis variklis stende (galintis sukelti traumas).

Neigiamas triukšmo poveikis žmonėms ir aplinkai buvo suvoktas dar priešistoriniais laikais. Pavyzdžiui, istorijos šaltiniai mini, jog jau antikinės Romos gyventojai prašė miesto valdžios, kad ši uždraustų ankstyvą rytą ginti į ganyklas ožkas ir galvijus centrinėmis miesto gatvėmis, nes gyvulių bliovimas ir mekenimas labai trikdo ramų miestelėnų miegą. Tokių pavyzdžių galima rasti ir daugiau. Tačiau triukšmo problema tampa vis aktualesnė didėjant urbanizacijai ir tobulėjant pramoninėms technologijoms. Šiuo laikotarpiu neigiamą triukšmo poveikį ypač patiria pramonės įmonių darbuotojai, transporto priemonių vai-

¹⁶⁰ Europos Parlamento ir Komisijos direktyva 2002/49/EB. http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=30302

ruotojai ir jų keleiviai, daugiabučių namų gyventojai, restoranų, kavinų, lankytojai ir kt. Daugelyje miestų ir gyvenviečių triukšmas pagrįstai laikomas viena svarbiausių ekologinių problemų. Triukšmas trukdo dirbti, ilsėtis, neigiamai veikia žmonių nuotaiką ir sveikatą, žaloja aplinką (pažeidžia žmonių klausą, trikdo miegą, kelia nepasitenkinimą, turi įtakos socialinei elgsenai ir t. t.). Be to, intensyvus triukšmas yra pavojingas pastatams, augalams ir gyvūnams dėl sklindančių bangų sukeltos oro ir grunto vibracijos. Per didelis triukšmas taip pat neigiamai veikia žmogaus ir gamtos santykius, nes slopinami natūralūs gamtos garsai, kurie žmogui padeda atsipalaiduoti ir yra tam tikra poilsio forma, leidžianti atkurti psichinę pusiausvyrą, atgauti fizines jėgas, darbingumą. Triukšmo jautimas priklauso nuo garso stiprumo ir garso bangų virpesių dažnio: garsas, kuo jis stipresnis ir kuo virpesiai dažnesni, tuo juntamas stipriau, t. y. sklinda garsiau. Triukšmo garsumas priklauso ir nuo patalpų akustinių savybių, kurias lemia jų tūris, forma ir kt. Su didesnio triukšmo reiškiniais susiduriame kasdien ir visi, tačiau teisinės triukšmo reguliavimo priemonės atsirado daug vėliau.

9.1. Triukšmo valdymas Europos Sąjungoje

Pirmoji triukšmo valdymo direktyva 70/157/EEB dėl valstybių narių įstatymų, reglamentuojančių leistiną motorinių transporto priemonių garso lygį ir dujų išmetimo sistemas, suderinimo buvo priimta 1970 m.¹⁶¹ Šiuo metu Europos Sąjungos triukšmo kontrolės teisė skirstoma į keturis pagrindinius sektorius: autotransporto, mechanizmų, lėktuvų ir statybos įrangos keliamą triukšmą (1 lentelė). Tiesa, direktyvose 96/48/EB, 2001/16/EB ir 2002/49/EB dėl aplinkos triukšmo įvertinimo ir valdymo kalbama ir apie transeuropinę greitojo ir paprastojo geležinkelio sistemą (kai per metus pravažiuoja 30 000 traukinių), tačiau atskiros direktyvos šiuo klausimu nėra.

¹⁶¹ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31970-L0157:LT:HTML>

1 lentelė Triukšmą reguliuojančios Europos Sąjungos direktyvos ¹⁶²

Auto-transportas	Mechanizmai	Lėktuvai	Statybos įranga
Automobiliai (70/157/EEC) Motociklai (78/1015/EEC) Transportas	Buitiniai prietaisai (88/594/EEC)	Ikigarsiniai lėktuvai (80/51/EEC) Reaktyviniai lėktuvai (89/629/EEC) Lėktuvų eksplotavimo apribojimai (92/14/EEC) Triukšmo apribojimo ES oro uostuose (2002/30/EC)	EEB sertifikatai (84/532/EEC) Kompresoriai (84/533/EEC) Bokštiniai kranai (84/534/EEC) Suvirinimo generatoriai (84/535/EEC) Energijos generatoriai (84/536/EEC) Betono trupintuvai (84/537/EEC) Žolės pjovimo įrenginiai (84/538/EEC) Hidrauliniai ekskavatoriai (86/662/EEC) Lauko mašinų triukšmas (2000/14/EB)

Autotransportas

Direktyva 70/157/EEC nustato automobilių triukšmo lygio limitą. Ji po kurio laiko buvo papildyta, o naujausioji direktyva 96/20/EC dar labiau sumažina leistiną automobilių triukšmo lygį, taip pat įtvirtina 8 tipų keleivinių ir krovininių automobilių ribinius triukšmo dydžius, t. y. 74–80 dBA.

Direktyva 78/1015/EEC įveda trijų motociklų kategorijų ribinį triukšmo lygį, t. y. 75–80 dBA. Ši direktyva neįpareigoja valstybių narių griežtai taikyti Europos Sąjungos nustatytų standartų savo šalies motociklų gamintojams ir sudaro sąlygas šiek tiek keisti leistiną triukšmo lygį šalyje. Tačiau jei gaminys yra parduodamas kitai šaliai narei, svarbu, kad motociklo keliamas triukšmo lygis atitiktų tos šalies nustatytas normas. Vadinasi, norint be apribojimų patekti į Europos Sąjungos rinką, derėtų laikytis šios numatytų normatyvų.

¹⁶² <http://ec.europa.eu/environment/guide/part2h.htm>;

Mechanizmai

Direktyva 88/594/EEC yra bendroji buitinių prietaisų ir vartotojų informavimo apie jų keliamo triukšmo lygį direktyva. Į šią direktyvą įtraukiamas ribinis triukšmo lygis tokių buitinių prietaisų kaip dulkių siurbliai, šildytuvai, indų plovimo įrenginiai, skalbimo mašinos ir elektriniai skalbinių džiovintuvai, taip pat ventiliatoriai, elektriniai skustuvas, plaukų priežiūros prietaisai, elektrinės viryklės, mikrobangų krosnelės ir pan.

Lėktuvai

Lėktuvų skleidžiamo triukšmo lygio kontrolė Europos Sąjungoje reguliuojama keturiomis direktyvomis. Pirmąja nustatomas ribinis lėktuvų triukšmo lygis valstybėse narėse; antrąja tie patys reikalavimai taikomi lėktuvams, importuojamiems iš trečiųjų valstybių; trečiąja direktyva uždraudžiama įtraukti senesnės laidos ir dažnai triukšmingesnius lėktuvus į valstybių narių naudojamų lėktuvų sąrašus; galiausiai trečioji direktyva numato, kad Europos Sąjungos teritorijoje gali būti naudojami tik tie lėktuvai, kurie atitinka tarptautinius triukšmo lygio standartus. Taigi direktyvomis 80/51/EEC, 89/629/EEC, 92/14/EEC ir 2002/30/EC įvedami griežtesni leistino triukšmo lygio reikalavimai ikigarsiniams ir reaktyviniams lėktuvams, atsižvelgiant į aplinkosauginius aspektus, techninio įgyvendinimo galimybes ir numatant galimas ekonomines to pasekmes. Ši direktyva numato tam tikrų tipų lėktuvų išimtis. Direktyvos taip pat teigia, kad valstybės narės turėtų paskirti už šios politikos įgyvendinimą atsakingas kompetentingas institucijas, kurios prižiūrėtų ir kontroliuotų, kaip jų šalyje vykdomi visi Europos Sąjungos lėktuvų triukšmo lygio reikalavimai, ir numatytų baudų sistemas už pažeidimus.

Statybos įranga

Direktyva 84/532/EEC yra bendroji direktyva, reguliuojanti statybos aikštelių ir jose naudojamų įrenginių triukšmą. Ji yra padalyta į aštuonias antrines direktyvas, nustatančias atskirų konkrečių statybos įrenginių, kurių triukšmą kontroliuoja Europos Sąjunga, triukšmo lygio apribojimus. Gamintojai taip pat įpareigojami žymėti atskirų statybinių įrenginių keliamo triukšmo lygį nustatytais ženklais bei prieduose nurodyti, kur ir kaip jų pagaminta ir reikiama testais patikrinta produkcija būtų naudojama. Šitaip valstybės narės galėtų apsaugoti triukšmui

jautrias teritorijas, tokias kaip ligininės ar sanatorijos, nuo žalingo per didelio garso poveikio¹⁶³.

Negalima paneigti, kad šios direktyvos yra labai svarbios triukšmo mažinimo politikos raidoje. Pavyzdžiui, nuo 1970-ųjų metų automobilių skleidžiamas triukšmas buvo sumažintas 85 proc., o sunkvežimių – net 90 proc. Deja, praėjus penkiolikai metų pastebėta, kad vis dėlto esamos priemonės triukšmui mažinti nėra gana veiksmingos, nes triukšmas miestuose beveik nesumažėjo. Priešingai, automobilių gatvėse šiuo laikotarpiu tik daugėjo, populiarėjo kelionės lėktuvais, vystėsi turizmas ir pan. Suvokta, kad būtina persvarstyti triukšmo mažinimo politiką, jei norima suvaldyti vis didėjantį triukšmo lygį Europos Sąjungos valstybėse narėse.

Europos Sąjunga, nors ir laikydama triukšmo problemą vietine, remdamasi Europos aplinkos agentūros pateikta informacija, siekdama standartizuoti triukšmo mažinimo priemones šalyse narėse, ėmėsi iniciatyvos paspartinti procesą ir pasiekti, kad vietinės iniciatyvos mažinti triukšmą būtų veiksmingesnės ir atitiktų Europos Sąjungos reikalavimus triukšmo mažinimo politikos srityje. Jau 1993 m. priimtoje penktojoje aplinkos programoje Darnios plėtros link buvo deklaruoti keli triukšmo mažinimo tikslai, kurie turėjo būti pasiekti 2000 m.: „Nė vienas asmuo negali būti veikiamas tokio triukšmo lygio, kuris kenktų jo sveikatai arba gyvenimo kokybei“¹⁶⁴. Vienas iš tikslų buvo iki 2000 m. stabilizuoti gyventojų skaičių, kuris patiria triukšmo lygį iki 55 dB(A), ir kt. Be to, preliminariais skaičiavimais, apie 20 proc. Europos Sąjungos gyventojų, t. y. apie 80 milijonų žmonių, kenčia nuo mokslininkų ir gydytojų nustatyto 60 dB(A) per didelio garso lygio¹⁶⁵, kuris jau yra kenksmingas sveikatai. Apie 170 milijonų europiečių gyvena vadinamosiose „pilkosiose zonose“, kur dienos triukšmas artimas pavojingam. Kad programos tikslai būtų įgyvendinti, **Žalioji knyga**, kurią Europos Komisija išleido 1996 m. lapkritį, tapo pagrindiniu dokumentu – juo siekiama gauti išsamesnių ir patikimesnių rezultatų, padėsiančių kurti bendrą triukšmo mažinimo politiką Europos Sąjungoje. Šiuo dokumentu visos valstybės narės yra įpareigojamos prisidėti prie

¹⁶³ <http://ec.europa.eu/enterprise/newapproach/standardization/harmstds/reflist/airnoise.html>;

¹⁶⁴ <http://ec.europa.eu/environment/env-act5/5eap.pdf>

¹⁶⁵ Europos aplinkos agentūros duomenys <http://www.eea.europa.eu/>

triukšmo ekspertų tinklo kūrimo. Dar svarbiau yra tai, kad Žaliojoje knygoje dėl triukšmo mažinimo pirmą kartą prabilta ir apie būtinybę pasitelkus žiniasklaidą viešai kalbėti apie triukšmo daromą žalą žmonių sveikatai ir aplinkai. Šis dokumentas apžvelgia bendrą triukšmo padėtį Europos Sąjungoje ir supažindina su iki tol jau išspręstais klausimais šioje srityje. Reikėtų pabrėžti, kad Žaliojoje knygoje pirmą kartą prabilta apie būtinybę skatinti triukšmo mažinimo diskusijas ne tik nacionaliniu, bet ir visos Europos lygmeniu. Taip buvo pradėta bendra kampanija už triukšmo lygio mažinimą Europos Sąjungoje¹⁶⁶.

1998 m. rugsėjo 7–8 d. Kopenhagoje vykusioje konferencijoje dėl ES triukšmo politikos ateityje tuometinė Europos Komisijos aplinkos komisarė Ritt Bjerregaard pristatė būsimąją Komisijos triukšmo politiką. Ji teigė, kad turėtų būti glaudesnis teisės aktų dėl triukšmo emisijos ir triukšmo poveikio ryšys. Buvo paskelbta keletas direktyvų dėl gaminių (taip pat ir lauko sąlygomis naudojamų įrenginių) keliamo triukšmo ir Bendroji direktyva dėl aplinkos triukšmo įvertinimo ir kontrolės.

Antrasis svarbus žingsnis triukšmo lygio mažinimo politikoje yra Triukšmo mažinimo direktyva 2002/49/EC¹⁶⁷, kurią Europos Komisijos siūlymu Europos Parlamentas ir Taryba pasirašė 2002 m. spalio 25 d. Pagal šį dokumentą valstybės narės užtikrina, kad jų teritorijose bus imamasi šių priemonių:

- įvertinamos bei aprašomos direktyvoje nurodytos triukšmo poveikio zonos (triukšmo žemėlapiai);
- sudaromi veiksų planai, jei viršijami tam tikri valstybių narių nustatyti kriterijai;
- su triukšmo žemėlapiais ir veiksų planais supažindinama visuomenė;
- teikiamos ataskaitos Komisijai dėl žmonių, kuriuos veikia aplinkos triukšmas, skaičiaus;
- administracinės priemonės.

Valstybės narės turi atsižvelgti į suvienodintus triukšmo lygio apskaičiavimo parametrus, nes iki šiol naudotos skirtingos garso matavimo sistemos neleido lyginti triukšmo problemų visos Europos mastu ar atskirų valstybių narių. Šia direktyva buvo atsiribota nuo atskirų trans-

¹⁶⁶ <http://ec.europa.eu/environment/noise/home.htm>

¹⁶⁷ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32002L0049:LT:HTML>

porto priemonių skleidžiamo garso į aplinką ir pasakyta, jog pagrindinė miestų problema yra didėjantys transporto šrautai. Nuspręsta, kad sprendžiant šią problemą pirmiausia reikėtų persvarstyti miestų planus ir bandyti subalansuoti transporto judėjimą. Visos valstybės narės šią direktyvą turėjo perimti iki 2005 m. liepos ir jau iki 2007 m. sudaryti miestų strateginius triukšmo žemėlapius bei pristatyti juos Komisijai. Galiausiai iki 2008 m. liepos (o vėliau kas penkerius metus) jos turėjo pateikti veiksmų programas, kaip veiksmingiau būtų galima reguliuoti transporto sistemą atskirose valstybėse narėse. Direktyvoje nurodytas šis triukšmo lygio nustatymo standartizavimas ir monitoringo sistemos sukūrimas labai svarbus, nes ilgainiui tai turės prisidėti prie ilgalaikės Europos Sąjungos politikos dėl triukšmo mažinimo formavimo.

2003 m. buvo priimta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/10/EB dėl būtiniausių sveikatos ir saugos reikalavimų, susijusių su fizinių veiksmų (triukšmo) keliama rizika darbuotojams. Šiuo teisės aktu pakeičiama direktyva 86/188/EEB. Direktyva turėjo būti perkelta į visų valstybių narių nacionalinės teisės aktus iki 2006 m. vasario 15 d. Direktyvos 5 straipsnio 1 dalimi reikalaujama, kad „atsižvelgiant į techninę pažangą ir turimas priemones, leidžiančias kontroliuoti riziką pačiame šaltinyje, dėl triukšmo poveikio atsirandanti rizika būtų pašalinta pačiame šaltinyje arba sumažinta iki minimumo“. Direktyva taip pat nustato naują dienos poveikio ribinę vertę, lygią 87 dB(A).

Visi anksčiau išvardyti teisiniai dokumentai įpareigoja valstybes nares siekti ne tik savo šalies, bet visos Europos Sąjungos gerovės. Nykstant sienoms tarp valstybių, triukšmas, kaip ir visos kitos aplinkosaugos problemos, tampa ne vienos valstybės, o visų valstybių narių problema, į kurią būtina kuo greičiau reaguoti ir rasti veiksmingų bei visos Europos Sąjungos mastu įgyvendinamų jos sprendimo būdų. Žinoma, tai nelengvas uždavinys, todėl būtina, kad visos valstybės sąmoningai ir geranoriškai bendradarbiautų siūlydamos ir kurdamos naujas triukšmo lygio mažinimo programas.

9.2. Triukšmo mažinimo politika Lietuvoje

Prieškarinėje Lietuvoje laikytis rimties buvo reikalaujama griežtai ir, svarbiausia, visuomenei tai buvo priimtina. Susirinkimų ir pramogų

įstatymas¹⁶⁸, priimtas 1932 m. rugpjūčio 5 d., buvo paskutinis prieškarinio Lietuvos valstybės laikotarpio teisės aktas, kuris ganėtinai išsamiai išdėstė rimties palaikymo visuomenėje nuostatas paros laiko ir trukmės atžvilgiu.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę buvo priimti nacionaliniai standartai (1993 m. – Higienos HN 33 ir LST EN ISO 1996-1 (transporto priemonės); 1999 m. – Darbuotojų apsaugos nuo triukšmo poveikio nuostatai ir LST ISO 1996-1: 1993; 9612:2005). Išsamiau apie triukšmo valdymą buvo pradėta kalbėti maždaug 1996 m. Ši tendencija sutapo su Europos Komisijos išleista Žaliaja knyga, kai visa Europa susirūpino per dideliu triukšmu valstybėse narėse. 1996 m. tuometinė Aplinkos apsaugos ministerija parengė vieną pirmųjų dokumentų dėl aplinkos taršos mažinimo, t. y. „Lietuvos aplinkos apsaugos strategiją. Veiksmų programą“ (1996)¹⁶⁹, kurioje kalbama ir apie triukšmo mažinimo mietuose svarbą bei planuota 1997–1998 m. sudaryti triukšmo lygio žemėlapius ir parengti triukšmo mažinimo didžiuosiuose miestuose programas. Taip pat buvo siekiama, kad pagal Europos Sąjungos rekomendacijas iki 2000 m. būtų parengta ir įdiegta visų automobilių triukšmo normų sistema.

Šiek tiek vėliau, t. y. 2001 m., sveikatos apsaugos ministras patvirtino Higienos normą NH 33:2001 „Akustinis triukšmas. Leidžiami lygiai gyvenamoje ir darbo aplinkoje. Matavimo metodikos bendrieji reikalavimai“. Ji buvo pataisyta (iki šiol galioja HN 33-1:2003) ir įsigaliojo 2003 m. spalio 1 d. Šia higienos norma į Lietuvos teisės aktus buvo perkelti šie Europos Sąjungos teisės aktai:

- Europos Tarybos direktyva 86/594/EEB dėl buitinių prietaisų keliamo triukšmo;
- Europos Tarybos direktyva 70/157/EEB bei ją papildanti direktyva 92/97/EEB dėl motorinių transporto priemonių leistino triukšmo lygio;
- Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2000/14/EB dėl lauko sąlygomis naudojamos įrangos į aplinką skleidžiamo triukšmo lygio;
- Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/49/EB dėl aplinkos triukšmo įvertinimo ir valdymo;

¹⁶⁸ VŽ, 1932.VIII.5, Nr. 393-2688.

¹⁶⁹ <http://www.am.lt/LSP/files/AA-strategija.doc>

- Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2003/10/EB dėl sveikatos ir saugos reikalavimų, susijusių su fizinių veiksmų (triukšmo) keliama rizika darbuotojams¹⁷⁰.

Minėtoje HN nurodomi leidžiami triukšmo lygiai, triukšmo matavimo metodikos bendrieji reikalavimai. Ja remiantis vertinama akustinė tarša higieniškai ir nustatomi didžiausi leidžiami akustinio triukšmo lygiai gyvenamojoje ir darbo aplinkoje. Sertifikuojamų objektų skleidžiamas triukšmas neturi viršyti higienos normoje nustatytų lygių.

Lietuvoje priimta gana daug reglamentų, susijusių su statybos įrenginių keliamu triukšmu. Vienas pirmųjų yra STR1 (Statybos triukšmo reglamentas) 03.01:1996 dėl statybinių medžiagų, gaminių ir įrangos sertifikavimo. Vėliau buvo priimta nemažai kitų reglamentų: Statybos techninis reglamentas STR2.09.02:2005 dėl pastatų šildymo, vėdinimo ir kondicionavimo, kuriame reikalaujama, kad visų šių sistemų skleidžiamas garsas neviršytų leistinų higienos normų; techninių reikalavimų statybos reglamentai STR2.01.01(5):1999 „Esminiai statinio reikalavimai. Apsauga nuo triukšmo“, STR2.02.01:2004 „Gyvenamieji pastatai“ bei STR2.02.02:2004 „Visuomeninės paskirties statiniai“, kuriais nustatomi projektuojamų pastatų triukšmo apsaugos reikalavimai pagal jų paskirtį. Reglamentu STR2.01.08:2003 „Lauko sąlygomis naudojamos įrangos į aplinką skleidžiamo triukšmo valdymas“ įvedama statybos įrangos skleidžiamo triukšmo ribojimo bei ženklavimo reikalavimai ir atitiktis šiems reikalavimams įvertinimo tvarka, siekiant informuoti apie kenksmingą triukšmo poveikį aplinkai ir toje aplinkoje esančių žmonių sveikatai. Pastarasis reglamentas atitinka Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2000/14/EB. Taip pat priimta ISO 2151-72 „Atviroje vietoje esančių kompresorių ar pagrindinių variklių keliamas triukšmas. Matavimo metodai.“ Aplinkos ir Susisiekimo ministerijos priėmė ir kitus teisės aktus, susijusius su triukšmo valdymo politika.

2004 m. spalio 26 d. Lietuvos Respublikos Seimas, atsižvelgdamas į anksčiau minėtą 2002 m. birželio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2002/49/EB dėl aplinkos triukšmo įvertinimo ir valdymo, priėmė **Triukšmo valdymo įstatymą**¹⁷¹, turintį apsaugoti žmonių sveikatą ir aplinką nuo neigiamo triukšmo poveikio. Šiame dokumente nustatyti

¹⁷⁰ http://www.sam.lt/lt/main/teisine_informacija/higienos_normos?id=25075

¹⁷¹ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=244674

teisiniai triukšmo prevencijos pagrindai, triukšmo valdymo subjektų teisės, pareigos, triukšmo kontrolės ir stebėsenos tvarka. Įstatymas numato, kad triukšmo šaltinių valdytojai, planuojantys savo ūkinėje veikloje naudoti stacionarius triukšmo šaltinius, privalės atlikti triukšmo poveikio visuomenės sveikatai ir aplinkai vertinimą. Triukšmo valdymo įstatymas netaikomas, jei triukšmą kelia pats asmuo, jei triukšmaujama darbo vietose ir transporto priemonėse. Pagrindinėmis triukšmo valdymo priemonėmis pagal šį įsakymą tampa transporto srautų ir teritorijų planavimas; triukšmo kontrolė ir normavimas; planuojamos ūkinės veiklos poveikio visuomenės sveikatai ir aplinkai bei produktų atitikties vertinimas; strateginis triukšmo kartografavimas, triukšmo lygio ribojimo zonų nustatymas ir kt.

Šis įstatymas yra svarbus ir tuo, kad įvardija penkias už triukšmo politikos įgyvendinimą Lietuvoje atsakingas institucijas ir jų kompetencijas:

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybė – tvirtina Valstybinę triukšmo strateginio kartografavimo bei Valstybinę triukšmo prevencijos veiksmų programas; koordinuoja ministerijų veiklą; priima nutarimus dėl valstybės investicinių programų, skirtų triukšmo lygiui gyvenamosiose teritorijose mažinti; ji turi pasirūpinti atsakingų institucijų paskyrimu ir jų administravimu;

2. Ministerijos:

Vidaus reikalų ministerija – visą parą atlieka triukšmo kontrolę gyvenamuosiuose pastatuose, privačiuose valdose ir viešose vietose (pvz., parkuose, kavinėse, baruose ir pan.); kontroliuoja pavaldžių viešojo administravimo institucijų veiklą; kartu su Sveikatos apsaugos ir Susisiekimo ministerijomis tvirtina garsinės informacijos ir signalizacijos naudojimo ir priežiūros taisykles;

Sveikatos apsaugos ministerija – rengia ir kartu su Triukšmo prevencijos taryba tvirtina triukšmo normas bei triukšmo poveikio visuomenės sveikatai vertinimo norminius dokumentus; informuoja visuomenę apie aplinkos triukšmą; organizuoja triukšmo prevencijos specialistų rengimą;

Aplinkos ministerija – nustato statinių apsaugos nuo triukšmo reikalavimus bei lauko sąlygomis naudojamos įrangos keliamą triukšmą ir išduoda leidimus šiuos įrenginius naudoti;

Susisiekimo ministerija – atlieka pagrindinių kelių, geležinkelių

ir oro transporto keliamo triukšmo valdymą; sudaro strateginius triukšmo žemėlapius; nustato transporto priemonių skleidžiamo triukšmo vertinimo ir sertifikavimo tvarkos aprašą;

Žemės ūkio ministerija – nustato traktorių ir žemės ūkio technikos skleidžiamo garso normas;

3. Savivaldybės – kaip vietinės Europos Sąjungos triukšmo prevencijos įgyvendinimo institucijos, nustato tyliąsias miestų zonas; reguliuoja masinius renginius; rengia aglomeracijų strateginius triukšmo žemėlapius; priima kitus triukšmo prevencijos sprendimus vietos lygiu;

4. Triukšmo prevencijos taryba (sudaryta iš triukšmo prevencijos srityje dirbančių mokslininkų ir specialistų) – kasmet vertina triukšmo kartografavimo bei veiksmų programas; teikia siūlymus dėl triukšmo valdymo problemų sprendimo.

Klausimai

1. *Ką vadiname triukšmu ir kaip jis aprašomas?*
2. *Kuo triukšmas pavojingas aplinkai ir žmonėms?*
3. *Kada prasidėjo Europos Sąjungos triukšmo valdymas?*
4. *Kiek triukšmo valdymo grupių išskiria Europos Sąjungos triukšmo valdymo politika?*
5. *Ką nustato Bendroji EEB sertifikatų direktyva 84/532/EEC?*
6. *Kokia yra Žaliosios knygos reikšmė įgyvendinant triukšmo valdymo politiką?*
7. *Kuri triukšmo valdymo direktyva yra svarbiausia?*
8. *Kokiais teisės aktais reguliuojamas triukšmas Lietuvoje?*
9. *Kuo svarbus Triukšmo valdymo įstatymas Lietuvai?*
10. *Kas Lietuvoje pagal savo kompetenciją įgyvendina valstybinį triukšmo valdymą?*
11. *Kas sudaro triukšmo prevencijos Tarybą ir kokios jos funkcijos?*

Literatūra

1. Baltrėnas P. ir kt. Aplinkos apsauga. Vilnius: Enciklopedija, 1996.
2. Burinskienė M., Jakovlevas-Mateckis K., Adomavičius V. ir kt. Miestotvarka. Vilnius, 2002.
3. Gražulevičienė R. Žmogaus ekologija. Kaunas, 2002.
4. Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos strategija. Vilnius, 1996.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
6. Lietuvos Respublikos visuomenės aplinkosauginio švietimo strategija ir veiksmų programa. Vilnius, 1998.
7. Maksimaitis M. Lietuvos teisės šaltiniai 1918-1940 metais. Vilnius, 2001.
8. Rimovskis S., Ramonas Z. Apsauga nuo triukšmo. Šiauliai, 2005.
9. Sveikata XXI amžiuje. Pagrindiniai PSO visuomenės sveikatos priežiūros principai Europos regione. Vilnius, 2000.
10. Vanagas J. Miesto teorija. Vilnius, 2003.

10. BRANDUOLINĖ IR RADIACINĖ SAUGA

Visą gyvybę žemėje nuolat veikia gamtinė spinduliuotė arba natūrali radiacija, kurią sudaro kosminė, vadinamoji antrinė spinduliuotė, nes žemę pasiekia kaip prasiskverbęs per atmosferą pirminio spinduliavimo liekana, ir jonizuojančioji žemės spinduliuotė, sklaidžiama uolienose, vandenyje ir atmosferoje esančių radionuklidų. Radiacijos gyvagai gamtai poveikis tapo aiškus tik atradus rentgeno spindulius, radioaktyvumą ir radioaktyviąsias medžiagas. Radioaktyvumo reiškinį 1896 m. atrado prancūzas Henri Becquerelis.

Pradėjus žmonijai intensyvią ūkinę veiklą atsirado technologinė (dirbtinė) spinduliuotė. Dirbtinė spinduliuotė veikia aplinką ir žmones dėl:

- branduolinės technikos įrenginių, radioaktyviųjų medžiagų ir jonizuojančios radiacijos, naudojamos atliekant tyrimus ir technikos, taip pat medicinos srityse (rentgeno diagnostika, gydomoji spinduliuotė, branduolinė medicina);
- po avarių ir ypatingų įvykių;
- po branduolinių ginklų bandymų.

Radionuklidai kaupiasi pažeisdami ne tik audinių molekules, bet ir visą organizmą ir gali sukelti ūmią spindulinę ligą. Daugiausia žmogaus organizme jų kaupiasi kraujyje, trachėjoje ir nosiaryklėje. Plutonio izotopai neribotai kaupiasi limfmazgiuose, jodo izotopai – skydliaukėje ir t. t. Gyvūnai yra jautresni nei augalai, aukštesnės pakopos gyvūnai jautresni negu žemesnės ir vabzdžiai. Nejaugiausi – vienaląsčiai.

Iš svarbesnių įvykių, susijusių su branduolinės energijos naudojimu pasaulyje, galima paminėti:

- 1942 m. pavyko grandininė branduolių skilimo reakcija;
- 1945 m. liepą Naujosios Meksikos dykumoje buvo susprogdinta pirmoji atominė bomba. 1945–1981 m. susprogdinta apie 400 branduolinių įtaisų;

- 1945 m. rugpjūtį JAV numetė atominės bombas ant Hirosimos ir Nagasakio;
- 1956 m. Anglijoje pradėjo veikti pirmoji pasaulyje atominė elektrinė;
- 1983 ir 1987 m. pradėjo veikti pirmasis ir antrasis Ignalinos atominės elektrinės blokai;
- 1986 m. įvyko Černobylio atominės elektrinės avarija, kurios metu išsiskyrė 8–500 kartų (priklausomai nuo nuklidų tipo) daugiau radionuklidų negu 1945–1981 m. atlikus antžeminių atominių bombų bandymus;
- 1996 m. pasirašyta Jungtinių Tautų visuotinio branduolinių bandymų uždraudimo sutartis¹⁷², kurią Lietuva ratifikavo 1999 m.;
- 2004 m. gruodžio 31 d. sustabdytas pirmasis Ignalinos AE blokas;
- 2009 m. gruodžio 31 d. 22 val. 54 min. sustabdytas antrasis Ignalinos AE blokas.

10.1. Branduolinė sauga

Pagal LR branduolinės energijos įstatymą¹⁷³ **branduolinė sauga** – tai branduolinės energetikos objekto savybė apriboti pagal nustatytas normas radiacijos poveikį žmogui bei aplinkai ir normalios eksploatacijos, ir avarinių situacijų atvejais. Šio įstatymo tikslas – užtikrinti branduolinę saugą, kad branduolinė energija būtų naudojama taikiems poreikiams tenkinti, ir užkirsti kelią branduolinės ginkluotės plėtrai neleistinai disponuojant branduolinėmis medžiagomis (įskaitant branduolinį kurą ir branduolines atliekas). Tokia branduolinės saugos samprata galioja ir kitose valstybėse. Dabar Lietuvoje rengiamas Branduolinės saugos įstatymas, į kurį bus perkelti Branduolinės saugos direktyvos reikalavimai.

Šiuo metu pasaulyje gyvena per 6,5 mlrd. žmonių, išplėtota pramonė, žemės ūkis. Tai reikalauja didžiulių energijos išteklių. Didėjant

¹⁷² http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=90747

¹⁷³ <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=289257>

energijos poreikiams, energijos gamybai nebeužtenka organinio kuro ar atsinaujinančių energijos išteklių, todėl logiška, kad atominės elektrinės tampa didele paspartimi gaminant energiją. Šiuo metu pasaulyje veikia per 400 atominų elektrinių, kitos dar statomos, branduolinės energetikos indėlis sudaro per 16 proc. pasaulinės elektros energijos gamybos¹⁷⁴. Taigi branduolinės saugos problema yra akivaizdi.

Jungtinės Tautos (JT) yra vienos iš iniciatorių siekiant branduolinės saugos. Po 1953 m. tuometinio JAV prezidento Eizenhauerio pranešimo „Atomas taikai“ 1953 m. 470 JT Generalinės asamblėjos sesijoje 1957 m. buvo įkurta Tarptautinė atominės energijos agentūra (TATENA). Ji yra nepriklausoma (turi savo statutą), sudariusi specialią sutartį su JT ir teikia pranešimus JT Generalinei asamblėjai, o prirėikus – ir Saugumo Tarybai. Jos veikla pagrįsta trimis tikslais:

- apsauga ir kontrolė (inspektavimas – ar branduolinė energija nenaudojama kariniams tikslams);
- saugumas (branduolinių objektų) ir apsauga (žmonių nuo radiacijos);
- mokslas ir technologijos (branduolinės energijos naudojimo srityje).

Šiuo metu TATENA narės yra 144 valstybės. Lietuva šios organizacijos narė yra nuo 1993 m. Dar 1992 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir Tarptautinė atominės energijos agentūra pasirašė susitarimą dėl garantijų taikymo remiantis Branduolinio ginklo neplatavimo sutartimi, 1998 m. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Tarptautinės atominės energijos agentūros susitarimo dėl garantijų taikymo papildomas protokolai¹⁷⁵, kuris įsigaliojo 2000 m. Tais pat metais buvo ratifikuota 1959 m. sutartis dėl TATENA privilegijų ir imunitetų.

Siekiant branduolinio saugumo pasaulyje, JT yra priėmusios tarptautinių dokumentų, įteisinančių tarptautinės bendruomenės atsakomybę šiais klausimais. Viena pagrindinių – tai Branduolinio saugumo konvencija¹⁷⁶, priimta 1994 m. rugsėjo 20 d. Ši konvencija taikoma branduolinių įrenginių saugumui. Jos tikslai:

¹⁷⁴ http://www.elektroklubas.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=30&Itemid=44

¹⁷⁵ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=95891&p_query=&p_tr2=

¹⁷⁶ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=24874

- pasiekti ir išlaikyti aukštą branduolinio saugumo lygį visame pasaulyje, įtvirtinant tarptautines priemones, įskaitant tarptautinį bendradarbiavimą, taip pat techninį bendradarbiavimą, susijusį su saugumo užtikrinimu;
- sukurti ir išlaikyti veiksmingas branduolinių įrenginių apsaugos priemones dėl potencialaus radiologinio pavojaus tam, kad apsaugotų individus, visuomenę ir aplinką nuo pavojingų jonizuojančios radiacijos iš tokių įrenginių pasekmių;
- užkirsti kelią avarijoms, turinčioms radiologinių pasekmių ir sumažinti pasekmes, jei tokių atsirastų.

Branduolinis įrenginys šioje konvencijoje nusakomas kaip bet kuri civilinė atominė antžeminė elektrinė, esanti kiekvienoje Susitariančiųjų šalių žinioje, įskaitant ir radioaktyvių medžiagų saugyklas bei apdirbimo ir perdirdimo įrenginius, pastatytus toje pačioje aikštelėje ir tiesiogiai susijusius su branduolinės elektrinės veikimu. Tokia elektrinė nustoja buvusi branduoliniu įrenginiu, kai iš reaktoriaus šerdies zonos išimami visi branduolinio kuro elementai ir saugiai laikomi, laikantis patvirtintos tvarkos, o kontroliuojančios institucijos patvirtina veikimo sustabdymo programą. Tad Lietuva, buvusi branduoline valstybe, tokia nustojo būti, kai buvo uždarytas antrasis Ignalinos AE reaktorius 2009 m. gruodžio 31 d. ir įvykdytos minėtos konvencijos sąlygos. Lietuva prie šios konvencijos prisijungė 1996 m.

Kitos svarbios JT branduolinės saugos konvencijos:

- Vienos konvencija „Dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą“ (1963);
- Bendras protokolas dėl Vienos konvencijos „Dėl civilinės atsakomybės už branduolinę žalą“ ir Paryžiaus konvencija „Dėl atsakomybės prieš trečią šalį atominės energijos srityje“ (1988);
- Branduolinių medžiagų fizinės saugos konvencija (1980);
- Konvencija dėl pagalbos įvykus branduolinei avarijai arba kilus radiologiniam pavojui (1986);
- Konvencija dėl ankstyvo pranešimo apie branduolinę avariją ir kt. (1986).

Lietuva prie visų jų yra prisijungusi.

Jau minėtas Lietuvos Respublikos branduolinės energijos įstatymas įtvirtina visus pagrindinius tarptautinius branduolinės saugos principus eksploatuojant branduolinius objektus. Jis nustato:

- branduolinės energetikos valdymo pagrindus;
- branduolinės saugos ir radiacinės apsaugos valstybinio reguliavimo principus branduolinėje energetikoje;
- pagrindines branduolinės energetikos licencijavimo sąlygas;
- ypatingas branduolinės energetikos objektų projektavimo ir statybos sąlygas;
- pagrindines branduolinės energetikos objektų eksploatavimo sąlygas;
- pagrindinius branduolinės energetikos objektų fizinės saugos reikalavimus;
- pagrindinius branduolinių ir radiacinių avarių prevencijos bei likvidavimo tvarkos reikalavimus ir kitus svarbius momentus, susijusius su branduolinių objektų veikla.

Taip pat turime Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymą¹⁷⁷, priimtą 2007 m., bei Lietuvos Respublikos valstybės įmonės Ignalinos atominės elektrinės pirmojo bloko eksploatavimo nutraukimo įstatymą¹⁷⁸, priimtą dar 2000 m. Pastarasis buvo priimtas po to, kai Lietuva derybose su ES dėl narystės, spaudžiama Europos Komisijos, įsipareigojo uždaryti Ignalinos AE 2009 m. Pažymėtina, kad 2007 m. sausio 18 d. Seimo patvirtintoje Nacionalinėje energetikos strategijoje kalbama apie naujos atominės elektrinės, skirtos Baltijos šalių ir regiono poreikiams tenkinti, statybą Lietuvoje ir jos įtraukimą į regiono elektros energijos rinką ne vėliau kaip 2015 m. 2010 m. spalio 6 d. LR Vyriausybė parengė atnaujintą Nacionalinės energetikos (energetinės nepriklausomybės) strategiją ir pateikė ją svarstyti Seimui. Joje toliau pabrėžiama Visagino atominės elektrinės statyba, siekiant įgyvendinti Lietuvos energetinę nepriklausomybę iki 2020 m. Šiuo metu vyksta, nors ir nelabai sėkmingai, užsienio investuotojų paieškos. Taigi Lietuva neatsisako galimybių vėl tapti branduolinės energetikos valstybe.

Branduolinės saugos darbus Lietuvoje prižiūri Valstybinė atominės energetikos saugos inspekcija (VATESI), įkurta 1991 m. Ji vykdo branduolinės ir radiacinės saugos branduolinės energetikos objektuose reguliavimą ir valstybinę priežiūrą, kad apsaugotų visuomenę ir aplinką nuo žalingo branduolinių ir radiacinių įvykių ir avarių poveikio, yra atsakinga už valstybinį branduolinės saugos reguliavimą ir radiacinės

¹⁷⁷ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=301267

¹⁷⁸ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=257010

apsaugos priežiūrą branduolinės energetikos objektuose, už branduolinių medžiagų panaudojimo bei branduolinės energetikos objektų ir branduolinių bei branduolinėje energetikoje naudojamų radioaktyviųjų medžiagų fizinės saugos valstybinį reguliavimą Lietuvoje. VATESI yra trys pagrindiniai departamentai (nuo 2008 m.), nusakantys jos veiklos sritis:

1. administravimo,
2. branduolinės saugos,
3. radiacinės apsaugos.

VATESI reguliuoja ir prižiūri:

- Ignalinos AE saugų veiklos nutraukimą,
- saugų radioaktyviųjų atliekų tvarkymą uždarytoje Ignalinos AE,
- fizinę branduolinių medžiagų saugą,
- branduolinių medžiagų apskaitą, jų naudojimą tik taikiems tikslams,
- uždarytos Ignalinos AE avarinę parengtį.

Europos Sąjunga yra aktyvi branduolinės saugos politikos dalyvė. Jau Europos atominės energijos bendrijos (Euratom) steigimo 1957 m. sutartyje¹⁷⁹ buvo nustatyti šie pagrindiniai Bendrijos uždaviniai:

- skatinti mokslinius tyrimus ir užtikrinti techninės informacijos sklaidimą;
- nustatyti vienodus saugos standartus, kad būtų apsaugota darbuotojų ir plačiosios visuomenės sveikata, ir užtikrinti jų taikymą;
- palengvinti sąlygas investicijoms ir užtikrinti pagrindinių įrenginių, reikalingų branduolinei energijai plėtoti Bendrijoje, steigimą, pirmiausia skatinant įmonių verslo iniciatyvą;
- užtikrinti, kad visiems vartotojams Bendrijoje būtų reguliariai ir teisingai tiekiamos rūdos ir branduolinis kuras;
- tinkamai prižiūrint garantuoti, kad branduolinės medžiagos nebūtų naudojamos kitiems nei numatyta tikslams;
- užmegzti su kitomis šalimis ir tarptautinėmis organizacijomis tokius santykius, kurie skatintų branduolinės energijos naudojimo taikiems tikslams pažangą ir kt.

Šiuo metu Euratomas turi stebėtojos statusą Tarptautinėje atomi-

¹⁷⁹ http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=10963

nės energijos agentūroje. Tai riboja jos įtaką tarptautinės branduolinės politikos srityje. Siekdamas sustiprinti pozicijas TATENA struktūroje, Euratomas 2006 m. priėmė komunikatą „Dėl Europos atominės energijos bendrijos statuso sustiprinimo Tarptautinėje atominės energijos agentūroje¹⁸⁰“. Ten pat deklaruojami siekiai tapti TATENA nare.

Pirmoji Europos Bendrijos direktyva 59/221 dėl jonizuojančios radiacijos branduolinės saugos srityje buvo priimta Euratomo organizacijos 1959 m. Ja buvo siekiama apsaugoti žmones, dirbančius su radioaktyviomis medžiagomis, nuo žalingo radiacijos poveikio. Vėliau ši direktyva taisyta ir tobulinta. Kai kurie autoriai, nagrinėjantys ES aplinkos politikos raidą, šią direktyvą laiko pirmąja, priimta aplinkos srityje, nors ji savo nuostatomis buvo nukreipta ne į aplinkos, o, kaip minėjome anksčiau, į darbuotojų saugą nuo jonizuojančios spinduliuotės.

2009 m. Taryba priėmė Branduolinės saugos direktyvą 2009/71 Euratomas, kuri turi būti įgyvendinta iki 2011 m. Joje nustatyta Bendrijos branduolinių įrenginių branduolinės saugos sistema, turi būti užtikrinama ir skatinama nuolat gerinti branduolinę saugą ir ją reguliuoti.

10.2. Radiacinė sauga

Radiacinės saugos problema atsiranda dėl anksčiau minėtų branduolinių objektų ir kitų radiacijos šaltinių eksploatavimo bei kitų, net gamtinių priežasčių. Pagrindiniai principai, kuriais remiasi šiuolaikinė radiacinė sauga, yra:

- jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinių naudojimo pagrįstumo principas – visų rūšių veiklos, kurios metu naudojami jonizuojančiosios spinduliuotės šaltiniai, teikiama ekonominė, socialinė ir kitokia nauda žmogui ar visuomenei turi būti didesnė, negu daroma žala žmonių sveikatai ir aplinkai;
- optimizavimo principas – atskirų asmenų ar visos visuomenės apšvita turi būti tokia maža, kokią įmanoma pasiekti atsižvelgiant į ekonominius ir socialinius veiksnius;

¹⁸⁰ <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/2/2006/EN/2-2006-341-EN-1-0.Pdf>
SEC(2006)341

- ribojimo principas – visų veiklų nulemta dozių suma negali viršyti nustatytosios, išskyrus paciento gaunamą dozę dėl jo sveikatos priežiūros bei asmens (kai tai nesusiję su jo darbu), savanoriškai padedančio pacientui arba dalyvaujančio mediciniuose bei biomediciniuose moksliniuose tyrimuose.

Radiacine sauga laikoma visuma teisinių, techninių, technologinių, statybos, higienos bei darbų saugos, aplinkos apsaugos normų ir taisyklių bei priemonių, kuriomis užtikrinama žmonių ir aplinkos apsauga nuo žalingo jonizuojančiosios spinduliuotės poveikio¹⁸¹. Tai pasaulinė problema, todėl Jungtinės Tautos inicijuoja tarptautinius susitarimus dėl radiacinės saugos. Šiuo atveju labai svarbi Jungtinė panaudoto branduolinio kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencija¹⁸², priimta 1997 m., 2001 m. susitarimas „Dėl pasikeitimo radioaktyvumo monitoringo duomenimis“ ir kiti tarptautinės teisės aktai.

Jungtinė panaudoto branduolinio kuro tvarkymo saugos ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos konvencija deklaruoja šiuos pagrindinius tikslus:

- siekti, kad visame pasaulyje panaudoto kuro ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugos lygis būtų aukštas, palaikyti jį tobulinant nacionalines priemones ir gerinant tarptautinį bendradarbiavimą, atitinkamais atvejais pasinaudojant techniniu, su sauga susijusiu bendradarbiavimu;
- visuose panaudoto kuro ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo etapuose užtikrinti veiksmingų apsaugos nuo potencialaus pavojaus priemonių taikymą apsaugant atskirus asmenis, visuomenę ir aplinką nuo kenksmingo jonizuojančiosios spinduliuotės poveikio šiuo metu ir ateityje taip, kad dabartinės kartos poreikiai ir siekiai būtų tenkinami nesuvaržant ateities kartų galimybių tenkinti savo poreikius ir siekius;
- užkirsti kelią avarijoms, galinčioms turėti radiologinių padarinių, ir sušvelninti šias pasekmes, jei avarijos įvyktų kuriame nors panaudoto kuro ar radioaktyviųjų atliekų tvarkymo etape.

Europos Sąjungoje radiacinės saugos problemas dėl įvairių priesaščių pradėta išsamiai nagrinėti tik nuo 1985 m., ypač po Černobylio

¹⁸¹ <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=231885>

¹⁸² http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=228193

avarijos, nors jau nuo 1960 m. Komisija inicijavo daug tyrimų, susijusių su apsauga nuo radiacijos, o tai leido nustatyti leistinas radiacijos normas darbininkams ir apskritai visuomenei¹⁸³. 1976 m. Europos Taryba priėmė pirmąją radiacinės saugos tyrimų ir mokymo programą, kuri truko 5 metus (1976–1980). Taip buvo siekiama supažindinti žmones su radiacijos žmonėms, gyvūnams ir augalams keliamomis grėsmėmis.

Jau nuo 1959 m. Taryba yra nustačiusi pagrindinius standartus, susijusius su visuomenės ir darbuotojų apsauga nuo jonizuojančio spinduliavimo. Šie standartai buvo modifikuoti 1962, 1966, 1976, 1980 ir 1984 m. remiantis moksliniais tyrimais ir laimėjimais, kurie atskleidė įvairių naujovių radiacinės saugos srityje¹⁸⁴.

Taryba nustatė šiuos standartus, atsižvelgdama į Euratomo sutarties 30 straipsnį, numatantį nustatyti tokius standartus, siekiant apsaugoti visuomenę ir darbuotojų sveikatą. Direktyvoje nustatyti dvejetainiai standartai, atsižvelgiant į tai, ar jie taikomi visuomenei, ar darbuotojams, susiduriantiems su jonizuojančiu spinduliavimu. Darbuotojų radiacinės saugos srityje numatyta įdiegti radiacijos prevencijos ir įvertinimo sistemą bei medicininį monitoringą. Visuomenės apsauga turi būti vykdoma stebint ir tiriant aplinką įprastomis sąlygomis ir intervencija avarijos atveju. Taip pat numatoma, kad turi būti stebimos kritinės grupės tose vietovėse, kur yra tokių grupių. Šių standartų taikymo sritis yra labai plati, nes tokio minėto tipo spinduliavimas galimas ir gabenant, ir saugant, ir tvarkant, ir naikinant radioaktyviasias medžiagas bei radioaktyviasias atliekas, kitaip sakant, jis taikomas visai veiklai, apie kurią turi būti iš anksto pranešama ES, ir gaunamas valstybių narių leidimas.

Remiantis Europos atominės energijos sutarties (Euratomo) 2, 30, 33, 35 straipsnių nuostatomis, kiekviena šalis narė turi nustatyti pagrindinius saugos standartus, kad apsaugotų darbuotojų ir gyventojų sveikatą nuo žalingų jonizuojančiosios spinduliuotės poveikio, bei pagrindinius principus, kuriais pagrįsta darbuotojų sveikatos priežiūra. Įstatymais ir kitais teisės aktais, administraciniais veiksmais šalys narės turi nustatyti priemones, susijusias su mokymu, lavinimu ir profesiniu parengimu, ir įsteigti institucijas, būtinas radioaktyviajai taršai ore,

¹⁸³ Johnson S. P., Corcelle G. *The Environmental Policy of the European Communities*, 1995.

¹⁸⁴ Ten pat.

vandenyje ir dirvožemyje iširti, vertinti ir prognozuoti bei atitikimo pagrindiniams standartams užtikrinti.

Direktyva 96/29/Euratomas reikalauja, kad kiekviena šalis narė imtųsi būtinų priemonių, užtikrinančių pagrindinių saugos normų įgyvendinimą. Ši direktyva nustato reikalavimus dėl visuomenės ir dirbančiųjų sveikatos apsaugos nuo pavojų, kuriuos kelia dirbtiniai ir natūralūs jonizuojančiosios spinduliuotės šaltiniai, ir yra ES branduolinės saugos sektoriaus pamatinis teisės aktas. Pagrindinės saugos normų direktyvos antrinės direktyvos yra Medicininės apšvitos direktyva 97/43/Euratomas ir Kontroliuojamoje zonoje dirbančiųjų radiacinės saugos direktyva 90/641/Euratomas. Jos nustato priemones asmenims nuo apšvitos, kurią jie patiria medicininio patikrinimo ar gydymo metu, apsaugoti. Realų radiologinį pavojų keliančių objektų valdytojai privalo užtikrinti, kad kontroliuojamoje zonoje dirbantys asmenys būtų sveiki, turėtų apsaugos priemones ir būtų atliekamas jų individualios apšvitos monitoringas.

Reglamentas (Euratomas) Nr. 1493/93 dėl radioaktyviųjų medžiagų gabenimo, skirtas bendrajai rinkai kontroliuoti, nustato išankstinio deklaravimo tvarką gabenant medžiagas iš vienos šalies į kitą. Direktyva 92/3/Euratomas dėl radioaktyviųjų atliekų gabenimo nustato išankstinių leidimų gavimo sistemą gabenant radioaktyvias atliekas iš vienos šalies į kitą bei įvežant ir išvežant už Bendrijos ribų. Krovinių peržiūrai ir kontrolei atlikti Europos Komisijos sprendimu 93/552/EB buvo nustatytas standartinis dokumentas.

Visuomenės informavimo direktyva 89/618/Euratomas ir sprendimas 87/600/Euratomas nustato ypatingųjų situacijų valdymo reikalavimus. Valstybės narės turi būti pasirengusios radiologinei avarijai jų teritorijoje ir bendradarbiauti su kitomis šalimis, siekdamos palengvinti pasirengimą tokioms situacijoms bei jų valdymą.

2006 m. lapkričio 20 d. Taryba priėmė direktyvą dėl radioaktyviųjų atliekų ir panaudoto branduolinio kuro vežimo priežiūros ir kontrolės, kuria siekiama tinkamai užtikrinti saugumą. Direktyva iš dalies keičia ir panaikina Tarybos direktyvą 92/3/Euratomas – joje paaiškinamos kai kurios sąvokos bei apibrėžtys ir įtraukiama naujų, atsižvelgiama į prieš tai nenumatytas aplinkybes, supaprastinama galiojanti radioaktyviųjų atliekų pervežimo į kitas valstybes nares procedūra. Direktyva užtikrinamos ir sąsajos su kitomis Bendrijos ir tarptautinėmis nuostato-

mis, ypač su Bendroji konvencija dėl panaudoto kuro ir radioaktyviųjų atliekų tvarkymo saugumo, prie kurios Bendrija prisijungė sausio 2 d. 2007 m. gruodžio 21 d. buvo priimtas Reglamentas dėl papildomos finansinės paramos (2007–2013) Ignalinos (Lietuva) atominei elektrinei uždaryti, kuriame numatoma 837 mln. eurų Bendrijos įmoka, kad būtų parengtos visos teisinės priemonės ir 2007 m. sausį būtų galima faktiškai pradėti programą¹⁸⁵.

Lietuvoje radiacinės saugos priežiūrą vykdo Radiacinės saugos centras¹⁸⁶, kuris yra pavaldus Sveikatos apsaugos ministerijai. Tai valstybės valdymo bei savivaldos vykdomųjų ir kitų institucijų veiksmus radiacinės saugos srityje koordinuojanti bei radiacinės saugos valstybinę priežiūrą ir kontrolę, gyventojų apšvitos vertinimą ir ekspertizę atliekanti institucija.

Pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis radiacinę saugą, yra LR radiacinės saugos įstatymas¹⁸⁷, priimtas 1999 m. Jis reglamentuoja juridinių asmenų, įmonių, neturinčių juridinio asmens teisių, ir fizinių asmenų santykius, atsirandančius dėl veiklos su jonizuojančiosios spinduliuotės šaltiniais ir tvarkant radioaktyvias atliekas. Šis įstatymas nustato teisinius radiacinės saugos pagrindus, leidžiančius apsaugoti žmones ir aplinką nuo žalingo jonizuojančiosios spinduliuotės poveikio. Taip pat nustato institucijų – Vyriausybės, savivaldybių, Sveikatos apsaugos ministerijos, Radiacinės saugos centro – kompetencijas radiacinės saugos srityje. Radiacinės saugos centras:

- rengia įstatymų ir kitų teisės aktų radiacinės saugos klausimais projektus;
- Vyriausybės nustatyta tvarka išduoda, perregistruoja, sustabdo, atnaujina ar panaikina licencijų verstis veikla, nurodyta šio įstatymo 8 straipsnio 1 dalyje, galiojimą;
- prižiūri ir kontroliuoja, kaip juridiniai asmenys ir įmonės, neturinčios juridinio asmens teisių, laikosi šiame įstatyme, licencijose ir radiacinės saugos teisės aktuose nustatytų reikalavimų, ir už šių reikalavimų pažeidimus taiko įstatymų numatytą atsakomybę;

¹⁸⁵ <http://europa.eu/generalreport/lt/2006/rg37.htm>

¹⁸⁶ <http://sena.sam.lt/lt/sam/struktura/pav-kontaktai/radiacija/>

¹⁸⁷ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=231885

- organizuoja ir atlieka oro, geriamojo vandens, maisto produktų ir jų žaliavų, statybinių medžiagų ir jų gaminių bei kitų objektų, kurie gali lemti žmogaus apšvitą, taršos radionuklidais stebėseną, įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka ima ir gauna reikalingus bandinius;
- pagal kompetenciją rengia radiacinės saugos būklės apžvalgas ir teikia siūlymus visų lygių valstybės valdymo, kontrolės ir savivaldos vykdomosioms institucijoms radiacinės saugos klausimais bei informuoja visuomenę ir vykdo kitas įstatymo nustatytas funkcijas.

Įstatymas taip pat nustato licencijavimo sąlygas, radiacinės saugos reikalavimus juridiniams ir fiziniams asmenims, maisto produktų sąlygotos apšvitos ribojimus, gamtinės spinduliuotės apšvitos ribojimus, medicininės apšvitos procedūrų radiacinės saugos reikalavimus, atsakomybę už teisės aktų pažeidimus ir kt.

10.3. Radioaktyviųjų atliekų tvarkymas

Radioaktyviosios atliekos pagal Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įstatymą – tai nenumatomas toliau naudoti panaudotas branduolinis kuras ir kitos medžiagos, užterštos radionuklidais arba turinčios jų savo sudėtyje, kai radionuklidų koncentracijos arba jų aktyvumas viršija nebekontroliuojamuosius (švarumo) lygius. Vadovaujantis TATENA rekomendacijomis, radioaktyviosios atliekos turi būti tvarkomos laikantis šių pagrindinių radioaktyviųjų atliekų principų:

- visose radioaktyviųjų atliekų tvarkymo grandyse kiekvienas asmuo ir aplinka turi būti apsaugoti nuo galimo radioaktyviųjų atliekų pavojaus;
- radioaktyviausias atliekas tvarkyti taip, kad būtų išvengta pavojingesnių ateities kartoms nei dabartinei kartai pasekmių, ir nepalikti ateities kartoms nepelnytos naštos;
- siekti, kad radioaktyviųjų atliekų susidarytų kiek įmanoma mažiau;
- atsižvelgti į radioaktyviųjų atliekų tvarkymo atskirų stadijų tarpusavio priklausomybę;

- radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įrenginių saugą garantuoti per visą įrenginio veikimo laikotarpį ir vėliau.

Radioaktyviųjų atliekų tvarkymas – tai pradinis ir galutinis jų apdorojimas, vežimas, saugojimas ir laidojimas. Pradinis radioaktyviųjų atliekų apdorojimas apima radioaktyviųjų atliekų surinkimą, rūšiavimą, cheminį apdorojimą, jų deaktyvavimą. Apdorojant radioaktyvias atliekas siekiama jas kuo saugiau ir pigiau sutvarkyti – mažinamas radioaktyviųjų atliekų tūris, šalinami radionuklidai iš radioaktyviųjų atliekų keičiant sudėtį. Galutinis radioaktyviųjų atliekų apdorojimas apima radioaktyviųjų atliekų pakuočių, kurias galima vežti, saugoti ir laidoti, gaminimą. Galutinio apdorojimo metu atliekos gali būti sukietinamos, dedamos į atliekų kontenerius ir prireikus papildomai supakuojamos. Pagrindiniai radioaktyviųjų atliekų Lietuvoje šaltiniai yra: uždaryta Ignalinos AE, medicinos įstaigos, pramonės įmonės ir mokslo įstaigos.

Teisinius radioaktyviųjų atliekų tvarkymo reikalavimus Lietuvoje nustato LR radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įstatymas¹⁸⁸ bei LR radiacinės saugos įstatymas¹⁸⁹, taip pat 2008 m. rugsėjo 3 d. LR Vyriausybės patvirtinta Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo strategija, kurios pagrindiniai uždaviniai yra:

- Įrengti radioaktyviųjų atliekų apdorojimo įrenginius.
- Mažinti radioaktyviųjų atliekų susidarymą ir, jeigu įmanoma, perdirbti jas ir pakartotinai panaudoti medžiagas po perdirbimo.
- Įrengti trumpaamžių radioaktyviųjų atliekų kapinynus.
- Įrengti ilgaamžių radioaktyviųjų atliekų saugyklas. Įrengti naują Ignalinos atominės elektrinės panaudoto branduolinio kuro saugyklą.
- Nagrinėti bitumuotų radioaktyviųjų atliekų saugyklos pertvarkymo į kapinyną galimybes ir tvarkyti bitumuotas radioaktyvias atliekas.
- Perkelti panaudotą branduolinį kurą iš Ignalinos atominės elektrinės į sauso tipo panaudoto branduolinio kuro saugyklą.
- Analizuoti galimybes panaudotą branduolinį kurą ir ilgaamžes

¹⁸⁸ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=81441

¹⁸⁹ http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=231885

radioaktyviausias atliekas laidoti, išvežti perdirbti ar laidoti kitose valstybėse.

- Tvarkyti smulkiųjų gamintojų, neturinčius šeimininko ir neteisėtai laikytus uždaruosius jonizuojančiosios spinduliuotės šaltinius ir kitas radioaktyviausias atliekas.
- Sutvarkyti Maišiagalos radioaktyviųjų atliekų saugykloje esančias skystąsias radioaktyviausias atliekas.
- Parengti Maišiagalos radioaktyviųjų atliekų saugyklos eksploatavimo nutraukimo planą.

Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įstatymas nustato valstybės institucijų kompetenciją reglamentuojant radioaktyviausias atliekas:

- Vyriausybė priima sprendimus dėl konkrečių saugyklų ir (arba) kapinynų projektavimo, statybos ir jų eksploatavimo nutraukimo, kas penkerius metus tvirtina Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo strategiją, priima teisės aktus, reglamentuojančius branduolinių ir radioaktyviųjų medžiagų įsigijimo, saugojimo, transportavimo ir laidojimo tvarką, arba paveda nustatyta tvarka priimti juos įgaliotoms institucijoms ir kt.
- Valstybinė atominės energetikos saugos inspekcija (VATESI) įstatymo nustatyta tvarka išduoda licencijas tvarkyti radioaktyviausias jų atliekas, kontroliuoja ir užtikrina, kad būtų laikomasi teisės aktų reikalavimų tvarkant radioaktyviausias atliekas ir kt.
- Energetikos ministerija Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo agentūros siūlymu, suderinusi su Aplinkos ministerija, Sveikatos apsaugos ministerija ir Valstybine atominės energetikos saugos inspekcija, teikia Vyriausybei tvirtinti trejų metų Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo agentūros programą, Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo strategiją, organizuoja dvišalį ir daugiašalį tarptautinį bendradarbiavimą radioaktyviųjų atliekų tvarkymo srityje ir kt.
- Aplinkos ministerija, suderinusi su Sveikatos apsaugos ministerija, nustato švarumo lygius bei deaktyvuotų medžiagų pakartotinio naudojimo ir šalinimo sąlygas, suderinusi su Sveikatos apsaugos ministerija ir Valstybine atominės energetikos saugos inspekcija, nustato didžiausią leistiną aplinkos teršimą radionuklidais ir kt.
- Radiacinės saugos centras atlieka radioaktyviųjų atliekų tvar-

kymo valstybinę radiacinės saugos priežiūrą ir kontrolę pagal savo kompetenciją ir kt.

Šiame įstatyme taip pat numatoma steigti Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo agentūrą (RATA), nustatytas jos statusas ir veiklos pagrindai.

RATA buvo įkurta 2001 m. Jos uždavinys – sutvarkyti ir palaidoti jai perduotas radioaktyviasias atliekas, susidarančias išmontuojant Ignalinos atominę elektrinę, taip pat surinkti, apdoroti ir palaidoti mokslinių tyrimų, sveikatos priežiūros institucijų bei pramonės įmonių veiklos radioaktyviasias atliekas. Pagrindinės jos veiklos sritys:

- Parinkti vietą mažo ir vidutinio aktyvumo radioaktyviųjų atliekų paviršinio kapinyno, skirto Ignalinos atominės elektrinės trumpaamžėms radioaktyviosioms atliekoms laidoti, statybai. (Patvirtinta paviršinio kapinyno mažai ir vidutiniškai radioaktyvioms trumpaamžėms atliekoms laidoti vieta – Visagino sav., Stabatiškėse, šalia Ignalinos AE. Sprendimas priimtas LR Vyriausybės nutarimu 2007 m. lapkričio 21d. Nr. 1227.)
- Parengti mažo ir vidutinio aktyvumo radioaktyviųjų atliekų paviršinio kapinyno poveikio aplinkai vertinimo ataskaitą ir kapinyno įrengimo projekto įgyvendinimo planą. Rinkti, apdoroti, saugoti ir laidoti pramonės įmonėse, medicinos ir mokslinių tyrimų įstaigose susidarančias radioaktyviasias atliekas. Suprojektuoti, pastatyti ir pradėti eksploatuoti smulkiųjų gamintojų radioaktyviosioms atliekoms apdoroti skirtą įrenginį.
- Vykdyti Širvintų rajone, Bartkuškio miške, esančio specialaus radioaktyviųjų atliekų laidojimo punkto aplinkos stebėseną ir užtikrinti fizinę apsaugą. Atlikti šio punkto saugos analizę ir ja remiantis įgyvendinti saugos gerinimo priemonės.
- Naujų radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įrenginių statybos ar modernizavimo darbams vykdyti maksimaliai pritraukti ir panaudoti tarptautinės paramos lėšas, taip pat vykdyti kitas veikas, susijusias su radioaktyviųjų medžiagų tvarkymu.

Lietuvos Respublikos energetikos ministras Arvydas Sekmokas 2010 m. vasario 25 d. įsakymu Nr. 1-53 patvirtino RATA įstatus, pagal kuriuos ji:

- eksploatuoja jai priskirtas radioaktyviųjų atliekų saugyklas ir

- kapinynus bei kitus radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įrenginius;
- rengia Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo strategiją ir trejų metų Radioaktyviųjų atliekų tvarkymo agentūros programą;
 - atlieka pradinį apdorojimą, apdorojimą, galutinį apdorojimą, saugo ir laidoja iš radioaktyviųjų atliekų gamintojų perimtas radioaktyvias atliekas;
 - parenka radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įrenginių aikšteles;
 - stato ar rekonstruoja bei eksploatuoja radioaktyviųjų atliekų saugyklas ir kapinynus bei kitus radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įrenginius, taip pat nutraukia radioaktyviųjų atliekų saugyklų eksploatavimą bei visiškai uždaro ir prižiūri uždarytus radioaktyviųjų atliekų kapinynus;
 - pagal kompetenciją dalyvauja įgyvendinant valstybės ir / ar tarptautinėmis lėšomis finansuojamus projektus, susijusius su branduolinės energetikos objektų projektavimu, statyba, rekonstrukcija, eksploatavimu, eksploatavimo nutraukimu, eksploatavimo ir eksploatavimo nutraukimo priežiūra;
 - atlieka radioaktyviųjų atliekų tvarkymo įrenginių saugos įvertinimą;
 - transportuoja radioaktyvias atliekas;
 - galutinai apdoroja panaudotą branduolinį kurą, kad būtų galima jį palaidoti;
 - rengia ne branduolinės energetikos objektų, žemės ir pastatų deaktyvavimo nuostatus;
 - vykdo kitą su branduoline ir radiacine sauga susijusią veiklą, informuoja visuomenę ir kompetentingas valstybines bei vietos savivaldos institucijas apie radioaktyviųjų atliekų tvarkymą, kitaip tariant, RATA privalo sutvarkyti ir palaidoti jai perduotas radioaktyvias atliekas, užtikrinant branduolinę ir radiacinę saugą, bei vykdyti kitą veiklą, kad būtų tenkinami viešieji interesai.

Klausimai

1. *Kodėl svarbi branduolinė sauga pasaulio tautų bendruomenei?*
2. *Kada pradėjo veikti Ignalinos AE pirmasis ir antrasis energetiniai blokai?*
3. *Kas yra TATENA ir koks jos vaidmuo Jungtinių Tautų organizacijoje?*
4. *Kada įkurtas Euratomas ir kaip ji susijusi su Europos Bendrija?*
5. *Koks Lietuvos įstatymas reglamentuoja branduolinę saugą? Dėl ko jį reikėjo priimti?*
6. *Kuo skiriasi branduolinė ir radiacinė sauga?*
7. *Kokios pagrindinės JT konvencijos dėl branduolinės ir radiacinės saugos ratifikuotos Lietuvoje?*
8. *Kokie yra pagrindiniai radiacijos šaltiniai Lietuvoje?*
9. *Kokia institucija vykdo radiacinės saugos priežiūrą Lietuvoje? Kokie jos uždaviniai?*
10. *Kaip apibūdinamos radioaktyviosios atliekos ir kodėl jos turi būti saugomos?*
11. *Kokios Lietuvos institucijos yra atsakingos už radioaktyviųjų atliekų saugojimą?*
12. *Kokios yra RATA veiklos sritys?*

Literatūra

1. Almenas K., Lee R. Apie radiaciją visiems. Kaunas, 1993.
2. Aplinkos politika ir valdymas. Vilnius, 2008.
3. Dieter H., Hergt M. Ekologijos atlasas. Vilnius, 2000.
4. Jankevičius K., Stasinas J. Lietuvos aplinkosaugos raida. Vilnius, 2000.
5. Johnson S. P., Corcelle G. The Environmental Policy of the European Communities, 1995.
6. Paškauskas R. ir kt. Ignalinos atominės elektrinės poveikis gamtai ir visuomenei. Vilnius, 1995.
7. Venckus Z. Aplinkos apsaugos politika ir teisė. Vilnius, 2007.

Vaišnoras, Alfonsas

Va-109 Europos Sąjungos aplinkos politika: vadovėlis. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011. – 224 p.
Bibliogr.: 38–39, 59, 79–80, 96, 121, 144, 167–168, 194, 206, 223 p.
ISBN 978-9955-19-268-8

Vadovėlyje apžvelgta Europos Sąjungos aplinkos politikos raida, jos poveikis Lietuvos aplinkos politikos raidai, tarptautinio bendradarbiavimo svarba sprendžiant pagrindines sveikos ir saugios aplinkos išsaugojimo problemas darnaus vystymosi strategijos kontekste. Išnagrinėtos konkrečios Europos Sąjungos aplinkos valdymo kryptys ir tendencijos: vandens apsaugos, atmosferos taršos, atliekų tvarkymo, biologinės įvairovės išsaugojimo, cheminių medžiagų, triukšmo, pramonės taršos kontrolės, branduolinės ir radiacinės saugos srityse, horizontalieji teisės aktai, visuomenės informavimo ir švietimo problemos.

Vadovėlis skirtas viešojo administravimo specialistams ir aukštųjų mokyklų studentams.

UDK 504(4)(075.8)

Alfonsas Vaišnoras
EUROPOS SĄJUNGOS APLINKOS POLITIKA
Vadovėlis

Redaktorė *Jūratė Balčiūnienė*
Viršelio dailininkė *Stanislava Narkevičiūtė*
Maketavo *Janė Andriuškevičienė*

SL 585. 2010 03 24. 11,05 leidyb. apsk. l.
Tiražas 100 egz. Užsakymas
Išleido Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, Ateities g. 20, 08303 Vilnius
El. paštas leidyba@mruni.eu
Puslapis internete www.mruni.eu
Spausdino UAB „Baltijos kopija“, Kareivių g. 13b, LT-09109 Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt